

**KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ PROGRAMI**

**HALEP VİLÂYETİ'NDEKİ AZINLIK OKULLARINDA
EĞİTİM ve ÖĞRETİM FAALİYETLERİNİN İNCELENMESİ
(1898-1908)**

**Büşra ELÇİÇEĞİ
Yüksek Lisans Tezi**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Nurgül BOZKURT**

Kütahya, 2019

Yemin Metni

Yüksek lisans olarak sunduğum “Halep Vilâyeti’ndeki Azınlık Okullarında Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerinin İncelenmesi (1898-1908)” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere ayrı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların “Kaynaklar” bölümünde gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2019

Büşra ELÇİÇEĞİ

Kabul ve Onay

Büşra ELÇİÇEĞİ'nin hazırlamış olduğu “Halep Vilâyeti’ndeki Azınlık Okullarında Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerinin İncelenmesi (1898-1908)” başlıklı yüksek lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

.../.../2019

Tez Jürisi

Prof. Dr. Nurgül BOZKURT (Danışman)

İmza

Doç. Dr. Baykal BİÇER
Eğitim Bilimleri Enstitü Müdürü

Önsöz

Osmanlı Devleti'nde 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan yenilik hareketlerinin II. Meşrutiyet'in (1908) ilanı ile devam ettiği görülmektedir. Yapılan yenilikler ile toplumsal değişim gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Toplumsal değişimin sağlanması için de eğitim-öğretim faaliyetlerine önem verilmiştir. Yenilik hareketlerinden özellikle Gayrimüslim tebaa faydalanmıştır. İlan edilen fermanlar, yürürlüğe giren yasalar, nizamnameler azınlık ve yabancı grupların her alanda Müslüman tebaa ile eşitliğini öngörmüş ve serbest bir şekilde okul açmalarına, kültürel değerlerini yaşatmalarına izin vermiştir. Bu doğrultuda azınlıklar ülkenin pek çok bölgesinde eğitim kurumlarını kurmuşlardır. İl eğitim tarihi, yerel eğitim tarihi, azınlıkların eğitim tarihi ile ilgili araştırmalar yapılmaktadır. Ancak il eğitim çalışmalarında çoğunlukla şu an Türkiye sınırları içerisinde olan iller çalışılmaktadır. Sınırlarımız dışında olan bölgelerin araştırılmasında ise genel olarak çalışılan coğrafyanın nüfusu, ekonomisi, idaresi, askeri ve siyasi durumu incelenmekte eğitim konusuna ya hiç yer verilmemekte ya da çok kısa değinilmektedir. Yaşadığımız coğrafyayı bütüncül bir bakış açısıyla anlayabilmek için Osmanlı hâkimiyetinde bulunan bölgelerin her açıdan araştırılması gerekmektedir. Bu nedenle bu çalışmada 1898-1908 yılları arasında Halep Vilâyeti'ndeki azınlık okullarının eğitim ve öğretim faaliyetleri incelenmiştir.

Teşekkür

Halep Vilâyeti'nde 1898-1908 yılları arasında eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunan azınlık okullarının incelendiği bu araştırmaya beni teşvik eden, Maârif ve Halep Vilâyet Salnâmelerine ulaşmamı sağlayan, alandaki bilgi birikimleriyle bana rehberlik eden, araştırmamın tüm süreçlerinde desteğini esirgemeyerek titizlikle inceleyip dönüt ve düzeltmeleriyle beni cesaretlendiren sayın hocam Prof. Dr. Nurgül BOZKURT' a canı gönülden teşekkür ederim. Ayrıca kaynakça temininde yardımcı olan Doç. Dr. Baykal BİÇER'e, tezimi inceleyerek dönüt veren Prof. Dr. İsmail ÇİFTÇİOĞLU ve Dr. Öğretim Üyesi Hafize ER TÜRKÜRESİN'e teşekkürü borç bilirim.

Çalışmalarım sırasında gösterdikleri ilgi, sabır ve sağladıkları kolaylıklar için Selçuk Üniversitesi Prof. Erol Güngör Kütüphanesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, Anadolu Üniversitesi Kütüphanesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Şehit Astsubay Ömer Halisdemir Kütüphanesi ve Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım. Tez yazım sürecimde yanımda olan tüm arkadaşlarıma, özellikle Osmangazi Üniversitesi Edebiyat Bölümü Doktora öğrencisi Emre YOLCU'ya, Osmanlıca metin okumalarımnda danıştığım tarihçi ve Afganistanlı arkadaşlarıma, Ermeni isimlerinin kontrolünde destek veren Onur FİDAN'a, Halep'teki yer adlarının teyit etmemi sağlayan Suriyeli arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

Akademik yaşamımda benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen sevgili babam Selman ELÇİÇEĞİ ve annem Nuran ELÇİÇEĞİ'ne sonsuz teşekkür ederim.

İçindekiler

	<u>Sayfa</u>
Yemin Metni	i
Kabul ve Onay.....	ii
Önsöz	iii
Teşekkür.....	iv
İçindekiler	v
Tablolar Dizini	vii
Kısaltmalar	x
Özet	xi
Abstract	xii
Birinci Bölüm.....	1
Giriş.....	1
Kavramsal Çerçeve.....	5
Halep Vilâyeti'nin coğrafi konumu	6
Tarihsel perspektifte Halep'in önemi	8
Halep sancak taksimatı	16
Halep'in nüfusu ve XIX. yüzyıldaki etnik yapısı	19
Halep'te toplumsal ilişkiler.....	27
Tarihsel süreçte Azınlık Okulları'nın gelişimi	28
Rum cemaat okulları.....	34
Ermeni cemaat okulları.....	36
Yahudi cemaat okulları.....	41
Protestan okulları	44
Katolik okulları	46
Azınlık Okullarının Yaygın Olarak Açıldıkları Bölgelerde Sayısal Durumları	47
Azınlıklara Ait Okulların Yönetim Biçimi ve Öğretici Kadrosu	50
Azınlık Okullarının Müfredatları ve Denetimi.....	52
Azınlık Okullarının Kuruluşu ve Mali Kaynakları.....	56
Azınlık Okullarını Himaye Eden Yabancı Devletler.....	58
Tanımlar	59
Problem Durumu	61
Problem Cümlesi	61
Alt problemler.....	61
Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	62
Araştırmanın Sınırlılıkları	64
Araştırmanın Sayıltıları	65
İkinci Bölüm	66
Yöntem.....	66
Araştırma Modeli	66
Verilerin Toplanması.....	66
Verilerin Analizi.....	67
Üçüncü Bölüm	70
Bulgular.....	70
Halep Vilâyeti'ndeki Azınlık Okullarında Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri (1898-1908)	70

Rum Cemaat Okulları.....	70
Ermeni Cemaat Okulları.....	80
Yahudi Cemaat Okulları.....	112
Protestan Okulları.....	120
Katolik Okulları.....	147
Latin Okulları	154
Dördüncü Bölüm.....	159
Sonuç, Tartışma ve Öneriler	159
Sonuç	159
Tartışma.....	165
Öneriler.....	169
Kaynaklar	171
Özgeçmiş.....	188

Tablolar Dizini

Sayfa

Tablo 1	1867’de Sancakların Millet Esaslı Hane Sayıları	24
Tablo 2	Nüfus Nezareti Verileri doğrultusunda 1896-1897 yılında Halep Vilâyet Nüfusu.....	25
Tablo 3	Halep Vilâyeti’nin XIX. Yüzyıl Sonlarında Millet Esaslı Nüfus Yapısı	26
Tablo 4	Halep Sancağı Şehir Merkezi Nüfus Gelişimi	26
Tablo 5	XIX. Yüzyıldaki Azınlık Okulları’nın Sayısal Durumu	48
Tablo 6	1881 Yılına ait Halep, Maraş ve Urfa’nın Nüfus Yapısı	48
Tablo 7	1996 Verilerine göre Azınlık Okulları’nın Öğrenim Derecelerine göre Okul, Öğrenci, Öğretmen Sayıları	49
Tablo 8	H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Halep Sancağı’nda Bulunan Rum Okulları’nın Açılış ve Ruhsat Tarihi.....	71
Tablo 9	H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Sancağı’nda Bulunan Rum Okulları’nın Sayısı ve Türü	73
Tablo 10.	H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Sancağı’nda Bulunan Rum Okulları’nın Öğrenci Sayıları	74
Tablo 11	H.1321-1326/M.1903-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti’nde Bulunan Rum Okulları’nın Türleri ve Mevkileri	79
Tablo 12	H.1322-1326/M.1904-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti’ne Tâbi Kazalarda Bulunan İptidai Rum Okullarında Görevli Öğretmenler.....	79
Tablo 13	H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Halep Vilâyeti’nde Bulunan Ermeni Okulları’nın Açılış ve Ruhsat Tarihi	80
Tablo 14	H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti’nde Bulunan Ermeni Okulları’nın Sayısı ve Türü	88
Tablo 15	H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti’nde Bulunan Ermeni Okulları’nın Öğrenci Sayıları	90
Tablo 16	H.1321-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti’nde Bulunan Ermeni Okulları’nın Türleri ve Mevkileri	108
Tablo 17	H.1321-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti’ne Tâbi Kazalarda Bulunan İptidai Ermeni Okulların’da Görevli Öğretmenler	111
Tablo 18	H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Halep Sancağı’nda Bulunan Yahudi Okulları’nın Açılış ve Ruhsat Tarihi	113

Tablo 19 H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Yahudi Okulları'nın Sayısı ve Türü	115
Tablo 20 H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Sancağı'nda Bulunan Yahudi Okulları'nın Öğrenci Sayıları	116
Tablo 21 H.1321-1326/M.1903-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Yahudi Okulları'nın Türleri ve Mevkileri	119
Tablo 22 H.1321-1326/M.1903-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'ne Tâbi Kazalarda Bulunan İptidai Yahudi Okullarında Görevli Öğretmenler	120
Tablo 23 H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Açılış ve Ruhsat Tarihi	121
Tablo 24 H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Sayısı ve Türü	128
Tablo 25 H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Öğrenci Sayıları	130
Tablo 26 H.1321-1326/M.1903-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Türleri ve Mevkileri	145
Tablo 27 H.1321-1326/M.1903-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'ne Tâbi Kazalarda Bulunan İptidai Protestan Okullarında Görevli Öğretmenler	146
Tablo 28 H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Katolik Okulları'nın Açılış ve Ruhsat Tarihi	147
Tablo 29 H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Katolik Okulları'nın Sayısı ve Türü	148
Tablo 30 H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Katolik Okulları'nın Öğrenci Sayıları	149
Tablo 31 H.1321-1326/M.1903-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Katolik Okulları'nın Türleri ve Mevkileri	152
Tablo 32 H.1321-1326/M.1903-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'ne Tâbi Kazalarda Bulunan İptidai Katolik Okullarında Görevli Öğretmenler	153
Tablo 33 H.1321-1326/M.1903-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Latin Okulları'nın Sayısı	154
Tablo 34 H.1321-1326/M.1903-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Latin Okulları'nın Türleri, Mevkileri ve Öğrenci Sayıları	155
Tablo 35 H.1326/M.1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'ne Tâbi Cısr-i Şuğur Kazası'nda Bulunan İptidai Latin Okullarında Görevli Öğretmenler	156
Tablo 36 Maârif ve Halep Vilâyet Salnâmelerine göre Azınlık Okulları'nın Öğrenci Sayıları	156
Tablo 37 H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Azınlık Okulları'nın Topluluk Esaslı Sayıları	157

Kısaltmalar

E	Erkek
H	Hicri
İ	İdadi
İSAM	İslam Araştırma Merkezi
K	Kız
M	Miladi
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
MEBTKB	Milli Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı
R	Rüşdi
S	Sıbyan
SNMU	Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umumiyye
S-R	Sıbyan ve Rüşdi
SVH	Salnâme-i Vilâyet-i Halep
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı

Özet

Halep Vilâyeti’ndeki Azınlık Okullarında Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerinin İncelenmesi (1898-1908)

Bu araştırma, Osmanlı döneminde Halep Vilâyeti’nde açılan azınlık okullarındaki eğitim-öğretim faaliyetlerinin genel özelliklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Tarama modeline göre yürütülen çalışma kapsamında, alan araştırması modeli ve verilerin toplanmasında doküman incelenmesi tekniği kullanılmıştır. Araştırma problemine uygun olarak Maârif ve Halep Vilâyet Salnâmelerinden yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra konuyla ilgili yerli ve yabancı kaynaklar incelenmiştir. Ayrıca Halep’i ziyaret eden, bölgede belli süre yaşayan, seyyah ve doktorların anılarından faydalanılmıştır. Belgeler ve dokümanlardan elde edilen veriler tek tek okunarak değerlendirilmiş ve ilgili olduğu konuya göre sınıflandırılmıştır. Sınıflandırma yapılırken araştırmanın problemini, amacını ve çalışılan konunun tüm yönlerini içermesine dikkat edilmiştir. Ulaşılan bilgiler, araştırmanın amaçları doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Araştırma sonucunda, Halep’te bulunan azınlıklara ait özel okulların Ermeni, Rum, Yahudi, Latin gibi gruplar ile Protestan, Katolik, Ortodoks, Marûni ve Süryani mezhebine mensup topluluklar tarafından açıldığı görülmektedir. Kilise ve hahamhanelerin bitişiğinde açılan bu okullar devletten bağımsız olarak ilkokul, ortaokul ve lise seviyesinde kız ve erkek öğrencilere yönelik eğitim vermiştir. 1839, 1856 ve 1908’den sonra ülke genelinde azınlık okullarının sayıları artmıştır. Ruhani liderler, kendi açtıkları okulların idarecisi ve denetleyicisi olmuşlardır. Devletin bu okulları denetleme teşebbüsleri sonuçsuz kalmıştır. Bu okullar, öğretmenlerini, müfredatlarını kendileri belirlemişlerdir. Ana dilde eğitim vermekle beraber özellikle Yahudiler Türkçe dersi eğitimine önem vermişlerdir. Azınlık grupları içerisinde en fazla karma eğitim yapan Protestanlar, lise ve kızlara yönelik eğitime de en çok önem veren grup olmuştur. Halep’te en fazla Ermeni ve Protestanlara ait okullar bulunmaktadır. Bu kurumların mali giderleri, cemaatler ve varlıklı insanlar tarafından karşılanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azınlık, azınlıkların eğitimi, eğitim, Halep, okul.

Abstract

Examination of Education and Training Activities in Minority Schools in Aleppo Province (1898-1908)

This study aims to put the features of education and training proceedings of minority schools established in Halep province in the Ottoman era. In the extent of study which has been conducted according to the field research model, the method of document inspection has been used for the gathering of the related data. It has been utilised the Education and Province Yearsbooks which were attained from ISAM as suitable for the problem of the research. Besides, local and foreign sources related to this matter have been examined. Reminiscences of doctors and pilgrims having visited Halep and having lived in the area for a while have been made the use of as well. The data which have been obtained from the documents and records have been considered one by one and classified as its related subject. It has been paid extreme attention in containing all aspects of the focused study, its aim and the problem of the research while classifying. Obtained data have been considered in the orientation of the research.

In the conclusion of the research, the private schools belonging to minorities in Halep have been seen to be established by nations like Armenian, Greek, Jewish and Latin as well as societies belonging to sects such as Protestant, Catholic, Orthodox, Maronite and Syrian Orthodox. These schools that have been established by the churches and rabbinate have given education towards boys and girls which were in the primary, secondary or highschool levels independently from the state. The number of minority schools has risen countrywide after 1839, 1856 and 1908. Religious leaders have become the administrators and inspectors of these self-established schools. Attempts of the state to supervise these schools have become ineffective. These schools have determined their own instructors and syllabuses. Jewish people have paid attention on Turkish language education as well as giving education on native language. Protestants educating the students in mixed formation at most among the minorities, has become the most-emphasizing group intended to the education on highschools and girls. The schools belonging to Armenians and Protestants in Halep are the most in number. Financial expenditures of these groups have been met by congregations and wealthy people.

Keywords: Aleppo, education of minorities, minority, school, training,

Birinci Bölüm

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde insanlar her zaman bir toplum ya da topluluk içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. İnsanların bir arada yaşamaları ve etkileşim kurmaları sonucunda ortak değerlerden oluşan toplumsal yapı meydana gelmiştir (Coştu, 2009). Gruplar tarafından oluşturulan toplumsal yapı, bir toplumun parça ve birimleri arasındaki düzeni göstermektedir. Temel grupların bir düzeni olarak topluma bakılırsa bu ana grupların birbirine bağımlı oldukları ve düzenli ilişkisi görülmektedir. Toplumsal yapı bütün olarak bu bağımlı ilişkiler ve karşılıklı sorumlu gruplardan oluşmaktadır (Fichter, 2002). Temel kurumların ve grupların bir kompleksi olan toplumsal yapı, Ergün'e göre "bir toplum içindeki çeşitli grupların birbirlerine karşı vaziyet alışlarını, bağılıklarını ve çekişmelerini" belirtme amacıyla kullanılmaktadır (Bottomore, 1998; Ergün, 1994, s.192).

Gündelik yaşamın, toplumsal alışkanlık ve değerlerin gerçek sosyolojik zemini olan toplumsal yapının iyi gözlenip incelenmesi kültürel yapıyı anlamamızı kolaylaştırır (Doğan, 2007). Toplumsal yapı, grup üyelerini bir arada tutan kültürel özelliklerin birleşimidir. Kültür ise insanın insan tarafından yaratılmış olan çevresi; "aklın, zevklerin, edimlerin eğitilmesi ve inceltirilip geliştirilmesi, bu nitelikte yetişmek ve eğitilmek" anlamına gelmektedir (Bottomore, 1998, s.122-135; Kurtkan, 1982). Bu doğrultuda yeni kuşakların sosyalizasyonunu gerçekleştiren eğitim ve bireylerin toplumsal tutumlarını oluşturan, onları ortak sosyal paydalarda bir araya getirerek kişisel olaylara toplumsal bir değer atfeden din gibi ögeler toplumsal yapının kültürel özelliklerini oluşturmaktadır. Toplumsal yapının korunup sürdürülmesi için var olan sosyal kurumlar, özellikle de eğitim zaruri bir mahiyet arz etmektedir (Bottomore, 1998; Kurtkan, 1982; Tezcan, 1981; Toku, 2002).

Osmanlı döneminde Türk toplum yapısı, hâkim unsur olarak Türk milletin yanında Araplar, Acemler, Çerkezler, Arnavutlar, Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerden meydana gelmektedir. Hukuksal temeli İslamiyete dayalı olan

Osmanlı İmparatorluğu, sınırları içerisindeki bütün azınlıklara siyasi hakların yanı sıra dini inançları ve gelenekleri kapsamında kendilerini yönetme hakkı dâhil çeşitli geniş haklar vermiştir. Eğitim ve öğretim hakkı sayesinde imparatorluğu oluşturan her unsur, kendi şahsi eğitim ve öğretim yapısına kavuşmuştur (Biçer, 2010). Azınlıklar da bu gruplardan biridir. İstanbul'un fethi ile Hristiyan halk, Bizans İmparatorluğu himayesindeyken dahi herhangi bir devletten elde edemediği geniş haklara, Osmanlı İmparatorluğu sayesinde ulaşmıştır. Osmanlı Devleti, Gayrimüslim tebaaya, kendi dillerini kullanarak eğitimlerini gerçekleştirme, din ve inançlarında özgür olma, ibadetlerini rahatça yerine getirebilme, kiliselerini ve hastanelerini istedikleri gibi idare etme hakları tanımış olmanın yanında bu azınlıkları asimile etme politikası gütmemiştir. Bu durum devletin uzun süre ayakta kalmasında etkili olmuştur (Bilgiç, 2003; Haydaroğlu, 1993). Osmanlı İmparatorluğu, Philips'in (1984) belirttiği üzere, siyasi denge, dinler arası uyum ve toplumsal adalet açısından devrin başka devletlerinden üstün bir konumda olmuştur.

1453 senesinde Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettiğinde, Gayrimüslim halkı; Latinler, Ortodoks Rum Kilisesi'ne tâbi Rumlar, Gregoryen Kilisesi'ne bağlı Ermeniler ve Yahudiler teşkil etmekteydi. Bu topluluklar etnik kökenleriyle anılmayarak din ve mezhep bağlamında millet olarak tanımlanmıştır (Haydaroğlu, 1993; Miroğlu, 1989). Millet ise özünde dini içerikli bir kavram olup dini aidiyeti temsil etmekle beraber ulus mahiyetinde kullanımı XIX. asrın sonlarına doğrudur (Bilgiç, 2003). Osmanlı Devleti'nin din ve vicdan hürriyeti geleneğine uyan Fatih Sultan Mehmet, Gayrimüslimlere geniş haklar vermiştir. Avrupa ile siyasi ve duygusal bağlarını kesip onları kontrol altına alabilmek için bağımsız kiliseler kurmalarına müsaade ederek içişlerini düzenleyecek teşkilat tesis etmelerine olanak tanımıştır. Galata Fermanı'yla azınlıklara tanıdığı bu hakla Fatih Sultan Mehmet, onların eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunmalarına da müsaade etmiştir (Ertuğrul, 2005; Şakiroğlu, 1982). Dini azınlıkların varlıklarını devam ettirmeleri ve ibadetlerini serbestçe yerine getirmelerine imkân verilmesi sonucunda Latinler ilkin din adamı yetiştirme amacıyla seminerler düzenlemişlerdir. Sonraları 1583'te İstanbul'a iştirak eden Cizvitler'le birlikte ilk Gayrimüslim okullarını açmışlardır (Haydaroğlu, 1993). İstanbul'un fethiyle diğer Gayrimüslim reaya gibi, Yahudilere de İstanbul'da ikamet etme, havra ve okul yaptırma, ticaretle uğraşma hakkı tanınmıştır (Ercan, 1983). Azınlık okulları,

Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren bazı hukuki düzenlemeler sonucunda imparatorluk içerisinde resmi bir kurum olma hüviyetine sahip olmuştur. Yabancı devletlerin destek ve korumasıyla gelişip güçlenen bu kurumlar zamanla devlete karşı zararlı faaliyetler gerçekleştiren kurumlar haline gelmişlerdir (Esat, 1930). Rum, Ermeni ve Yahudi okulları mutlakîyet devrinde (1878-1908) İstanbul ve taşrada mühim ilerlemeler kaydederek Tanzimat döneminde (1839-1876), devletin “eğitim yoluyla Osmanlıcılık” politikasına ilgi duymamışlardır. Şahsi okullarını çoğaltıp geliştirerek, ayrılıkçı fikirlerini destekleyen politikalar yürütmüşlerdir. Yerli-yabancı özel eğitimin geliştiği bu zamanda, genel eğitim ve mekteplerin yaygınlaştırılmasında sayısal bakımdan önemli ilerlemeler kaydedilmiştir (Akyüz, 1997).

Eğitim ve bunun en önemli icra alanı okullar bir toplumun gelişip, ilerlemesine katkı sağlayacağı gibi yıkımına da sebep olabilen bir yapıdır. Birey üzerinde kalıcı etkilere sahip olan eğitim, önemli bir toplumsal kurumdur. Toplumun şekillenmesinde eğitime atfedilen bu önem dolayısıyla Osmanlı Devleti, mutlakîyet döneminden itibaren ülke genelinde yürütülen eğitim ve öğretim faaliyetlerinin takibi ve nizama sokulması amacına dönük olarak salnâme kayıtları tutmaya başlamıştır (Akyüz, 1997). Sâlname; bir yıllık hâdiseleri (vak’aları) göstermek amacıyla düzenlenen eserler hakkında kullanılan bir tâbirdir (Pakalın, 1983; Palalı, 2010). İlk resmi sâlname Osmanlı Devleti’nde Sadrazam Reşid Paşa’nın düşüncesi ile H.1263/M.1847 yılında yayınlanmıştır. H.1306/M.1888 yıllarından itibaren salnâmeler Memurin-i Mülkiyye komisyonuna bağlı sicill-i ahval idaresi tarafından neşrolunmuştur. Resmi sâlname, saltanatın sonuna kadar bu idare tarafından düzenlenmiştir. Devlet tarafından yayınlanan *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye’ler* H.1263-M.1847/H.1328-M.1912 tarihleri arasında intizamlı bir şekilde yayınlanmıştır (Pakalın, 1983). H.1300/M.1882 tarihine kadar çıkarılan devlet salnâmeleri, devletin idari ve ekonomik yönleri hakkında bilgiler ihtiva etmekte olup genellikle nüfusu, bina sayılarını, idarî gelirleri ve giderleri, öğrenci sayısını, diğer tanım ve istatistikleri vermektedir. Ancak H.1300/M.1882 sonrası devlet salnâmeleri ise giderek yabancı konsolosları da kapsayarak hükümet görevlilerinin listelerini de vermiştir (Palalı, 2010). Bunlarda devletin resmi teşkilatından başka memurların isimleri, tâyin tarihleri, rütbeleri, nişanlarının gösterilmesi neticesinde birer belge

hüviyeti kazanmışlardır. Umumi salnâmelerden başka yine resmi nitelikte olan nezaret salnâmeleri de çıkarılmıştır. Maârif Nezareti (Eğitim Bakanlığı) ilk kez H.1316/M.1898 yılında salnâme çıkarmıştır. Maârif Nezareti'nin, ilk yayınladığı salnâme 1257 sayfadan oluşmaktadır. H.1318/M.1900-1901 de üçüncü defa olarak yayınlanan salnâmedeki sayfa sayısı 1678'e yükseltilmiş ve bir de memleketin haritasına yer verilmiştir. Hicri 1325/M.1907-1908 yılında son kez çıkarılan altıncı Maârif Salnâmesi'nin sayfa sayısı 742'dir (Pakalın, 1983). Maârif Nezareti Salnâmeleri'nde, nezâretin tarihçesi, nazırları (bakanları), memurları, ülkedeki medreseler, müderrisler, Müslüman, Gayrimüslim ve ecnebi okulların isimleri, öğrenci sayıları, kuruluş ve ruhsat tarihleri, kütüphaneler, kitap sayıları, kurucularının isimleri gibi kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Bundan dolayı eğitim tarihi araştırmaları ile ilgili olarak başvurulacak önemli belgelerdir. Nezâret Salnâmeleri, ilgili nazırlık tarafından çıkarılan devlet salnâmeleri gibi, düzenli yayınlanmamalarına rağmen ait oldukları nazırlıkların teşkilatını, memurlarını, tarihçelerini ve ilgili faaliyetlerini vermeleri bakımından yayımlandıkları döneme ait bilgi veren önemli vesikaları teşkil etmektedir. 1864 Vilâyet Nizâmnâmesi'nin H.1284/M.1867'de uygulanmasının ülke çapında yaygınlaşmasından sonra Vilâyet Salnâmelerinin yayınlanmasında büyük bir artış yaşanmıştır. Vilâyet Salnâmelerinin hazırlanıp, yayınlanmasından vilâyet mektupçusu sorumlu idi. Bu salnâmelerinin düzenlenip oluşturulmasında bazı vilâyet idareleri büyük çaba göstermiştir. Kimi vilâyetler bir defaya mahsus salnâme yayınlarken kimi vilâyetler otuz beş civarında salnâme yayınlamışlardır (Palalı, 2010).

Osmanlı salnameleri içeriği açısından yayımlandığı tarihten bir yıl öncesine ait devletin ve vilayetlerin tarihi, coğrafyası, nüfusu, idari, askeri, hukuki teşkilatları ve ekonomik durumu, eğitim yapısı hakkında bilgi ihtiva eden vesikalardır. Vilâyetlerde düzenlenen salnâmeler içinde, en kıymetli olanları Halep, Hüdavendigâr, Selânik, Manastır, Diyarbakır vilâyetlerine aittir (Palalı, 2010; Pakalın, 1983). Mutlâkiyet döneminde (1878-1908), Maârif Nezareti, 1894-1895 yılından itibaren, ilk defa ülke genelinde eğitim istatistikleri yayınlamıştır. 1898-1904 yılları arasında ise Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umumiye adıyla ülke genelinde önemli eğitim-öğretim yıllıkları yayınlamıştır. Bu belgeler, ülkenin eğitim durumunu rakamsal olarak ve toplu biçimde gösterdikleri için, eğitim

sorunlarının daha iyi anlaşılıp değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır (Akyüz, 1997).

“Halep Vilâyeti’ndeki azınlık okullarında eğitim ve öğretim faaliyetlerinin incelenmesi” konusunun seçilmesinde, bu eyalete ait, gerek Halep Vilâyet Salnâmeleri gerek Maârif Salnâmeleri içinde yer alan belgelerin, sahip olduğu bilgilerin önemli bir mahiyet arz etmesi etkili olmuştur. Maârif ve Halep Vilâyet Salnâmeleri verileri doğrultusunda, azınlıkların okul ve öğrenci sayıları, öğretim düzeyleri, yoğun olarak açıldıkları dönemler, ruhsat tarihleri, okulların mali kaynakları ile bu kurumları himaye eden devletler incelenmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Sosyal bilgiler, sosyal ve beşeri bilimler ile vatandaşlık yeterliklerini geliştirmek amacıyla kaynaştıran bir çalışma alanıdır. Okul programı içinde Sosyal Bilgiler, antropoloji, arkeoloji, ekonomi, coğrafya, tarih, hukuk, felsefe, siyaset bilimi, psikoloji, din ve sosyolojinin yanı sıra beşeri bilimler, matematik ve doğa bilimlerinden kendine mal ettiği içerik üzerinde sistematik ve eşgüdümlü bir çalışma sağlamaktadır. Sosyal Bilgilerin öncelikli amacı karşılıklı olarak birbirine bağlı dünyada, kültürel farklılıkları olan demokratik bir toplumda, genç insanlara bilgiye dayalı ve mantıklı karar alabilme yeteneklerini geliştirmede yardımcı olmaktır (NCSS, 1992; Akt: Öztürk, 2012).

Sosyal Bilimler Ulusal Konseyi’nin yapmış olduğu bu tanım doğrultusunda sosyal bilgiler interdisipliner bir alan olup kapsamı oldukça geniş bir bilim dalıdır. Sonuç olarak Halep Vilâyeti’ndeki azınlık okullarında eğitim ve öğretim faaliyetlerinin incelenmesini temel alan bu araştırma, Sosyal Bilgiler öğrenme alanlarından; toplumu oluşturan insanların eğitim yapısının incelenmesi açısından birey ve toplum; bir ildeki azınlıklara ait olan eğitim yapısının ele alınması bakımından insanlar, yerler, çevreler ve gruplar, kurumlar, sosyal örgütler öğrenme alanları ile ilişkilidir. Ayrıca Osmanlı hâkimiyetindeki azınlıklar güç, yönetim ve toplum; geçmişimizi daha iyi analiz edebilmek için kültür ve miras, tarihsel perspektifte yaşanan değişimleri anlayabilme adına zaman, süreklilik ve değişim öğrenme alanları ile de yakından ilişkilidir. Tay (2017)’ın da ifade ettiği gibi bu çalışma, sosyal bilgiler öğretiminde kazandırılması hedeflenen farklılıklara saygı, eşitlik, kültürel mirasa duyarlılık, tarih bilinci, bağımsızlık,

özgürlük, hoşgörü, saygı, vatanseverlik ve sorumluluk değerleri ile ilişkili olup zaman ve kronolojiyi algılama, mekânı algılama ve konum analizi becerileriyle doğrudan bağlantılıdır.

Halep Vilâyeti'nin coğrafi konumu

Batısında Akdeniz, güneyinde Trablusşam Vilâyeti ve kuzey kesiminde Maraş ve Adana Vilâyetleri bulunan Halep'in doğusunda Rakka yer almaktadır. Halep Sancağı'nın güney doğu tarafında Bâlis, kuzeyinde Antep ve Bîretü'l-Fırat, batısında 'Üzeyr, güney bölümünde Hama ve güney batısında Cebelle sancakları bulunmaktadır. Halep'in güney kesiminde Eriha, İdlibü's-Suğrâ, Sermîn, Ma'arretü'l-Mısırîn, Ma'arretü'n-Nu'man, Matah yer almaktadır (Çakar, 2003; Çakar, 2006). Ekrâd ve Türkmen kabilelerinin yaşadığı, bucak konumunda olan Kilis ve A'zâz, Halep'in kuzeyinde yer alan sancağı olup bu bölgede mezraa özelliğinde geniş araziler bulunmaktadır (Çakar, 2006). Burada Râvendân ve Menbiç gibi Halep'in nüfusu birkaç haneyi aşmayan kazaları yer almaktadır (Orhonlu, 1987). Halep'in sulak alanlarının bulunduğu batı kısmında Bakrâs, Gündüzlü, Dergüş, Şuğûr ve Antakya kazaları bulunmaktadır. Suriye, Elcezire ve Anadolu arasında bağlantı kuran Belen geçidi, Bakrâs kazası içerisinde yer almaktadır (Çakar, 2006). Gündüzlü kazası, Çukurova'ya ulaşan en kısa boğaz yoluna sahip olduğu için hac kabileleri ile ticaret kervanları tarafından tercih edilen bir yol olmuştur (Sümer, 1992). Halep'te, bulunan Amik ve Gündüzlü kazaları, tarım ve hayvancılık açısından elverişli, zengin arazilere sahiptir (Alagöz, 1944). Kentte, Kilis ve Bâb ovaları da mevcuttur (SVH, H.1324; 1322, s.220). Halep'in önemli dağı olan Amanos (Nur) Dağları, Maraş ve Antakya arasında yer almaktadır (Darkot, 1964). Kara Bıyıklı, Zâviye, Hâs, Cebel-i Sem'ân ve Cebel-i A'lâ coğrafyanın diğer dağlarını teşkil etmektedir. Halep'in en önemli gölü Amik Gölü ve Cebbûl Gölü'dür. Amik gölüne Türkler Akdeniz derken Araplar el-Buheyre olarak adlandırmıştır. Mudîk ve Yağra adlı küçük göllerde bulunmaktadır (Çakar, 2006; Streck, 1965).

Halep Vilâyeti'nin, XVII. asırda Akdeniz'e çıkan en mühim kapıları kentin kuzey batısında bulunan Payas ve İskenderun limanları ile güney batısındaki Lazkiye ve Trablusşam limanlarıdır (Çakar, 2006). Günümüzde Hatay'ın, Samandağı ilçesinde bulunan, Süveyde iskelesi de Akdeniz'e açılan bir diğer kapısıdır. Halep Doğu Akdeniz limanlarından faydalanarak Anadolu ve Basra'ya

açılma imkânı bulmuştur (Göyünç, 1975; Heyd, 2000; Sedillot, 2005). Akdeniz'in doğu kesimi Osmanlı hâkimiyetine girmeden evvel Bağdat-Âna-Hit-Halep yolu canlı bir ticaret güzergâhı olmuştur (İnalcık, 2008). Su taşımacılığında Akdeniz ve Fırat'a eşit mesafede konumlanan Halep şehri bu yolları birbirine bağlayan tek karayolunun ev sahibidir. Erken Bronz Çağ'ından, Osmanlı Devleti'ne kadar Asya ve Avrupa kıtaları arasında kullanılan İpek Yolu, ticaret maksadıyla en fazla kullanılan yol olmuştur. Halep'in kalkınmasında Kilikya Ermeni Krallığı'na 1375'te Memlukler'in hâkim olması ve Venediklilerle, İtalyan kumaşı karşılığında Gilan ipeği ticareti yapan kervanların kesişme yeri olması etkilidir (Masters, 2003; Oğuzoğlu, 2009; Sauvaget, 1967).

Böyle bir ekonomik hareketlilik Avrupalı devletlerin bölgeye ilgisini çekmiştir. XV. asrın başlarından itibaren başta İtalyanlar (Venedik) olmak üzere Avrupalı devletler şehirde temsilciliklerini açmaya başlamışlardır. Daha sonra Fransızlar 1557'de Halep'e konsolosluk açmıştır. 1581 yılında İngiltere'nin Halep ticaret imtiyazını elde eden Levant şirketi, Şam'dan evvel Halep'i konsolosluk ikamet yeri olarak seçmiştir. 1613'te de Flemenkler (Hollandalılar) buraya konsolosluk ve ticaret evleri açmışlardır (Masters, 2003; Sauvaget, 1967). Halep şehri Suriye toprakları üzerinde ürün temini bakımından öncü olmasının yanı sıra İngiliz ve diğer yabancı tüccarların yerleşik düzen kurduğu tek iç bölge kentidir (Masters, 2003). Halep'in, yaşama kabiliyeti, verimli geniş alanları ile zeytin ve dut ağaçlarının olduğu bahçeler de şehrin önemini arttırmıştır. Bu sayede bölge ünlü sabun ve ipek kumaşı üreticisi konumunda olmuştur. Burada yaşayan bölge halkı kervan ticaretinin sürekliliği için yük hayvanı temini ve rehberlik faaliyetleri ile hizmet sektörüne öncülük etmişlerdir. Çöl ile kent arasında uzun soluklu kurulan ilişki Halep'in savunmaya uygun konumu ile dengelenmiştir (Halaçoğlu, 1997; Masters, 2003; Öztürk, 1997). Sauvaget, Halep hakkında "Avrupalı gezginlerin coşkulu beğenileri asla abartı değildi" diye bahsederken, d'Arvieux'den ("Halep, Konstantinopolis ve Kahire'den sonra.....imparatorluğun en büyük, en güzel ve en temiz kentidir"), Volney'den ("belki de tüm imparatorluğun en güzel ve en temiz inşa edilmiş kentidir") alıntılarını yaptıktan sonra "kent yerleşim alanının büyümesindeki hız, geçirdiği dönüşümlerin yaygınlığı, yeni yükselen yapıların göz kamaştırıcılığı"ndan söz etmektedir (Raymond, 1995, s.77). Farklı devletler bölgeye yalnız ticaret yapma

maksadıyla gelmemişlerdir. Şehre gelen çeşitli etnik unsurlar ticari ve kültürel yaşamlarını canlı tutmak amacıyla kendi eğitim ve öğretim kurumlarını da kurmuşlardır. Böylece Halep Vilâyeti bir kültür şehri olmuştur.

Sekiz küçük tepe üzerine kurulmuş olan Halep Vilâyeti, İskenderun'a 135 km, Şam'a 200 km'lik bir mesafede bulunup, 36°-14 dakika kuzey paraleli ile 34° 45 dk doğu boylamları arasında bulunmaktadır (Çakar, 2006; Kılıç, 2016; Rıfat, 2004). Bir diğer kaynağa göre ise Halep denizden 390 m yükseklikte, 38° 68 dk 5 saniye doğu meridyeni ile 40° 12 dk güney paraleli arasında yer almaktadır (Sauvaget, 1967). Halep; Suriye'nin kuzeyinde bir liva merkezi olup, Fırat ile Asi nehirleri arasında genişçe bir ova içerisinde büyük bölümü sûr ile çevrili, 9 kapısı, 155 cami, 164 mescidi, 23 medrese, 90 ilkokulu olan büyük bir yerleşim birimidir (Sami, 1306). Fırat nehri ile sulanan şehir demiryolu ile İstanbul ve Medine'ye bağlanmaktadır (Kılıç, 2016). Kentin su ihtiyacı Fırat ve "Kveyk" nehrinden de sağlanmaktadır (Mağmumi, 2002; SVH, 1324; 1322, s.220-221). Osmanlı hâkimiyetinin son 20 senesinde, II. Abdülhamit saltanatının son zamanlarında 1906 yılında Halep, demiryoluyla ilk Şam ve Hama, 1912'de de Trablusşam ile Bağdat ve İstanbul'a bağlanmıştır. Kentin bazı caddeleri gaz lambalarıyla aydınlatılıp tramvay da faaliyete geçmiştir (Masters, 2003; Sauvaget, 1967). Şehrin Gayrimüslim mahallelerinde "ahali içinde bilhassa en çok garplılaşmışlar" toplanmıştır (Düvenci, 2013, s.81). Osmanlı Devleti'nin Asya kıtasında en büyük vilâyetlerinden biri olan Halep, Suriye kıtasının kuzeyi ile Anadolu ve Cezire'nin küçük bir kısmından oluşmaktadır. Batıda Adana vilâyeti ve Akdeniz, güneybatıda Beyrût ve Suriye Vilâyetleri, doğuda Musul ve Bağdat, güneydoğuda Zûr Sancağı, kuzeydoğuda Diyarbakır ile kuzeyinde Elazığ ve Sivas Vilâyetleri ile çevrilidir (Sami, 1306).

Tarihsel perspektifte Halep'in önemi

Tarihte Halep ilk defa M.Ö. XX. asırda görülmektedir. Bir köy iken coğrafi konumu sayesinde çevresindeki kasabalara hâkim olmuştur (Sauvaget, 1967). Dünyanın ilk yerleşkelerinden biri olan ve adı ilk kez Milattan III bin yıl önce Akad tabletlerinde geçen Halep Vilâyeti, MÖ. XIX. asırda Hitit egemenliğinde görülmektedir (Yazıcı, 1997). M.Ö. XVIII. yüzyılda (1750-1550 zaman aralığında) başkenti Halep olmak üzere kurulan Yamhad Krallığını, Hitit kralı I.Murşil yıkararak bölgeye hâkim olmuştur. Daha sonra Halep, Anadolu'da kurulan

Hitit Krallığı'nın imparatorluk döneminde önemli eyalet merkezlerinden biri olmuştur. Halep, M.Ö. XVII. asrın ortalarında Mitanni, Hurri ve Mısır hâkimiyeti altına girmiştir. Ancak yaklaşık iki yüzyıl sonra yeniden Hitit egemenliğinde görülmektedir. Mısır firavunu II. Ramses bölgeye hâkim olmak istemişse de Hitit devleti ile Kadeş Antlaşması yapmış ve kent Hititlerin elinde kalmaya devam etmiştir. Hitit hâkimiyetinden sonra kent Arami, Asur ve İran egemenliği altına girmiştir. Durağan geçen bu devir sonrasında bölgeye Selevîkler egemen olmuştur. Bu dönemde (M.Ö.301-281) Suriye'nin kuzey bölümünde Beroia adında Makedonya kolonisinin kurulması kentin kaderinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Koloniler aracılığıyla tekrar kent unvanı kazanan Halep'in, Müslümanların hâkimiyetindeki biçimde bu dönemde şekillenmiştir (Çakar, 2006; Kınal, 1967; Sauvaget, 1967; Yazıcı, 1997).

Şehir Hititlerin yıkılmasının ardından Halpa Krallığı adında Geç Hitit devletine ev sahipliği yapmıştır. M.Ö. IX. yüzyılın ortalarında Asur İmparatorluğu hâkimiyetine giren Halep önem kaybetmeye başlamıştır. Persler döneminde yalnız Tanrı Adad nedeniyle anımsanan ufak bir yerleşim bölgesi konumuna dönüşmüştür. Fakat Suriye Kralı Seleukos Nikator (M.Ö.305-280) öncülüğünde Grek mimarisine göre şehir tekrar imar edilerek eski önemine kavuşmuş ve Beroia ismini almıştır (Yazıcı, 1997). Bu devirde kentin imarına yol açan tanrı Adad, Halep Zeus'u ismiyle anılmaktadır. Şehir Romalılar döneminde (M.Ö 64) büyüyerek kalesi ve kutsal yerleriyle akropole dönüşmüştür. Bizans devrinde, çok sayıda kilisenin yer aldığı Hıristiyanlık merkezi olmuştur. Kent halen başpiskoposluk ve Mârûnî piskoposluğudur. Halep 636 senesinde Müslümanlar tarafından ele geçirilip Emevi, Abbasi, Hamdani ve Mirdasi hanedanlarınca yönetilmiştir. XI. yüzyılın sonlarında ise Türk egemenliğine giren Halep, Selçuklu, Eyyubi, Memluklu ve Osmanlı hanedanları tarafından idare edilmiştir (Çakar, 2006; Sauvaget, 1967; Yazıcı, 1997). Doğu Akdeniz bölgesinde ve özellikle Halep'te Türk egemenliğinin tesisi için Türk hanedan üyeleri ve Türk Beyleri büyük bir mücadeleler vermişlerdir (Cöhce, 2001).

Ebû Ubeyde b. Cerrah komutasındaki İslam ordusu Antakya kapısından kente girmiştir (16/637). Hz. Ömer, Kudüs feth olunduktan sonra Suriye'ye iştirak etmiştir. Bölgeyi Dimaşk, Hums, Filistin ve Ürdün olarak dört askerî bölgeye ayırmıştır (Çakar, 2006; Lammens, 1970; Yazıcı, 1997). Bu paylaşıma göre Halep

ilk olarak Cündü Hıms'a, Emevi halifesi devrinde de yeni kurulan Cündi Kinnesrin'e bağlanmıştır. Emeviler devrinde bir kısım eyalet valileri kent civarına yerleşse de şehir hiçbir zaman idari ve siyasi bir merkez konumuna getirilmemiştir (Çakar, 2006). Abbasilerin Mısır valisi olan Ahmed b. Tolun, 877 senesinde Suriye'yi Bizans'a karşı koruma bahanesiyle işgal ederek bağımsızlığını ilan etmiştir. Halep'e, Ahmed b. Tolun'un veliahtı Humareveyh bir süre egemen olsa da (M.904) Abbasiler tüm Suriye'ye tekrar hâkim olmuştur. Bir yıl sonra Abbasiler, Tolunoğulları'nı ortadan kaldırmışlardır (Altundağ, 1997; Brocekelman; 1992; Çakar, 2006; Merçil, 1997). Şehri H.290/M.903'de Karmatiler kuşatmıştır. H.324/M.936 yılında Halep İhşidler'in eline geçmiştir. Abbasi Devleti'nin Türk kökenli Mısır valisi olan Muhammed b. Tuğç Suriye'yi alarak 934 senesinde bağımsız olmuştur (Becker, 1993; Çakar, 2006; Merçil, 1997). İhşid olarak tanınan Muhammed, Halep şehrine Arapların Kilâb kabile reisini vali yaparak bu kabileden olan Bedevilerin Kuzey Suriye'ye iskân etmelerine neden olmuştur. Ancak bunların bölgede yıkımlara sebep olması sonucunda kökeni Arap Beni Tağlîb kabilesinden olan Seyfû'd-Devle 944 senesinde Halep'i alarak İhşid egemenliğine son vermiştir (Çakar, 2006; Ethem, 1927; Sauvaget, 1967). Seyfû'd-Devle, Halep'i Hamdâniler'in başşehri yapmıştır (H.333/M.944). Bu tarihten itibaren şehir bölge tarihinde önemli rol oynamıştır. 967 senesinde Seyfû'd-Devle'nin ölümünün ardından Halep'te elli yıl boyunca Bizans saldırıları, Bedevi yağmaları, Fatimilerin mücadeleleri sonucunda istikrar sağlanamamıştır (Brocekelman, 1992; Çakar, 2006; Işıltan, 1966; Sauvaget, 1967; Yazıcı, 1997).

Bizans İmparatoru Nikephoros Phokas H.351/M.962 yılında kenti hâkimiyeti altına almıştır. Bir hafta süren yağma ve tahribattan sonra şehir uzun zaman kendine gelememiştir (Brocekelman, 1992; Işıltan, 1966; Ostrogorsky, 1986; Yazıcı, 1997). Seyfû'd-Devle'nin oğlu Ebû'l-Meâli Sa'düddeve döneminde kent fetihten sonraki en karanlık zamanını yaşamıştır. Onun devrinde Suriye'deki Fâtımîler'in baskınlığı ve hutbelerin Fâtımî Halifesi adına okunması sonucu Hamdâni varisleri arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bu durumdan faydalanan Bizans H.358/M.969'da şehri tekrar istilâ etmiştir. Hamdânîler kenti H.365/M.975 yılında geri alabilmişlerdir. Halep H.404/M.1014 yılında Fâtımîler'in hâkimiyetine görülmektedir. Bedevi kabilelerin 1022'de Suriye'yi

aralarında taksim etmeleri sonucunda Halep, Beni Kilab kabilesinden Salih b. Mirdas'ın hâkimiyetine girmiştir (Ethem, 1927; Sauvaget, 1967; Yazıcı, 1997). Mirdasiler Fâtımî ve Bizansla mücadele etmişlerdir. 1029 senesinde Fatimilerle gerçekleşen savaş sonucunda Salih hayatını kaybederek yerine oğlu Şibhü'd-Devle Nasır geçmiştir. Bu durum kentin, Fatimi komutanlarından Anuştekin tarafından elde edilmesine neden olmuştur (Ethem, 1927). Türkmenlerin kente ilk gelişi Mirdasiler arasındaki hanedan mücadelesi zamanında gerçekleşmiştir. Mirdasi emiri Atiyye yeğeni Mahmut'la olan mücadelesinde Türkmen emiri olan Harun'dan yardım talep etmiştir. 1063/64'te Harun başta Atiyye'nin hizmetine girmiştir. Lakin Türkmenlerin bölgeye gelmesine razı olmayan Halep halkının saldırısına uğrayınca taraf değiştirerek Mahmut'un hizmetine girmiş ve 1065'te onun Halep'e hâkim olmasını sağlamıştır (Claen, 1992; Çakar, 2006).

Bizans İmparatoru Romanos Diogenes 1068-1071 tarihleri boyunca Halep'e 2 sefer düzenlemiştir. Alparslan Mısır seferi sırasında şehri kuşatmış ve Mahmûd kentin anahtarını Alparslan'a vererek Selçuklulara bağlanmıştır (Yazıcı, 1997). Alparslan'ın vefat etmesinin ardından devletin başına geçen oğlu Melikşah, kardeşi Selçuklu Meliki Tutuş'u H.470/M.1078 yılında Suriye'ye göndermiştir. Tutuş'un Emir Atsız'ın yardımına Dımaşk'a gitmesi üzerine Musul'a egemen olan Şerefüddeve şehre girip Mirdâsileri yıkmıştır (1080). Suriye'ye egemen olma isteği Selçuklu hükümdarı Kutalmışoğlu Süleyman Şah ile Müslim'i karşı karşıya getirmiştir. Süleyman Şah, Antakya'yı ele geçirdikten sonra Şerefüddeve ile mücadelesinde (1085) başarılı olmuştur. Şerefüddeve'nin hayatını kaybetmesi üzerine Süleyman Şah Halep'i kuşatmıştır (Çakar, 2006; Sauvaget, 1967; Sevim, 1989; Yazıcı, 1997). Şerif el-Huteyti Tutuş'a şehri ona teslim edeceğini söylemesi üzerine Türkmen beylerinden olan Artuk Beyle beraber Halep'e gelen Tutuş, mücadelede başarılı olup Süleyman Şah hayatını kaybetmiştir. Bu sırada Melikşah'ın da Halep'e yaklaşması ve Tutuş'un Dımaşk'a dönmesini talep etmesi üzerine Tutuş kuşatmayı kaldırıp bölgeden ayrılmıştır. Melikşah Halep'e gelerek bu kenti doğrudan Selçuklulara bağlamıştır (Çakar, 2006; Sevim, 1989).

Melikşah'ın vefatından sonra Tutuş ile Berkjaruk arasında mücadeleler yaşanmıştır. 1095 yılında Halep'e egemen olmasına karşı Berkjaruk ile 26 Şubat 1095'te giriştiği mücadele sırasında hayatını kaybetmiştir (Andresyan, 1987; Çakar, 2006). Oğlu Melik Rıdvan Halep'e egemen olmuştur. Antakya Prinkepsi

Tancred'in, Halep'i istilaya teşebbüsü üzerine Rıdvan, sufi, fakih ve tüccarlardan oluşan heyeti Bağdat'ta olan Mehmet Tapar'a yollamıştır. Ancak emirler arasındaki sorunlar dolayısıyla sonuç alınamamıştır. Rıdvân'ın kardeşi Dukak'ın ise Dimaşk'a giderek orada hükümdarlığını ilan etmesi Selçuklular'da iki ayrı meliklik kurulmasına neden olmuştur (Alptekin, 1985; Çakar, 2006). Bu durum Rıdvan'ın hem kardeşiyle hem Haçlı ittifakı ile mücadele etmesine ve hayatını kaybetmesine neden olmuştur (Zettersteen, 1964). Onun ölümünden sonra Halep'in, Batiniler'in propaganda merkezine dönüşmesinde Rıdvan'ın, Haçlılar karşısında Batinilerden yardım istemesi ve onların kentte yerleşmesini sağlaması etkili olmuştur. Kentte huzurun olmaması ve Haçlılar karşısında zora düşmeleri sonucunda Halep idarecileri, Mardin Artuklu emiri İlgazi'den Halep yönetimini devralmasını ve Haçlılarla mücadele etmesini istemişlerdir. Bunun üzerine İlgazi oğlu Timurtaş ile şehre gelerek (1117/18) kentteki Selçuklu melikliğine son vermiştir (Çakar, 2006).

Halep valiliğini, Timurtaş'a bırakan İlgazi ertesi sene şehre gelerek 1119 yılında Haçlıları yenilgiye uğratmıştır. Onun vefatının ardından vekili konumunda olan yeğeni Emir Bedrüddevle Süleyman 1122 yılında Halep'e egemen olmuştur. Durumdan faydalanmak isteyen Kudüs kralı II. Baudouin, Halep'e tekrar saldırarak bazı kaleleri ele geçirmeleri üzerine Süleyman, Haçlıları durdurabilmek amacıyla kralla 1123'te barış yapmıştır (Çakar, 2006; Demirkent, 1994; Yazıcı, 1997). İlgazi'nin diğer yeğeni olan Artuklu Nurü'd-Devle Belek b. Behrâm, Kudüs kralı II. Baudouin'in şehri tehdit etmesi üzerine yönetimi ele alarak kenti Haçlılara karşı müdafaa etmiştir (1123). Haçlı tehlikesini ortadan kaldırdıktan sonra 1124 yılında Belek b. Behrâm'ın vefat etmesi üzerine kentte tekrar karışıklıklar yaşanmıştır. Timurtaş 1124'te şehre hâkim olmuştur. Suriye Selçuklu Meliki Sultan Şah, Mardin'de hapisten kaçarak Hille Emiri Dübeyş b. Sadaka ve Kudüs Kralı II. Baudouin ile anlaşarak Halep'i almaya karar vermiştir. Timurtaş asker toplamak için gittiği Mardin'den Haleplilerin tutumu üzerine dönmeyince komutayı Muhammet b. Haşşab devralmıştır. Haşşab, Halep heyetini, Aksungur el-Porsukî'ye yollayarak Frank ve Bedevi istilalarına karşı yardım talep etmiştir. Onun yardımı sonucu müttefikler kuşatmayı kaldırmıştır (Çakar, 2006; Turan, 1993). 1125'te Aksungur Halep'e gelerek Artuklu egemenliğini sonlandırmıştır (Çakar, 2006; Runciman, 1992; Yazıcı, 1997). Bir yıl sonra Aksungur'un vefatı

sonucu yerine oğlu İzzeddin Mesut geçse de Irak Selçuklu Sultanı Mahmut şehri, Haçlılar karşısında kahramanca savunmasıyla tanınan Atabeğ İmâdüddin Zengi'ye 1128'de vermiştir (Çakar, 2006; Demirkent, 1994; Yazıcı, 1997). 1146 yılında Zengi'nin vefatı sonrasında ülke iki oğlu arasında taksim olunarak Nureddin Mahmut, Halep'e egemen olmuştur. Mahmut, Haçlılara karşı giriştiği mücadeleler ile ün kazanmıştır ve onunda 1174 yılında hayatını kaybetmesi üzerine oğlu el-Melikü's Sâlih İsmail başa geçmiştir. İsmail döneminde de Mısır'a hâkim olan Selahaddin Eyyubi Suriye'yi işgal ederek Halep'i kuşatsa da sonuç alamamıştır. Nureddin'in oğlu El-Melikü's Sâlih İsmail'in vefatından sonra Halep'i Musul hâkimi İzzeddin Mes'ud yönetmiştir. Oda yönetimi kardeşi II. İmâdüddin Zengi'ye bırakmıştır. Selâhaddin Eyyûbi H.579/1183'de şehri tekrar kuşatmış ve II. İmâdüddin Eyyûbilerle anlaşarak Halep'i onlara vermiştir. Selâhaddin Eyyûbi, Halep'i başta oğlu El-Melikü'z-Zahir Gazi'ye bırakmıştır. Melik Gazi döneminde (1186) Halep en parlak devrini yaşamıştır (Çakar, 2006; ibn Kesir, 2000; Sauvaget, 1967; Yazıcı, 1997). Selahaddin Eyyubi'den sonra yerine geçen kardeşi el-Adil, ülkeyi oğulları arasında bölüştürse de Halep yönetimi elinde kalan Gazi, ez-Zahir lakabıyla hükümdarlığını duyurmuştur. Daha sonra Kuzey Suriye'nin tamamına egemen olarak "Sultan" unvanını almıştır (Sauvaget, 1967).

Ortaçağ'da, Halep'in geleceğinin üst seviyelere ulaştığı devir Eyyubiler dönemi olmuştur. 1207, 1225, 1229 ve 1254 senelerinde gerçekleştirilen ticaret anlaşmaları sayesinde daimi ticaret merkezi açma hakkı elde eden Venedikliler ile yapılan ticaret sonucu zenginleşmişlerdir (Heyd, 2000; Sauvaget, 1967). Moğol saldırılarına kadar Halep'in gösterişli devri sürmüştür. 18 Ocak 1260 yılında şehri kuşatan Hülâgu, altı gün şehirde kıyım yaparak kenti yakıp yıkmıştır (Grausset, 1980; Yazıcı, 1997). Memlûklar bölgeyi ele geçirene kadar Moğol egemenliği, Halep'te devam etmiştir. Ayn-Calut savaşında (1260) Moğollar yenilerek Memlûklu egemenliği Suriye'de sağlanmıştır (Köprülü, 1961; Yazıcı, 1997). Memlukler tarafından Suriye altı idari bölgeye taksim edilmiştir. Bu bölgelerden biri de Halep olmuştur (Lammens, 1970). Moğol saldırıları sonrasında kent elli yıl onların yeniden istila etmeleri korkusuyla boş kalmıştır. Yaşanan yıkımların ardından şehrin eski haline dönmesi 130 sene gibi uzunca bir sürede gerçekleşmiştir. Güvenlik sağlandıktan sonra da valilerin ayaklanmaları

kalkınmaya fırsat vermemiştir. Bunun üzerine 1348 yılındaki veba salgını pek çok insanın ölümüne neden olmuştur. 1400’de de Timur tüm şehri yakıp yıkmıştır. Osmanlı Devleti egemenliğine kadar devam eden Memluk egemenliğinde şehir genel olarak kalkınsa da açlık, kıtlık, veba salgını ve sıklıkla kenti harabeye çeviren deprem gibi felaketler yaşamıştır (Masters, 2003; Sauvaget, 1967; Yazıcı, 1997).

Malatya valisi Mintaş’ın Memlukler’e karşı ayaklanması sonucu Malatya, Sivas’a egemen olan Kadı Burhaneddin’in eline geçmiştir. Bu yerin daha sonra Yıldırım Beyazıt tarafından feth olunması Memlûklerle aramızı açmıştır. Ortaya çıkan bu soğukluk Çelebi Mehmet sayesinde giderilmiştir. Ancak Hicaz suyuolları ve Dulkadiroğulları sorunlarından dolayı II. Mehmet zamanında ilişkiler tekrar bozulmuştur (Uzunçarşılı, 1975). Diğer taraftan Osmanlı Devleti ile geçinemeyen Karamanoğlu Pir Ahmet’in, Memlûklere elçi ve mektup göndererek Fatih’in, Mısır’ı onlara karşı ayaklandırmaya çalıştığını yazması huzursuzluğu arttırmıştır. Fatih Sultan Mehmet’in, Dulkadir topraklarını alma isteği durumu iyice güçleştirmiştir (Tansel, 1985; Tekindağ, 1976). Onun vefatının ardından tahta geçen II. Beyazıt devrinde de ilişkilerin olumsuz yönde devam etmesinde Memluklerin, Fatih Sultan Mehmet için taziyede bulunmayıp Beyazıt’ın tahta çıkışını kutlamamaları ve bir de ona karşı mücadele içinde olan Cem Sultan’ı desteklemeleri etkili olmuştur (Tansel, 1966). Beş sene süren 1485-1490 yılları arasında yapılan savaşta Osmanlı Devleti yenilerek barış antlaşması yapılmıştır (Uzunçarşılı, 1975). Hicaz’da bulunan kutsal şehirleri (Mekke-Medine) tehdit etmeye başlayan Hint okyanusunda git gide güçlenen Portekizlere karşı Osmanlı İmparatorluğu Memluklere yardım etmiştir (Çakar, 2006). Ancak Portekizler karşısında Memlukler gerekli şekilde etkili olamamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti’nin, Kızıldeniz’in güvenliğini sağlamak için Mısır’ı fethetmesi kaçınılmaz olmuştur (Orhonlu, 1961; Orhonlu, 1974; Özbaran, 1977).

İki devlet arasındaki huzursuzluklar sonucunda 24 Ağustos 1516 yılında Merc-i Dâbık’ta savaş başlamış ve beş altı saat gibi kısa bir zaman diliminde Memlûkler mağlup edilerek Osmanlı Devleti Halep, Hamâ, Hums ve Şam’ı elde etmiştir (Çakar, 2006; Tansel, 1969; Uzunçarşılı, 1975). Yavuz Sultan Selim 28 Ağustos’ta Halep’e gelerek şehri teslim almış ve Halep’lilerin isteği üzerine şehrin yağmalanmasına izin vermemiştir (Tansel, 1969). Osmanlı egemenliğine

girdikten sonra Halep Şam beylerbeyiğine bağlı sancak konumuna dönüştürülmüştür (Çakar, 2003). Sultan Selim'in, 1520'de hayatını kaybetmesi ve tahta Kanuni'nin geçmesinden yararlanan Şam beylerbeyi Canbirdi Gazali, bağımsız olmak ve Memlukleri yeniden canlandırmak amacıyla harekete geçmiştir (Emecen, 1993). Halep'te Gazali ayaklanması sonrasında istikrar sağlanmıştır. Bağdat'ın feth edilmesi ve Hint Deniz Seferleri aracılığıyla şehir ticaretle zenginleşmiştir (Çakar, 2006).

III. İran (Nahçıvan) Seferi sırasında Antep üzerinden 1553'te Halep'e gelen Kanuni, Sadrazam Rüstem Paşa'nın da tavsiyesiyle Halep'in eyalet merkezi olmasını ve buraya beylerbeyi atanarak göçebe Arapların bölgede neden olduğu zulmü bertaraf etmesini istemiştir (Kılıç, 2016). Malatya sancak beyi konumunda olan Osman Bey, 16 Şubat 1549 senesinde şehrin ilk beylerbeyi olarak atanmıştır (Baykal, 1992; Çakar, 2003; Çakar, 2006). Halep'in eyalet olmasından sonra düzenlenen ilk sancak tevcih defterinde (1550), Halep Vilâyeti'nin Adana, A'zâz ve Kilis, Bâlis, Birecik, Halep, Hama, Hums, Ma'arra ve Selemiye olarak 9 sancaktan oluştuğu bilinmektedir (Çakar, 2003; Emecen ve Şahin, 1999). Yeni sancakların eklenmesiyle sayıda kayda değer değişimler yaşayan Halep'in 1576-1584 zaman aralığında Adana, Antakya, Bâlis, Birecik, Cebel, Ekrâd ve Kilis, Halep, Hama, Ma'arra, Matah, Selemiye, Suhne ve Tayyibe, Surûc, Türkmân-ı Halep ve Üzeyr olarak 15 sancaktan oluşmaktadır (Çakar, 2003).

Ticaret yollarının coğrafi keşifler sebebiyle Akdeniz'den Okyanus'a kayması dahi XVI. asır sonuna değin Halep'i çok fazla etkilememiştir (Braudel, 1993; İnalçık, 1993). Halep, XVII. asırda hem ekonomik hem fiziki olarak gelişmesini sürdürmüştür. Halep'in, valilerinden olan İpşir Paşa'nın 1653-1654 yılında Hristiyan Cüdeyde mahallesi sınırında büyük bir külliye yaptırması kentin kuzey varoşunun ekonomik olarak gelişmesine olanak tanımıştır (Raymond, 1995). XVII. asırda Kürt aşiret reisi Canbulatoğlu Ali'nin ayaklanması ve İran Şahı Abbas'ın önemli ipek gelirinden Osmanlı Devleti'ni men etmek istemesi Halep'in refahını tehdit eden iki olay olmuştur (İnalçık, 1951). Halep en parlak dönemini Osmanlı egemenliğinin ilk zamanında (XVI.-XVIII. yüzyıllar) yaşamıştır (Sauvaget, 1967). Halep Vilâyeti'nin stratejik konumu ve tarihi öneminden dolayı bu kentte ticaretin yanı sıra kente yerleşen Rumlar, Ermeniler,

Yahudiler, Protestanlar, Katolikler, Marûniler, Süryaniler gibi azınlık grupları eğitim-öğretim kurumlarında faaliyete geçirmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde diğer kentlerde görüldüğü gibi Halep'te Arapçı faaliyetler görülmemiş ve Halepli gençler Osmanlı ordusuna katılmışlardır. Osmanlı Devleti 1918 yılında yıkıldığında Hristiyan ve Yahudi halkın geneli Fransız mandası yanlısıyken geri kalanlar Faysal'ın Arap Krallığı'ndan yana olmuşlardır. Müslümanlar ise Fransız denetimine karşı olmakla beraber devletin Mustafa Kemal öncülüğünde tekrar kurulmasını arzu etmişlerdir. 1920 yılında Halep'in Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine İbrahim Hannan önderliğinde direniş başlarken Halep sessiz kalarak Fransız mandasında kentin eyalet başkenti olmasına rıza göstermişlerdir (Babuçoğlu, Eroğlu ve Köçer, 2007; Masters, 2003).

Halep sancak taksimatı

Osmanlı Devleti'nde idari sistem sancaklardan oluşan eyaletlerden meydana gelmektedir (Raymond, 1995; Yazıcı, 1997). Tunus ve Cezayir Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra neredeyse bağımsız devletlerin başkentleri haline dönüşürken Şam, Halep, Musul ve Bağdat gibi yerler Osmanlı İmparatorluğu fethetmeden önce de olduğu gibi eyalet merkezi olarak kalmıştır (Raymond, 1979; Yazıcı, 1997). Osmanlı Devleti mevcut eyaletlerin kontrolünü vali, kolluk gücü ve kadı aracılığıyla sağlamıştır (Raymond, 1995). Osmanlı Devleti'nin yönetim birimi XVI. asırda bölgeye atanmış sancakbeyi (mîrlîva) ve bir kadı tarafından idare olunan sancaktır (livâ). Bazı bölgelerde bulunan sancaklar ise vilâyet adında birim olup beylerbeyi (mîr-i mîran) tarafından idare edilmiştir. Beylerbeyliğinin daha çok kıymet kazandığı XVII. asırda onlara vezirlikte verilmeye başlanmıştır. Halep Vilâyeti'nin yöneticileri de çoğunlukla vezirliğe atanmışlardır (Çakar, 2006; İnalçık, 1995). İmparatorluk idaresinde Halep, kısa süre içinde Osmanlı Devleti'ne dâhil olan Şam şehrinin idari alanı içerisinde yer alarak Şam Beylerbeyliği'nin sancağı konumuna getirilmiştir. Bu durum bize Osmanlı Devleti'nin bölgedeki kurulu idari yapıdan faydalanmak istemesini ve İslam dünyası açısından Şam'ın önemli bir yer olduğunu göstermektedir. Lakin Şam valisi Memluk Canberdi el-Gazali'nin ayaklanma çıkardığı devirde (1520) Halep komutanı Karaca Ahmet Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer alması, Şam'ın hâkimiyetinin yeniden elde edilmesini kolaylaştırdığı gibi 1549 yılında

Halep, İstanbul'a bağlı müstakil bir beylerbeyliğine dönüştürülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu, ele geçirdiği topraklarda yönetimin eskiden alışıldığı gibi yerel güçler tarafından yürütülmesi veya tümüyle değiştirilerek tımar sisteminin kurulmasını düşündüğü sırada çıkan ayaklanmadan sonra Şam ve Halep'e Türkçe konuşan valiler atanarak tımar sistemi kurulmuştur (Masters, 2003).

Metin Kunt'un belirttiği üzere XVII. asra ulaşıldığında sancaktan eyalete doğru bir geçiş yaşandığı görülmektedir (Kunt, 1978). Osmanlı egemenliği altına Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi (1517) sırasında giren Halep, I. Dünya Savaşı sonuna kadar aşağı yukarı 400 sene Osmanlı Devleti tarafından idare edilmiştir. Halep, Osmanlılar yönetimine girdikten sonra bütün doğunun belli başlı pazarı konumuna gelmiştir. Halep'in ticari ehemmiyeti dolayısıyla Venedikliler 1548 yılında konsolosluk ve ticaret müesseselerini Halep'e aktarmış, ardından Fransızlar 1562, İngilizler 1583 ve Hollandalılar 1613 yılında kentte konsolosluklar ile ticaret evleri açmışlardır. Osmanlılar bu ticari faaliyetin sonucunda kentte pek çok ticari mekânlar, camiler ve medreseler inşa etmişlerdir (Sauvaget, 1967). Bu gelişmeler kuşkusuz zaman içinde Halep'in kaza ve sancak sayılarında değişiklikler yaşanmasında etkili olmuştur. 1609 yılında Sadrazam Kuyucu Murad'ın (I.Ahmed dönemi) devletin mevcut vaziyetini ortaya çıkarmak için yaptığı çalışmada, 279 sancağa taksim olunan 32 eyalet barındırdığını bildirilmektedir. Farklı belgeler ile kıyaslama yapıldığında bu sayının 36 olup 12'sinin Arap eyaletleri olduğu ve bu eyaletler içerisinde 1521'de hâkim olunan Halep Vilâyeti'nin de yer aldığı görülmektedir (Raymond, 1995).

1607 senesinde Ayn-i Ali Efendi'nin tamamladığı kanunnameye göre Halep Vilâyeti, Halep, Adana, Ekrâd-ı Kilis, Birecik, 'Üzeyr, Ma'arra, Bâlis, Türkmen-i Halep ve Matah maa Mudîk olarak dokuz sancak gösterilerek bunların yedi tanesi zeamet ve tımarlı, son ikisi sâliyaneli olup, sâliyaneli olanlar ref' olunarak iltizama verilmiştir (Çakar, 2003; Çakar, 2006; Kılıç, 1997). Sonraları Hezarfen Hüseyin Efendi'nin kaleme aldığı Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân eserinde benzer şekilde dokuz sancağın olduğu belirtilse de sancak listesinde sekiz sancağın var olduğu görülmektedir. Bunun nedeni Ayn-i Ali'de var olan Birecik Sancağı'nın Hezarfen'de Rakka eyaletine bağlı gösterilmesindendir (İlgürel, 1998). 1631 yılında Koçi Beyân Sultan IV. Murat'a sunduğu risalelerde de durum değişiklik göstermemektedir. Sultan Süleyman Kanunnamesini temel alan Evliya

Çelebi Seyahatnamesi'nde de Halep Vilâyeti Halep, Ekrâd-ı Kilis, Birecik, Ma'arra, 'Azaz, Bâlis ve Antakya olarak yedi zeâmet ve tımarlı sancak bulunduğu Mudîk ve Türkmen sancaklarının sâliyaneli olduğu belirtilmektedir. 1628-1641 Eyalet ve Sancak Tevcih Defteri kayıtlarında Halep Vilâyeti'nin, Halep, Ma'arra, Bâlis, 'Üzeyr ve Selemiye olarak beş sancaktan oluştuğu belirtilmektedir (Çakar, 2006; Turan, 1963). Selemiye Sancağı'nında Trablusşam'a 1639 yılında bağlanmasıyla Halep'in sancak sayısı dörde düşmüştür. Yine 1641-1649 senelerinde kaydedilen diğer bir tevcih defterinde Halep Vilâyeti'nin, Halep, Ma'arra, Bâlis ve 'Üzeyr olmak üzere dört sancaktan oluşmaktadır. XII. asırda hazırlanan Eyalet ve Sancak tevcih Defterlerinde Kilis Sancağı'ndan bahsedilmezken Tımar ve Zeamet Tevcih Defterlerinde Kilis'in Halep'in sancağı olduğu görülmektedir (Çakar, 2006).

Sofyalı Ali Çavuş kanunnamesi olarak bilinen 1653 mecmuasında Halep Vilâyeti, Halep, Adana, Kilis, Ma'arra, 'Üzeyr ve Bâlis olmak üzere altı sancaktan oluşmaktadır (Sertoğlu, 1992; Şahin, 1979). Halep Vilâyeti'nin idari yapısında XVIII. asrın ilk yarısında değişiklik yaşanmamıştır. Bu dönemde hazırlanan Sancak Tevcih defterlerinde Matah Sancağı yer almasa da XIX. asrın başlarında sancağın var olduğu bilinmektedir (Kılıç, 1997). Bu zamandan sonra Halep'in, idari yapısında sıklıkla değişiklikler yapılmış ve XIX. yüzyıl başlarında Halep, Ayıntâb ve Rakka sancaklarından teşekkül etmiştir (Baykara, 1988). 1864'te Vilâyet Nizamnamesi'nin yürürlüğe konulmasının ardından Halep Osmanlı Devleti yönetim sistemi içerisinde sancak ve eyalet merkezi olmasından sonra XIX. yüzyılın ikinci yarısında vilâyet sistemine dönüştürülmesi sonucunda vilâyet merkezi konumunda bulunmuştur. 1864'te yürürlüğe giren vilâyet nizamnamesine göre Osmanlı Devleti'nin taşra mülki idaresi, eyalet sisteminden vilâyet sistemine dönüştürülerek vilâyetin tüm mülki, idari ve mali işlerinden doğrudan padişahın görevlendirdiği vali sorumlu olmuştur. Sancaklardan mutasarrıflar, kazalardan kaymakamlar, köylerden muhtarlar mesul olacaktı. 1871 nizamnamesinde nahiye idaresinin başında müdür bulunacağı belirtilmektedir. 1865 yılında Halep Vilâyeti kapsamında Halep, Üzeyr (Payas), Adana, Kozan, Maraş ve Urfa sancakları mevcuttu. Cevdet Paşa'nın, 1866 tarihinde tesis ettiği vilâyet, Halep, 'Üzeyr ve Payas, Adana, Kozan, Maraş, Urfa ve Zor Sancağı dâhil 7 sancaktan oluşmaktadır. Adana kısa süre sonra yeniden bağımsız eyalet yapıldığı için 1876

yılında Halep, Urfa, Maraş ve Zor sancaklarından oluşmuştur. Ancak Zor Sancağı'nda 1881 yılında bağımsız olduğundan XIX. asrın sonlarında (1897-1898) yapılan düzenlemeler ile Halep Vilâyeti merkezi Halep olmak üzere Maraş ve Urfa dâhil üç sancak ve onlara tâbi 23 kaza, 64 nahiye ve 4.541 köyü kapsamında barındırmıştır (Bayraktar, 2004; Cevdet Paşa, 1991; Düvenci, 2013; Karal, 1995). Halep Vilâyeti'ndeki azınlık okullarında eğitim ve öğretim faaliyetlerinin incelendiği bu araştırmada, Halep Vilâyeti'ne bağlı Halep, Maraş ve Urfa sancakları ile Halep'e tâbi İskenderun, Antakya, Antep, Bab, Beylen, İdlîb, Cısr-i Şuğur, Kilis kazaları ile Maraş ve ona bağlı Elbistan, Urfa ve ona bağlı Birecik kazaları incelenmiştir. Maârif ve Halep Vilâyet Salnâmeleri verileri doğrultusunda Halep, Maraş ve Urfa sancaklarına tâbi başka bir kazada azınlık okullarının varlığı tespit edilmemiştir. Osmanlı egemenliğinden I. Dünya Savaşı sonrasında çıkarak Fransız mandası haline dönüşen Halep günümüzde Suriye'nin 14 idari bölgesinden birini oluşturmaktadır (Çakar, 2006; Umar, 2003; Umar, 2004).

Halep'in nüfusu ve XIX. yüzyıldaki etnik yapısı

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun üç kıtada toprağı ve bünyesinde çok sayıda etnik ve dini farklılıklar teşkil eden tebaası bulunmaktaydı. Bu durum devletin, merkez ve taşra teşkilatlarıyla geniş bir yapı göstermesine neden olmuştur (Kodaman, 2007). İmparatorluk için XIX. yüzyıl batı tarzında yenileşmenin yaşandığı ekonomik ve sosyo-kültürel alanda değişimin gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Yenileşme hareketi Sultan II. Mahmut zamanında başlayarak II. Meşrutiyet'in ilan edilmesine (1908) kadar sürmüştür (Akköz, 2017). Bu yenileşme, askeriyeden ekonomiye, eğitimden toplumsal yaşama hayatın tüm alanlarını etkilemiştir. Bu durumdan Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yer alan tüm bölgeler gibi Halep de etkilenmiştir. Yahudi, Hristiyan ve Müslümanların kendi mahallelerinin bulunduğu kentte, mahalleler başlarda din ve kabile temelli kurulmuştur. Ancak tarihsel süreç içinde çeşitli etnik ve dini grupların yerleştiği bölgelere dönüşmüştür (Çakar, 2006). İmparatorlukta, şehirler genel olarak merkezden çevreye dalgalar şeklinde genişleyen bir düzene göre organize edilmektedir. Arap şehir merkezleri ekonomik faaliyetlerin yapılmasıyla merkezin şehrin diğer alanlarından ayrılmasına sebebiyet vermiştir. Halep gibi bazı eyaletlerde şehir merkezi "Medineh" (medine: site) gibi özel adla adlandırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu

devrinde şehirlerin gelişiminde etki eden faktörler içerisinde çeşitlilik ve etkinlikleriyle vilâyetleri zenginleştiren nüfusun hareketliliğidir. Osmanlı devrinde, azınlıkların özellikle zımmilerin belli bir bölgede yoğunlaşma eğilimi belirginleşmektedir. Halep Vilâyeti'nde, I.Lapidus'un ifadesine göre, Ermenilerin ve Marûnilerin kentin kuzeybatı kısmında semtleri vardı. Bütün Arap kentlerinde Yahudi ve Yakındoğu şehirlerinde Hristiyanların yaygınlaşmasında Osmanlı Devleti'nin azınlık tebaasına karşı hoşgörülü tutumu ve iç yönetimlerinde sağladığı geniş özerklik etkili olmuştur (Raymond, 1995).

Halep kentinde yaşamakta olan kişilerin farklı din ve etnik kimliklere mensup olması nedeniyle, maddi ve manevi kültür öğelerinin değişiklik göstermesi olağandır. İslâm'ın fethinden önce bölgede Yahudi ve Hristiyan nüfus mevcuttu. Osmanlı yönetimi, azınlıklara hoşgörülü bir şekilde muamele ettiği için, büyük şehirlere Rum ve Ermeni Hristiyan topluluklar gibi Yahudi cemaati de yerleşerek Halep Gayrimüslimlerin iskân ettiği şehirlerin başında gelmektedir (Raymond, 1995). Halep Vilâyeti'nde Avrupalılar ve İranlı Ermenilerin yanında Kuzey Afrikalı, Hindistanlı ve Buharalı tüccarlarda yaşamıştır. Kentte Avrupalıların yerli, Arapça konuşan Rum Ortodoksları ve Yakubi Hristiyanları devamlı olarak Ermenilerin aksine yoksul bir hayat yaşadıkları için dikkat çekici unsur olmuşlardır (Masters, 2003).

Zımmilerin içerisinde özellikle Yahudi kesimin şehirlerde kendilerine ayrılmış olan bölgelerde ikamet ettikleri bilinmektedir. A. Abdel Nour Halep kentinde Müslümanların terk ettikleri ve Yahudilerin yerleştikleri Bahsita semtinde Yahudilerin gruplaşarak XIX. asırda belirgin hale gelen “aşağı yukarı tam bir dini homojenleşme” içine girdiğini belirtmektedir (Raymond, 1995, s.209). Yine Cüdeyde Hristiyan Mahallesi, Osmanlı Devleti'nin şehrin ekonomik ilerlemesini kolay kılmak amacıyla buraya getirilen Hristiyanlardan oluşturulmuştur. Öncelikle sadece iskân amaçlı tasarlanan bu mahalle 1583 yılında Behram Paşa Vakfı (hamam, çarşı ve kayseriyye (kervansaray)) ve 1653 senesinde İpşir Paşa Vakfı (suk (çarşı), kayseriyye, kumaş boyahanesi, kahvehane, çeşme)'nin yapımıyla ekonomik faaliyetlerde bulunmuştur. 1537 yılında gerçekleştirilen ilk Osmanlı nüfus sayımının, 1683 yılında konsolos d'Arvieux'nün ve XIX. yüzyılın güvenilir rakamları bütünleştirildiğinde, imparatorluk devri içinde üç yüzyıllık sürecin verebildiği tek kent Halep'tir.

d'Arvieux'un vermiş olduğu rakamlara dayanarak André Raymond 1683 yılında şehrin yaklaşık olarak nüfusunu 115 bin olarak hesaplamaktadır. Ancak onun 13.854 hane sayısını 8 katsayısı ile çarparak ortalama bir rakamdan bahsettiği görülmektedir. Çünkü d'Arvieux'un vermiş olduğu rakam hanelerin 7 katsayısı ile çarpılması sonucu 96.978'dir ve bu sayı daha güvenilir (Çakar, 2006).

“Hane” olarak 1537 yılında 9.583 olan nüfus 1683 senesinde 13.854'e yükselerek %45 oranında bir büyüme yaşanmıştır. Hane sayısı kişi sayısına dönüştürüldüğünde 1537 senesinde nüfusun 80 binden 1683 yılında 115 bine ve en son XIX. asırda 120 bine ulaşarak %50 oranında büyüdüğü görülmektedir (Raymond, 1995). XVI. yüzyıl sonlarında Halep'in, kent olarak (Nefs-i Şehir) nüfusu 30 bini, eyalet olarak ise nüfusu 200 bini aşmıştır (Öztürk, 1997). Bunun yanında Halep'e göç eden insanlar genel olarak Hristiyan Gayrimüslimlerden oluşmaktadır. 1640 yılında Hristiyan nüfus, 2.500, 1695 yılında 5.391, 1740 yılında 8.120 kişidir. Halep'e, Hristiyan göçü mahkeme kayıtları ışığında üç kökenden gelmiştir: Doğu Anadolu'daki Ermeni köyleri, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak'taki Süryani yerleşimleri ile Suriye'nin Trablusşam ve Hama bölgelerinin Arapça konuşulan Rum Ortodoks Hristiyan köyleri (Masters, 2003). XVII. asırda Polonyalı seyyah olan Ermeni Lvovlu Simeon, Celali isyanları zamanında çoğu Ermeni köylüsünün Halep'e gitmek amacıyla Anadolu'dan ayrıldığını belirtmektedir. 1661 yılında Anadolu'nun Sason bölgesinden gelen 77 Ermeni erkeği, artık toprak ailelerini geçindirmeye yetmediği için köylerinden ayrılarak Halep'e geldiklerini belirtmişlerdir (Andresyan, 1964).

Halep'teki İran Ermenilerinin varlığı Anadolu Ermenilerinin bölgeye gelmesini davet eden bir etkidir. “İrakî” ismindeki siyah-beyaz çizgileri bulunan kumaş dokumacılığında usta olan ve imal ettikleri ürünlerin pazarını genişletme isteğinden ötürü Süryaniler genellikle Mardin ya da Diyarbakır'dan bölgeye gelmişlerdir. “gelenekçiler” ve Katolikler arasında yaşanan dini huzursuzlukta Güneydoğu Anadolu'dan gelen göçler de etkilidir. Bu göçlere ek olarak kent, Yeni Culfa bölgesinden gelen Ermenileri de barındırmaktadır. Halep'te 1600'lü yıllarda Culfa Ermenilerinin sayıları fazlasıyla artarak Ermeni halkın büyük kısmını oluşturmuştur (Çakar, 2006; Masters, 2003). Ermenilerin Halep'e gelmesindeki etken ticari kaynaklıydı. Varlıklı İran Ermenilerinin şehre gelerek nüfuslu konumları, kentin Ermenilerinin kültürel birikimi üzerinde olumlu etkiye

sahip olmuştur. Hristiyanlar haricinde göç edenlerin önemli kısmında Yahudilerdi. İspanya'dan gelip şehre yerleşen Sefarad Yahudileri burada İtalyan mallarını pazarlamakta ve pamuklu önde olmak üzere bölgenin mallarını İtalya'ya ihraç etmişlerdir. XVIII. asırda kervanları Anaza Bedevilerinin yağmasından koruma amacıyla bölgeye ilk Türkmenler sonra Çerkez göçmenler yerleştirilmiştir (Masters, 2003). Bölgenin güvenliği sağlanamayıp demografik yapısında değişim yaşanmıştır. 1616 senesinde kentte mevcut bulunan 5.903 hanenin 116'sı Yahudi, 173'ü Hristiyan'dı (Öztürk, 1997). Halep'in nüfusu XVI. asırda genel olarak düşüş gösterirken XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artma eğilimi göstermektedir. Nüfustaki değişimlere doğal afetler, siyasi ve sosyal olaylar neden olmuştur. Yüzyılın belası olan ve 1524, 1532, 1544, 1555, 1669, 1685-1686 ile 1690-1691 tarihlerinde yaşanan veba salgını yüzlerce kişinin hayatını kaybetmesine yol açarak kent üzerinde daha yıkıcı etkilere neden olmuştur. 1660-1661, 1685 ile 1696-1697 senelerinde Halep'te yaşanan kıtlıklar da kötü sonuçlar doğurmuştur (Çakar, 2003; Çakar, 2006).

Kentin nüfusu, XVI. asır sonunda 80 bin dolaylarında olup kolera ve veba salgınları kıyımaya yol açmasına karşın sürekli artmaya devam etmiştir. XVII. asırda ise nüfus 120 bine ulaşmıştır (Masters, 2003). XVII. asırda Doğu Akdeniz bölgesinin en kalabalık ve en büyük kenti olan Halep ekonomik ve askeri açıdan önemli konumdadır (Çakar, 2006). Kentlerin mahalle sayıları büyüklükleri ile orantılı olarak farklılaşmakla beraber XVII. asır sonuna doğru Halep'in mahalle sayısı 72 idi. XVIII. yüzyılın sonlarına yaklaşırken nüfusu 500 bin dolaylarında olan İstanbul'dan sonra Kahire 263 bin nüfusuyla ikinci büyük metropol olurken üçüncü sırada 120 bin nüfusuyla Halep Vilâyeti gelmektedir (Master, 2003; Raymond, 1995). Halep'te bulunan Yahudi nüfusa bakıldığında 1672'de, 450 erkek mevcut olup bunların 73'ü "Frenk" ti. 1695 yılında 875 erkek varolup bu erkeklerin hemen hemen yarısı "Araplar"dan (Yehud-ı Arabân) olmayan anlamında "Frenkler" (Yehud-ı Efrenç) olarak tanımlanmıştır. Nüfus kayıtlarındaki bilgiler Halep'in İspanya'dan kovularak İtalya'ya yerleşen Sefarad Yahudileri tarafından cazipliğini göstermektedir (Masters, 2003). Halep Vilâyetiyle alakalı sultan fermanlarında komşuları ile anlaşma sağlayamadıkları için ikametini değiştirmek isteyen kişilerin olduğu görülmektedir (Raymond, 1995). Halep'te mezhepler arası huzursuzluğun yaşandığı XIX. asra değin

Avrupalı seyyahlar ve yerleşimciler yaygın şekilde Halep Müslümanlarının, Avrupalı ziyaretçilere ve Gayrimüslim halka hoşgörü ile muamele ettiklerinden bahsetmektedir. Buna örnek olarak, Fransız Constantine Volney'in şu yorumu verilebilir: "Türk ya da Hristiyan olsun kentin halkı, layık oldukları üzere, tüm Türkiye'nin en uygar unsurları olarak takdir edilmektedir ve Avrupalı tüccarlar böylesi özgürlüğü ve saygılı yaklaşımı hiçbir yerde görmemiştir" (Masters, 2003, s.52).

XIX. asrın ortalarında yaşanan olumsuz gelişmeler kentin nüfusuna etki ederek şehrin nüfusu önceki zamanlara oranla önemli ölçüde düşmüştür. Cevdet Paşa'nın aktardığı bilgiler doğrultusunda; 1866 senesinde Halep'in 12.658 haneden oluşan toplam nüfusunun 10.180 hanesi Müslim, 2478 hanesi Gayrimüslim tebaaya aittir. Gayrimüslim içinde de 500 haneyi Yahudiler, geri kalanını da Hristiyanlar oluşturmuştur. Hristiyan halkta kendi arasında Ermeni, Ortodoks ve Katolik olarak üç gruba bölünmüştür. Katoliklerde Ermeni-Katolik, Rum-Katolik, Süryani ve Marûnilerden meydana gelmekte olup kendilerine mahsus ibadethaneleri bulunmaktadır (Cevdet Paşa, 1991). Kentin nüfusunun tekrar çoğalmasında Cevdet Paşa'nın coğrafyada yapmış olduğu çalışmalar etkili olmuştur. 1885 tarihli salnâmede yer alan bilgiler ışığında kentte; 72.155 Müslüman, 21.051 Hristiyan, 7790 Yahudi ve 153 Ecnebi olmak üzere toplam 101.149 insan ikamet etmiştir (SVH, 1303, s.158). Halep Vilâyeti'nde 1890'larda 110 mahalle olup mahallelerde 74.184 Müslüman, 22.763 Hristiyan ve 9366 Yahudi olmak üzere toplam 106.313 insan yaşamıştır. Bu mahallelerin 55'inde Müslümanlar, 3'ünde Müslümanlar ve Yahudiler, 7'sinde Müslüman, Yahudi ve Hristiyanlar, 5'inde Hristiyanlar, 40'ında Müslümanlar ve Hristiyanlar beraber yaşamışlardır (Tutar, 2010). Halep Vilâyeti'nin nüfusu sonraki senelerde çoğalmayı sürdürmüştür. Kentte 1906 tarihli Salnâme'ye göre; 80.383 Müslüman, 7.617 Rum-Katolik, 3.653 Ermeni-Katolik, 855 Rum-Ortodoks, 1.737 Ermeni, 191 Protestan, 536 Latin, 192 Keldani, 2.544 Süryani-Katolik, 1836 Marûnî, 9.207 Yahudi, 2.562 Ecnebi, 4.877 Yabancı ve 57 Süryani olmak üzere toplam 116.247 kişi yaşamıştır (SVH, 1324, s. 229).

Halep'te, XIX. asrın son zamanlarında Müslüman nüfusta artma olduğu gibi Gayrimüslim nüfus da çoğalmıştır. Kentte bu dönemde yaşayan Hristiyan nüfus içerisinde Katolik ve Protestan mezhebine tâbi olanların varlığı görülmektedir.

Oysa ki, 1847-1848 yıllarında Halep'teki Gayrimüslim nüfus, Ermeni, Rum-Ortodoks, Süryani, Marûni ve Latinlerden meydana gelen Hristiyanlar ve Yahudi cemaati mensuplarından oluşmaktadır (Tutar, 2010). 1867'de Halep Vilâyeti'nde 115.377 hane bulunmakta; bunun 99.436 hanesi Müslüman (%85,8), 1.544 hanesi Hristiyan (%13,7), 724 hanesi Yahudi (%0,5) idi (Bayraktar, 2004). Halep, Maraş, Urfa sancaklarından oluşan vilâyetin toplam nüfusu (kadın ve erkek) 676.358 Müslüman, 93.221 Hristiyan, 9.819 Yahudi, 11.344 yabancı olmak üzere toplam 790.642 kişidir. “Vilâyetimiz İslamları, Arap, Türk, Türkmen, Çerkez; Hristiyanları, Rum, Rum Katoliği, Ermeni, Ermeni Katoliği, Süryani, Marûni, Protestan, Keldani gruplarından ibarettir. Yahudiler şehir ve kasabalarda yaşamaktadır. Türklerin bölgeye yerleşmeye başlaması Abbasi halifeliği zamanında ve Türkmenlerin yerleşimi Halep'teki Beni Merdas devleti zamanındadır. Türk nüfusun artması Selçuklu ve Memlûkler dönemindedir. Vilâyetinde Arapça hâkim ise de Türkçe ve Fransızca da kullanılır. Halep Sancağı'nın ekser mahallelerinde (Maraş ve Urfa) Türkçe konuşulur.” (SVH, H. 1312, s.121).

Tablo 1

1867'de Sancakların Millet Esası Hane Sayıları

	Müslüman	Hristiyan	Yahudi	Toplam Gayrimüslim %
Halep	47.623	4.940	666	52.979 (%10.2)
Maraş	19.726	5.238	29	24.893 (%21)
Urfa	8.312	1.204	29	9.545 (%13)

Kaynak: Güler, 2007.

1867 yılında Tablo 1'de verilen bilgilere göre Halep Sancağı'nda %52.979 Müslüman nüfus, %10.2 Gayrimüslim nüfus bulunmaktadır. Maraş Sancağı'nda ise 5.238 Gayrimüslim mevcutken Urfa'da 1.204 Gayrimüslim vardır. 1881-1882-1893 ve 1906-1907 yıllarında yapılan nüfus sayımları doğrultusunda Halep'te Müslümanlar çoğunluğu teşkil etmektedir. Azınlık grupları içerisinde yer alan Yahudi nüfus oranı %1'den daha az olmasına karşın Osmanlı egemenliğindeki topraklar nezdinde Halep, Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı bir eyalet olmuştur (Güler, 2007). Halep'in nüfusu 1895-1896 yılına ait belgelerde 73.695 Müslüman, 926 Rum, 1.646 Ermeni, 4.127 Ermeni-Katolik, 2.611 Süryani, 1.952 Marûni, 63

Protestan, 328 Latin, 141 Keldani, 7.874 Yahudi, 2.042 Ecnebi, 2040 Yabancı olmak üzere toplam 105.918 (%28 Gayrimüslim, % 2 yabancı) kişi yaşamıştır. Maraş Sancağı 114.993 İslam, 4.167 Ermeni-Katolik, 20.977 Ermeni, 3.441 Protestan, 198 Yahudi, 981 yabancı olarak toplam 144.773 kişi (Gayrimüslim % 20.4), Urfa Sancağı'nda ise 113.475 Müslüman, 1.422 Ermeni-Katolik, 9.054 Ermeni, 476 Protestan, 317 Yahudi, 1.089 Süryani, 476 Ecnebi, 913 Yabancı olmak üzere toplam 127.222 (Gayrimüslim % 11) kişidir (SVH, H.1314, s.152).

Tablo 2

Nüfus Nezareti Verileri doğrultusunda 1896-1897 yılında Halep Vilâyet Nüfusu

Millet	Nüfus	Yüzde
İslam	75.962	70.46
Rum	990	0.92
Ermeni Katolik	3.940	3.65
Rum Katolik	8.051	7.47
Süryani	2.621	2.43
Ermeni	1.664	1.54
Keldani	151	0.14
Protestan	65	0.06
Marûni	1.968	1.83
Latin	353	0.33
Ecnebi	2.046	1.90
Yahudi	7.959	7.38
Yabancı	2.043	1.89
Toplam	107.813	100

Kaynak: SVH, H.1314, s.181.

Tablo 2'ye göre, Nüfus Nezareti Verileri doğrultusunda 1896-1897 yılında Halep Vilâyet nüfusu 100 bini aşmıştır (SVH, H.1314, s.181).

Aynı sene eyalet genelinde 700.580 İslam, 93.517 Hristiyan, 10.655 Yahudi, 11.305 yabancı dâhil toplam 816.057 kadın ve erkek nüfus bulunmaktadır (SVH, H.1314, s.157).

Tablo 3

Halep Vilâyeti'nin XIX. Yüzyıl Sonlarında Millet Esash Nüfus Yapısı

Müslüman	465346	Hristiyan	111809	Musevi	9885
Suriyeli	295110	Rum Melkit	14153		
Araplar					
Nusayri	34000	Ermeni Katolik	12100		
Türk	135785	Süryani	15000		
		Katolik			
Sair	451	Marûni Katolik	2989		
		Keldani	14000		
		Katolik			
		Latin Katolik	1058		
		Ermeni	16149		
		Ortodoks	3160		
		Yakubi	14110		
		Keldani	14460		
		Protestan	633		
Genel Toplam	602.420				

Kaynak: Öztürk, 1997; Bayraktar, 2004.

Tablo 3'te verilen bilgiler doğrultusunda Halep Vilâyeti'nde XIX. yüzyıl sonların da 465.346 Müslüman nüfus; 111.809 Hristiyan nüfus ve 9885 Musevi nüfus olma üzere toplam 602.420 kişi yaşamaktadır.

Tablo 4

Halep Sancağı Şehir Merkezi Nüfus Gelişimi

Yıl	Nüfus
1518	54.276
1537-1538	80.000
1584	75.000
1683	115.000
1700-1710	110.000-120.000
1790-1800	100.000
1827-1828	75.000
1867	91.290
1883	99.189
1893	105.918
1898	100.676
1900	112.615
1911	126.676

Kaynak: Öztürk, 1997; Bayraktar, 2004.

1518-1901 yılları arasında Halep Sancağı'nın şehir merkezi nüfus oranları Tablo 4'te verildiği gibidir. Halep'e tayin edilen Osmanlı valileri, şehre hâkim olunan ilk 50 yılda gerçekleştirdikleri imar faaliyetleri ile kentin yüzyıllardır var olan pazar potansiyelini ikiye katlamıştır. Kenti, 56 çarşı ve 53 kervansaraydan oluşan önemli ticari merkez haline getirmişlerdir (Masters, 2003). Halep XIX. asra girilirken, konar-göçerlerin yollarda yarattığı huzursuzluklar ve yeniçerilerle

esnaf arasında yaşanan sıkıntılar itibariyle nahoş bir durum içerisinde bulunmaktadır. Yüzyılın başında meydana gelen isyanlar (1819) sonucu kent, ileri gelenlerin yerel yönetimde etkin biçimde rol oynadığı bir döneme tanıklık etmiştir. Padişah askerlerince yönetim tekrar merkeze geçmiştir. Ancak yaşanan olaylardan kısa müddet sonra büyük bir deprem yaşanmıştır (1822). Meydana gelen bu olaylar şehrin nüfusunu 1840'ta 65-80 bin civarında gerilemesine sebep olmuştur (Düvenci, 2013; Sauvaget, 1967). Ticaret hızının 1850 sonrasında düşmesi, güvenlik engelleri, deprem, salgın hastalıklar ve kanlı biçimde bastırılan iç çatışma gibi nedenlerden dolayı gerileyen nüfus yeni bir göç dalgası sonucunda yükselmeye başlamıştır. Göç edenler, Anadolu'dan ve bilhassa Güneydoğu Anadolu bölgesinden gelen Ermenilerden meydana gelmektedir. Uluslararası ticareti doğrudan yönlendirmek için Halep'in yerli Gayrimüslimlerinden göç edenler, Avrupa'nın çeşitli bölgelerine, Amerika veya Filistin, Beyrut ve İstanbul'a iskân etmişlerdir (Masters, 2003).

Halep'te toplumsal ilişkiler

Halep Vilâyeti'nde yaşayan Müslümanlar ve Gayrimüslimler arasındaki ilişkilere bakıldığında ilk zamanlardan itibaren dini yapının çeşitlilik göstermiş olmasının her grup tarafından büyük bir olgunlukla karşılandığı görülmektedir (Tutar, 2010).

Hristiyan dininin renkliliği bakımından da Halep, coğrafyanın diğer şehirlerinden ayrılmaktadır. Bu açıdan bilhassa Şam ile kıyaslama yapıldığında yerel unsurları ve Roma'yı önemsemekte olan bir Uniat hareketi (VII. yüzyılda ortaya çıkan heretik akım. Hz. İsa'daki ikili tabiatı (ilahlık ve insanlık) kabul etmekle birlikte tek irade olduğuna inananlar) bu bölgede hayat bulmuştur (Aydın, 1998; Masters, 2003). Fazlasıyla renkli bir kent olan Halep'te, İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik dinine mensup olan kişiler bulunmaktadır. Farklı unsurların bulunması Arapça, Türkçe, Ermenice, İspanyolca ve Farsça'nın konuşulduğu dil çeşitliliğini sağlamıştır (Masters, 2003).

Halep'te, kadının da erkeğin de rol aldığı görülmektedir. XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait bazı kayıtlardan Halep'in, eski valisi Kara Mustafa Paşa'nın kızı Abide Hanım'ın babasının kurduğu vakfın hanını yönettiği görülmektedir (Masters, 2003). Daha eski benzer bir saptama da avarız defter kayıtlarında sayıca

çok kadının (toplam 136 kişi) hane reisi olarak kayıt edildiğini göstermektedir (Öztürk, 1997). Kahvehanelerin teras bölümlerinde çarşafly Yahudi ve Hristiyan kadınların erkeklerle oturması ve bazılarının nargile içmesi yabancılar tarafından garipsense de bu durum bize kentin hoşgörüsünü göstermektedir (Mağmumi, 2002).

Halep Vilâyeti Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça ilk basımevine sahip olması (1706) nedeniyle coğrafyadaki diğeri şehirlerden de kültürel açıdan ayrılmaktadır. Marûniler de 1857 yılında Arapça olarak etkinliğini sürdüren basımevi kurmuşlardır (Masters, 2003). Osmanlı yönetiminin zayıfladığı devirlerde bile Halep Vilâyeti'nde etnik veya din temelli farklılıklardan kaynaklı huzursuzluk yaşanmamıştır (Tutar, 2010).

Tarihsel süreçte Azınlık Okulları'nın gelişimi

Azınlık kavramı; içinde yaşadığı toplumsal yapının genelinden, dil, din, soy, örf, adet ve kültürel özellikler açısından ayrılan, sayıca daha az grupları temsil etmektedir (Kızılcetin ve Erjem, 1994; Taş, 2005). Azınlık okulları tabiri ise Osmanlı Devleti hâkimiyetinde yaşayan, aralarında dil, din, ırk farkı olan, özel anlaşmalarla tanınan haklardan faydalanan, başta Rum, Ermeni, Yahudi gibi toplulukların ve Katolik, Protestan, Ortodoks mezhebine bağılı olan Hristiyanların, kendi eğitim-öğretim faaliyetlerini gerçekleştirmek amacıyla imparatorluğun izniyle açmış oldukları okulları ifade etmektedir. Bu gruplar içerisinde Ortodoks mezhebinde yer alanlar bizzat okul açmayıp, Rum okulları çatısı altında çalışmalarda bulunmuşlardır. Milliyet esasına dayalı özellikleri olmayan Katolik ve Protestanlar, dini azınlıklar olarak ele alınmış olup açmış oldukları okullar ise azınlık okulu olarak değerlendirilmiştir (Ertuğrul, 2005; Yücel, 2016). Azınlıklar; kendi gruplarından olan insanların eğitim ihtiyacını karşılamak, okulların öğretmen ihtiyacını temin etmek, Hristiyanlığı yaymak, din adamı ve kendilerini yönlendirecek siyasi liderler yetiştirmek amacıyla okullar açmışlardır. Bu okullar, kendilerini destekleyen yabancı devletlerin, Osmanlı Devleti üzerindeki amaçlarının takipçisi olmuşlardır. Bu devletler, azınlıkları teşkilatlandırıp, devleti bölmeyi amaçlamışlardır (Karabekir, 1939; Tozlu, 1991). Bu okulların tek bir azınlığın olmadığı bölgelerde de çalışmalar yürütmesi, bunların eğitim ihtiyacından çok topluma yönelik farklı amaçlar içinde olduklarını göstermektedir (Ertuğrul, 2005).

Osmanlı Devleti'nde, ilk zamanlarda eğitimde birlik anlayışı bulunmamaktadır. İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmet, Rumlara kendi dini ve sosyal kurumlarını yönetme hakkı tanımıştır. Okul, kilise ve vakıflarını yönetme hakkıyla beraber bu kurumların mülklerinin onlarda kalmasına izin vermiştir. Sonraları Ermeniler ve Yahudiler de aynı hakları elde etmiştir (Ergin, 1977; Kansu, 2015; Tonguç, 2004). Gayrimüslimler ilk olarak geleneklerini sürdürme, dinlerini unutmamak ve dini konuda rehberlik yapma gibi gerekçeleri bahane ederek din adamı yetiştirme maksadıyla "Ruhban Okulu" açmışlardır. Zaman içinde niceliksel artış gösteren bu kurumlar Osmanlı Devleti'nin hoşgörüsü sayesinde eğitim ve öğretim etkinliklerine aralıksız olarak devam etmişlerdir. Azınlık okulları Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren zamanla bazı hukuki düzenlemeler sonucunda imparatorluk içerisinde resmi bir kurum olma hüviyetine sahip olmuşlardır (Esat, 1930). İmparatorluk eğitimi, din ve mezhep ayrıcalıklarının bir parçası olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle her medresenin yanında bir okul bulunduğu gibi her cemaatin, kilise, havra ve benzeri ibadethanelerinin bitişiğinde bu kurumlara bağlı okulları bulunmaktadır. Azınlıkların ilk kademedeki eğitim-öğretim faaliyetleri, mahallî cemaatler tarafından idare edilirken, orta dereceli okulları ile öğretmen yetiştiren kurumlar, millet teşkilatları tarafından yönetilmiştir. Ruhanî liderlerin kontrolünde, gerçek bir eğitim kurumu olarak hizmet vermişlerdir. Bu cemaat mekteplerinde azınlıklar, ana dillerinde eğitim faaliyetlerini gerçekleştirip ders programlarını istedikleri biçimde şekillendirebilmişlerdir. Gayrimüslimler, eğitim alanında özerk bir yapıya sahip olmuştur. Ermeni, Yahudi ve Rum gibi Gayrimüslim cemaatler, devletin en ufak müdahalesi olmadan kendi eğitim sistemlerini kendileri belirlemişlerdir (Akyüz, 1997; Eryılmaz, 1996; Güler, 2007; Kansu, 2015).

İmparatorluk içinde eğitim etkinliklerini düzenleyen 4 çeşit kurum ve makam mevcuttu. Bunlar; Eğitim Bakanlığı ve diğer Bakanlıklar, Azınlıkların Cemaat Teşkilatlanmaları, Patrikhane-Hahambaşılık ve Yabancı Papalık-Patriklik yönetimleri idi. Kiliseler ve hahambaşılıklar dini konuda tam serbestiyet kazanmışlardır. Cematlerin eğitimi bu dini kurum ve kuruluşlara bırakılmıştır. Ermeni gibi toplulukların okulları bağlı olduğu kiliseler tarafından, Musevilerin kurumları da hahambaşılıklar tarafından yönetilmiştir. Bu doğrultuda her Hristiyan kilisesinin ruhani önderinin nüfuzu altında eğitim kurumu mevcuttu.

Cemaatlere ait okullar gençlerine yalnızca dillerini öğretmeyerek öğrencilerin milli benlik bilincini güçlendirmiştir. Bu sayede, toplumun içinde ırk, din ve dile dayanan bir ayırım ortaya çıkarabilmek için bu kurum ve kuruluşları, basın-yayın aracılığıyla propaganda aracına dönüştürmüşlerdir (Akyüz,1997; Kansu, 2015).

Tanzimat Fermanı'nın da reayanın eşitliği ilkesi doğrultusunda eğitim alanında da tüm reaya eşit fırsatlar tanınacağı duyurulmuştur. 21 Temmuz 1846 yılında alınan kararla İstanbul'da Darülfünun açılması kararlaştırılmıştır. Bu kuruma, dil ve din ayrımı gözetilmeksizin tüm Osmanlı gençleri kabul edilecekti (Akyüz, 1997; Binbaşoğlu, 2009; Eren, 1970). Gayrimüslimler Tanzimat'ın aşırı özgürlükçü havasından istifade ederek eğitim alanında gelişmişlerdir (Saka, 1991). Islahat fermanında, eğitimle ilgili şu ifadeler yer almaktadır;

....Saltanât-ı seniyyem tebaasından bulunanlar mekâtib-i şahanemin nizamât-ı mevzularında gerek since (yaşça) ve gerek imtihanca mukarrer olan şeraiti (kararlaştırılmış olan şartları) ifâ eyledikleri takdirde cümlesi bilâfark ve temyiz (fark gözetilmeden) Devlet-i Aliyyemin mekâtib-i askeriyye ve mülkiyesine kabul olunması ve bundan başka her bir cemaaat ve maârif ve hiref (sanat) ve sanayie dâir milletçe mektepler yapmağa mezun olup fakat bu makule mekâtib-i umûmiyyenin usûli tedrisi ve muallimlerinin intihabı (tayini), âzası taraf-ı şâhânemden mansup (seçilecek), muhtelit (karma) bir meclis-i maârifin nezaret ve teftişi tahtında olması.... (Binbaşoğlu, 2009; SVH.1303, s.158).

Bu fermanın eğitim ile ilgili hükümleri çoğunlukla Gayrimüslimlere kültür bağımsızlığı, okul açma hakkıyla birlikte Türk okullarına fazladan girebilme imkânı vermiştir (Kodaman, 1980). Bu ferman ile azınlıklar kendi dil ve kültürlerinde ilk, orta ve yüksek kademedeki eğitim kurumlarını açmışlardır (Saka, 1991). Gayrimüslimler, fermanın kendilerine tanıdığı kültür, eğitim ve öğretim haklarından yararlanarak Avrupalı Devletlerin de yardımıyla imparatorluğun her bölgesinde hızlı bir şekilde milli ve dini okullarını açmaya başlamışlardır (Binbaşoğlu, 2009; Kaya, 2004; Kodaman, 1980).

Eğitim Bakanı Saffet Paşa, eğitim sistemini tekrar düzenleme amacıyla 1 Eylül 1869 yılında "Maârif-i Umumiye Nizamnamesi" yayınlamıştır. Bu nizamname ile maârifin her konusu ele alınmış ve 198 madde oluşturulmuştur. 3-35. madde ilköğretim; 35-50. madde ortaöğretim; 79-128. madde üniversite açılması; 128-131.madde özel eğitim; 133-137.madde özel eğitim kurumlarında okutulacak eserleri hazırlamak üzere Daire-i İlmiye kurulması; 133-143. madde

öğretmen ve personel tayini için daire-i idare oluşturulması; 143-153. maddeler Vilâyet Maârif Meclislerinin oluşturulması konuları ile ilgiliyken 192-198. maddeler okulların mali kaynaklarına ayrılmıştır. Nizamname doğrultusunda tüm eğitim kurumları verdiği eğitime göre sınıflandırılmış ve eğitim düzeyine göre yapılması gerekenler belirtilmiştir. Sınıflandırma yapılırken, Fransa'nın eğitim sistemi model alınarak okullar önce Mekâtib-i Umumiye (Genel Okullar) ve Mekâtib-i Hususiye (Özel okullar) olmak üzere iki ana bölüme ayrılmıştır. Mekâtib-i Hususiye okulları da kendi içinde 3 bölüme tasnif edilmiştir. Bunlar: Müslüman tebaanın açtığı okullar, Gayrimüslim tebaanın açtığı okullar ve yabancıların açtıkları okullardır (Aytaç, 1972; Binbaşoğlu, 2009; Hayta, 1995; Kodaman, 1980).

1869 yılında yürürlüğe giren “Maârif-i Umumîye Nizamnamesi” Gayrimüslimlerin eğitimi ile alakalı en önemli düzenlemedir. Bu düzenleme doğrultusunda, Müslim ve Gayrimüslim çocuklara ayrı ayrı sıbyan ve rüştiye derecesinde mektepler açılması kararlaştırılmıştır (Akyüz, 1997; Bozkurt, 1989; Güler, 2007). Gayrimüslimler, ilkokul öğrenimlerini, şahsi eğitim kurumlarında veya kendileri için açılacak rüştiye mekteplerinde gerçekleştirebileceklerdi. Bu kurumlarda okutulan dersler, maârif nezaretince kontrole tâbi tutulacak ve din dersleri ruhani liderler tarafından gerçekleştirilecekti. Nüfusu 500 haneyi bulan her kasabada Müslim ve Gayrimüslim halk için ayrı ayrı rüştiye derecesinde mektep açılacaktı. Bu okullardan icazet (diploma) alan, Müslim ve Gayrimüslim çocuklar birlikte nüfusu 1000 haneden fazla olan kazalarda açılacak idadilerde eğitim faaliyetlerine devam edebileceklerdi. Müslim ve Gayrimüslim öğrenciler, her vilâyetin merkezinde açılan Sultanîye Mekteplerinde de beraber okuyacaklardı. 1869 nizamnamesine göre, cemaatler özel okullar açmaya devam edebilecekti. Maârif meclisinin umumî heyeti içinde cemaatler birer ruhanî lider bulunduracaktı. Bunun yanı sıra vilâyet merkezlerinde kurulacak maârif meclislerinde bir Müslim ve Gayrimüslim, iki muavin ile bir Gayrimüslim, bir Müslim, iki müfettiş bulunacaktı. Bu Nizamname doğrultusunda, öğretmenler devletin açacağı öğretmen okullarında yetişecekti. Gayrimüslim çocukları okutacak öğretmenlerin de devlet tarafından yetiştirilmesini, azınlıklar kendi işlerine müdahale olarak algılamışlardır (Bozkurt, 1989; Haydaroglu, 1993).

Azınlık ve yabancı okullarını ilgilendiren, Maârif-i Umumîye Nizamnamesi'nin en önemli maddesi, okul açma hakkı tanıyan 129. maddesidir ve bu maddenin hükmü şöyledir:

Osmanlı tebaası ya da yabancı kişi veya kişiler tarafından ücretli-ücretsiz olmak suretiyle açılan kurumlar özel okul olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre özel okullar, yerli Müslim veya Gayrimüslim tebaanın yanında yabancı kişi ya da kişilerce de açılabilecektir.

Özel okulların, inşası ve faaliyet sürecinde gereken maddiyatın tümü, bu kurumu kuran kişi veya kişilerce temin edilecektir.

Bu okulların açılabilmesi için öğretmenlerin Maârif Nezareti ya da mahallî maârif idaresinden icazet almış olmaları gerekmektedir. Bunun yanı sıra ders programları ve kitaplarının genel ahlak ve devlet politikasına uygunluğu Maârif Nezareti ya da mahallî maârif idaresince onaylanması gerekmektedir. Bunlar ahlaka ve devlet politikasına aykırı olmamalıdır. İstanbul'da Maârif Nezareti'nce, taşrada mahallî maârif idaresi ve vali tarafından verilmiş resmi ruhsatı bulunması mecburidir (Haydaroğlu, 1993; Koçer, 1991; Vahapoğlu, 1990; Yazıcı 1973). “*ruhsat-ı resmîye*” ibaresi daha önce cemaatlerin ruhanî liderlerinin, cemaatlerine ait olan okulların kurulmasında söz sahibi imiş gibi sorumsuzca davranışlarını engellemek, resmî ibaresi de devletin yetkili makamlarınca verilecek ruhsatın ancak hukuken geçerli sayılacağını belirtmektedir. Nizamname'de yukarıda belirtilen üç koşulun sağlanmaması durumunda, daha önce açılan okullara ruhsat verilmeyeceği de belirtmektedir. Bu hükümle, yeni açılan okullara ruhsat alma mecburiyeti getirilirken daha önce açılan ve ruhsatsız olduklarını bilinen okullarda ruhsat alma zorunluğu getirilmiştir (Güler, 2007; Hayta, 1995). Özel okullarda görev yapacak öğretmenlerin, daha önceden aldıkları icazet vesikalarının bulunması doğrultusunda, bunların maârif idaresince onaylanması zorunluluğu getirilmiştir. Bu durum devlete, azınlık ve yabancı okullarda çalışan öğretmenler arasında eleme yapma fırsatı tanımıştır. Zararlı faaliyetlerde bulunduğu saptanan öğretmenlerin, diplomalarının onaylanmaması, öğretmenlik yapma ya da çalıştırılma hakkından yoksun bırakılması ile bu okulların kısmen temizlenmesi hedeflenmiştir (Vahapoğlu, 1990).

Maârif-i Umumiye Nizamnamesi uygulamada çok başarılı olamamıştır. 23 Aralık 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi'nin kararları içerisinde eğitimle

ilgili maddelerin mevcudiyeti bu alanla ilgili düzenleme ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Eğitimle ilgili kararlar Kanun-i Esasi’de şu şekilde yer almaktadır:

14. madde: Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maârifin birinci mertebesi (ilköğretim) mecbûrî olacak ve bunun derecât ve teferruatı nizâm-ı mahsus ile tâyin kılınacaktı.

15. madde: Emr-i tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna tabiyet (uymak) şartıyla her Osmanlı umumî ve hususî tedrise mezundur.

16. madde: Bilcümle mektepler devletin taht-ı nezaretindedir. Teb’ay-ı Osmaniye’nin terbiyesi bir siyak-ı ittihat ve intizâm üzere olmak için iktizâ eden esbaba teşebbüs olunacak ve millet-i muhtelifenin umûr-ı itikadiyelerine müteallik olan usul-ü tâlimiye’ye hâlel getirmeyecektir (Binbaşıoğlu, 2009; Bozkurt, 1989; Koçer, 1991; Kodaman, 1980).

Azınlıklar, 1876 yılından sonra yabancı okullardan en çok faydalanan grup olmuştur. Her ilde azınlıkların, iptidaî, rüşdî, idadî derecesindeki okulları devletin kendi kurumlarından önce açılmıştır. Okul ve öğrenci sayısı ise devlet okullarından fazla olmuştur. 1898’de imparatorluk genelinde, Gayrimüslimlerin 667 ilk-ortaöğretim kurumu bulunmaktadır. Bu okullarda 73.255 öğrenci mevcuttu. Aynı sene 34.801 öğrencisi bulunan Müslümanlara ait 485 idadî ve rüşdî derecesinde okul bulunmaktadır (Güler, 2007). Bu durum bize Gayrimüslimlerin ortaöğretime verdiği önemi göstermektedir. Modern ve etkili eğitim yapan Gayrimüslim ve yabancıların, gerçekleştirdikleri öğretim faaliyetleri aracılığıyla çevrelerindeki ekonomik üstünlüğü elde edip, muhafaza ettikleri görülmektedir. O dönemde elde edilen hatıra kayıtlarından, Türklerin eğitim sisteminin zayıf ve amaçsız kaldığı anlaşılmaktadır. Gazeteci Ahmet Şerif 1909 yılında Anadolu’yu gezerek azınlık okulları ile Türk okulları arasında şöyle bir mukayese yapmıştır:

Türkiye’de yaşayan çeşitli unsurlar arasında fikir ve düşünce bakımından derin uçurumlar devam ettikçe ülkede birlik ve eşitlik nasıl kurulabilir?... İslâmlar ve Türkler cahilliklerinde ne kadar ısrarlı iseler, Hristiyan vatandaşlar çalışmakta, özellikle gelecek için çocuklarını hazırlamakta o kadar inatçı. Burada bir toplumsal tehlike başlıyor(...) Bu gidişle halimiz ne olacak? Kendi kendimizi aldatmak, müthiş gerçekleri yaldız hayallerimizle karıştırmak hastalığından hâlâ kurtulamıyoruz. (Akyüz, 1997, s. 209, 240-241)

Mutlakıyet devrinde (1878-1908), Müslümanların açmış olduğu okulların arttığı ve geliştiği görülmektedir. Bu devirde azınlıkların açtığı okulların sayısı da çoğaldığı gibi, yabancılar tarafından açılan Katolik ve Protestan Okullarında da sayısal artış yaşanmıştır (Akyüz, 1997). XIX. asrın sonuna doğru Osmanlı Devleti genelinde yaşanan gelişmelere paralel olarak Halep Vilâyeti’nde eğitim alanında ilerlemeler kaydedilmiştir. Sancakta, nüfus başına okul sayılarına bakıldığında 1.050 Müslüman nüfusa bir okul, 455 Gayrimüslim nüfusa bir okul düşmekteydi. Yabancı temsilciliklerin ve misyonerlerin eğitim etkinliklerinin yoğunluğu bu rakamlardan anlaşılabilmektedir (SVH, H.1314, s.124). Ülke genelinde, Rum, Ermeni, Musevi gibi topluluklarla, Katolik, Protestan, Ortodoks mezhebine mensup azınlıklara (1913-1914) ait 2596 özel ilkokul ve 4 binden fazla öğretmen mevcuttu (Akyüz, 1997; Ertuğrul, 2005).

Rum cemaat okulları

Türkler tarafından İstanbul’un feth edilmesiyle Rumlara, “Patrik” adında bir ruhani reisin başkanlığında cemaat biçiminde hayatlarını sürdürme hakkı temin edilmiştir. Bu cemaat böylelikle din, dil, gelenek ve göreneklerinde tam serbestiyet hakkı elde etmiştir. Rumlara verilen bu haklardan sonraları diğer cemaat grupları da faydalanmıştır. Bu sayede Osmanlı Devleti idaresindeki Gayrimüslimler, Müslümanların sahip olduğu şahsi eğitim ve kültür yapılarını açıp idare etme hakkına kavuşmuştur (Ergin, 1977; Taşdemirci, 2001). Rum okulları, cemaat okulları içerisinde en kapsamlı ve düzgün işletilen kurumlar olmuştur. Angelhard, “Türkiye ve Tanzimat” eserinde Rum okulları ile ilgili şu bilgileri vermiştir:

Bunlar sıbyan ve rüştiyelere karşılık olan ilkokul, liselere denk gelen özel okul ve yüksekokullara eşit olan merkez okulları olarak üçe ayrılır. Adı geçen çeşitli okullar bir tür Eğitim Meclisi görevini yerine getiren bir ruhban sınıfına sahiptir. Ancak okullarda eğitim rahipler tarafından yerine getirilmez. İstanbul’da, Trakya’da, Epir’de, Teselya’da ve diğer yerlerde mevcut olan Silloğlar (Rum Edebi Cemiyeti) eğitim-öğretim işini organize ederler. İstanbul’da “Megali Toyenos Sholi” lisesinde öğretmen olmak isteyenlere özel açılmış bir sınıf da mevcuttur. Bu sınıfa devam edenler lise derslerinden başka pedagoji de okurlardı. Fener rüştiyesinde uygulamalı dersler görürlerdi. 1860 tarihinde açılan İstanbul Rum Silogu’nun yerine getirdiği ilmi görevler arasında, Anadolu ve Rumeli’de okullar açmak ile bunları idare ve denetleme işleri de vardı. Rum kültürünü yücelten ve gelişmesini sağlayan Sillog, varlıklı Rum ailelerden gördüğü maddi desteklerle hızlı bir yükseliş içerisine de

girmişti. Sillog'un eğitim ve öğretim ile ilgili yönetim sorumluluğu, Osmanlı Devleti coğrafyasında, kendi cemaatinin uyarıları ve önerileri doğrultusunda ilköğretim okullarını Fransız eğitim usûllerine göre, ortaöğretim kurumlarını ise, Alman eğitim anlayışına göre yeniden organize ederek, çağın gereklerine uyumunu sağlamaktı.

Angelhard'ın saptamalarına ek olarak, imparatorluğun zengin Rum ailelerinden olan Krapanosların vakfetmesi ile anılan bu okulların kırtasiye ve kitap yazımı çalışmaları da eksiksiz olarak gerçekleşmiştir. 1869'da yayınlanan Nizamname'nin 129. maddesinde, cemaat okulları ile ilgili özel hükümler mevcuttu. Hükme göre; *"Bu türden cemaat okullarının kurulmasında öncelikle öğretmenlerinin refakatinde, olmadığı takdirde Eğitim Bakanlığı'ndan bir kişi ile bakanlık tarafından görevlendirilecek il veya ilçe temsilcilerinden bir eğitimcinin hazır bulunacağı ve mutlak surette okutulacak derslerin içeriğine, toplumsal ahlaka, devlet politikasına uygunluğuna ilişkin bir raporun da hazırlanarak bakanlığın onayına sunulması"* zorunludur (Akyüz, 1997; Hayta, 1995; Kansu, 2015, s.48, 102-103).

Rumların başlarda sadece din eğitimi verme maksadıyla açtıkları bu okullar, genişleyerek örgün eğitim sistemine dönüşmüştür. Papazlar kiliselerin bitişiğine okul açmakla kalmayıp yükseköğretimde yönelmişlerdir. Siyasi kadronun yetiştiği, Fener Rum Mektebi, Heybeliada Papaz Mektebi ve Kuruçeşme Rum Üniversitesi'ni açmışlardır. Fener Rum Mektebi, XIX. yüzyıldan itibaren Rumların kültür merkezi olmuştur. Ders programının çeşitliliğinden dolayı vilâyetlerdeki zenginler çocuklarını bu okullara göndermiştir. Bu sayede Yunan ideali ve Rum kültürü her bölgeye yayılma fırsatı bulmuştur (Akyüz, 1997; Ertuğrul, 2005). Avrupa'nın modern eğitim düzeyine ulaşabilmek için Mora, Teselya ve İstanbul'daki Rum Okulları'nın yapısını değiştirmişlerdir. Küçük Kaynarca Antlaşması (1764) ile Çarlık Rusya gibi güçlü bir müttefik kazanan Rumlar, bu tarihten sonra bağımsızlıkları için faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bağımsız olabilmek için Rumlar İskarlatos öncülüğünde ayaklanmışlardır. Ancak başarılı olamamışlardır. Rum aydınları bunun nedenini, gençlerin ruhlarında milli duyguların işlenmemesi olarak görmüşlerdir. Bu duyguların işlenmesi için okullara başvurmuşlardır (Kansu, 2015).

Osmanlı Devleti bu okulları denetleyebilmek için 1869'da Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'ni yayınlamıştır. Bu Nizamnamesi'nin 129. Maddesinde

daha önceden de belirtildiği üzere Rum okulları ile ilgili tedbirler olmasına rağmen, Maârif Nazırı Zühtü Paşa'nın 1894 yılında kaleme aldığı “.... *Mekatibin ders programları patrikhane ve metropolid hanelerce tanzim veya tasdik ve muallim ve muallimleri diploma ve şehadetnameleri yine onlar tarafından tasdik olunacağı...*”nı ifade etmiştir (Çetin, 1981, s.215). Bu yazıdan anlaşıldığı üzere Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesinin hükümlerinin tamamı patrik ya da metropolitlerin denetimine bırakılmıştır. Bu durum Rumlara önemli bir avantaj sağlayarak Osmanlı Devleti aleyhine çalışmalar yapmalarına zemin hazırlamıştır. Rum okulları, Yunan devletinin kurulması sonrasında bu devletin eğitim ve öğretim faaliyetlerini model almıştır. Hükümet, cumhuriyet döneminde, işgal zamanlarında düşmanla birlik olan bu okulların siyasi faaliyetlerden vazgeçmesi durumunda eğitim çalışmalarına izin vereceklerini belirtmiştir. Rum okulları izni aldıktan sonra zararlı çalışmalardan geri durmamışlardır (Akyüz, 1997; Ertuğul, 2005).

Ermeni cemaat okulları

Atalarına ve dillerine bağlı olan Ermeniler çoğunlukla Hristiyanlardır. Ermeniler XIX. asırda Osmanlı toprakları dâhil, yerleştikleri her yerde kültürlerini, inaçlarını rahatça yaşayarak tâbi oldukları devletin ayrıcalıklarından yararlanmışlardır (Akköz, 2017). Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'nda, endüstri, ticaret, finans ve entelektüel yaşamın önemli bölümünü ellerinde tutmuşlardır (Süslü, 1999). Köylerde hayatını sürdürenler, çoğunlukla tarımla, çiftçilikle, zanaatkârlıkla uğraşırken şehirde yaşayanlar genellikle ticaret, ithalat-ihracat, bankerlik gibi işlerle meşgul olmuşlardır (Akköz, 2017). Bunlar milli kimlik ve varlıklarını sadece Osmanlı Devleti idaresinde koruyabildikleri gibi okul, kütüphane ve matbaa açmalarına da izin verilmiştir. Ayrıca Ermeni patrikliğine de geniş haklar ve imtiyazlar tanınmıştır. Devletin bu hoşgörüsü ile Gregoryen Kilisesi'nin çaba ve gayretleri sayesinde kültürlerini korumuşlardır (Kılıç, 2007).

Ermeni azınlığının eğitim alanındaki teşkilatlanması XVIII. yüzyılın sonlarında başlamıştır. XVIII. yüzyıldan önce Ermeni okulları varsa da bu okullar, imparatorluğun bazı bölgelerinde mevcut olduğundan ve yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devleti güçlü olduğu için tehlikeli olmamışlardır. Ermeni okullarını araştıran Azadyon, 1790 yılına kadar Osmanlı Devleti içinde okul niteliğinde bir

Ermeni kurumuna rastlanmadığını belirtse de, İstanbul Tarihinin yazarı Yeremiyen Çelebi Kömürcüyan, Kumkapı Kilisesinin Ermeni kültürünün kaynağı olduğuna işaret etmektedir. Rahip Mateos'un bu kilisede Ermeni çocukları ve gençlerine ders verdiği anlatılmaktadır. Tespitlere göre ilk resmi Ermeni okulu 1790'da Şnork (Şinor) Mıgırdıç ve Amira Miricinyan tarafından açılmıştır. Bu tarihlerde açılan Ermeni okullarından biri de Mesropyan okuludur. Kumkapı kilisesi başpapazı ve Kumkapı mektebi Ermenice öğretmeni Erzurumlu papaz Mesrop tarafından, 1808 yılında yayınlanan gramer muhtırasından (uyarısı) sonra Patrik Ohannes Çamaşırcıyan döneminde (1703-1812) İstanbul'un tüm semtlerinde Ermeniler, meccani cemaat mekteblerini açmışlardır (Kılıç, 1999; Kılıç, 2007).

Ermenilerin çoğunluğu Gregoryen olmalarına rağmen Papa 22. Jean döneminde Dominiken misyonerlerinin Ermenileri Katolikliğe kazandırma çabaları sonucu bir kısım Ermeni Katolikliği kabul etmiştir. H.1328/M.1910-1911 yılında Katolik mezhebini benimseyen Ermeniler Birleşmiş Kardeşler adlı tarikat kurmuşlardır (Polvan, 1952). Türk topraklarında bu tarikat Ermeni Katolik zümresinin temelini oluşturmuştur. Katolik Ermenilerin inançlarına bağlılığını sürdürmeleri için Latince öğretecek okullar açmışlardır (Haydaroglu, 1993). Katolik Ermeniler Fatih Sultan Mehmed (1461) döneminde Ermeni Patrikliği'ni kurarak dini, toplumsal faaliyetlerini düzenlemişlerdir. Patrikler, Ermenilerin dini ve toplumsal faaliyetlerini düzenleme ve incelemekle yükümlü olmuşlardır. Buna ek olarak bu azınlığa ait malların idare ve gelirlerinin toplanması işlerini yürütmüşlerdir. Bu makam Ermenilerin yabancılara karşı milli ve siyasi bağımsızlıklarının küçük bir sembolü ve ileride ortaya çıkacak Ermeni sorununun kökenidir. Ermeniler tarafından XIX. asır başlarında "Amira" isminde bankerlerden, tüccarlardan, devlet memurlarından oluşan, kendini geliştirmiş kesim aracılığıyla okullar, matbaalar, kütüphaneler açılmıştır (Uras, 1987). Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın ilan edilmesinden sonra kurulmaya başlayan Ermenilere ait hayır kurumların, cemiyetlerin ve okulların sayısı artmıştır. Bu kurumların amacı; okullar, yurtlar, yetimhaneler, hastaneler ve spor tesisleri açarak Ermeni topluluğunun kültürel gelişimine katkıda bulunmayı, sağlık sorunlarını gidermeyi, sosyal yardımlaşma ve dayanışmalarını sağlamaktır. Bu çalışmalar sonucunda Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu topraklarında refah içinde

yaşayıp kendilerini geliştirerek önemli mevkilere gelmişlerdir (Akköz, 2017; Günay, 2012).

Ermenilere ait pek çok eğitim kurumu olmasına karşın medeni bir toplum sayılmamışlardır. Ermeniler ile ilgili yazılan raporlarda, hayatlarını idame ettirdikleri yerleşkelerde genelde barışçıl davranmadıkları görülmüştür. 1879'da bir kısım Ermeni'nin Van'dan Halep'e giderken yolculuk esnasında etraflarına karşı zalimce harekette bulunmuşlardır.

Yüzbaşı Clayton'nun raporunda ise Osmanlı Devleti'nin, Gayrimüslim tebaası içinde özellikle Ermenilere sağladığı ayrıcalıkların yöneticilere zaman kaybettirğini, Ermeniler'in elde ettikleri haklardan hoşnut olmadıklarını, Anadolu halkı arasında sorunlar çıkaracağını, bağımsızlık iddiasında bulunacaklarını ve hiçbir zaman Ermenisten Devleti kurma idealinden vazgeçmeyeceklerini belirtmiştir. Sonra da bölgede yaşayan Ermenilerin ciddi bir eğitim programıyla düzgün bir toplum haline dönüşerek iyi bir vatandaş olabileceklerini de ifade etmiştir (Akköz, 2017).

XIX. asırda Ermeni nüfusunun dağılımına bakıldığında; 1882'de Ermeni Patriği'nin İstatistiğine göre Halep, Antep'in Kuzeyi, Urfa, Kilis ve Maraş gibi yerleşkelerde 100 bin Ermeninin varolduğu görülmektedir. 1893-1897 zaman dilimi aralığında Suriye'nin genel nüfusu 918.409 iken, 413 Ermeni, 247 Ermeni - Katolik ve 1.873 Protestan bulunmaktadır. Ayrıca Halep'te 667.790 genel nüfus içinde 35.104 Ermeni, 5.739 Ermeni-Katolik ve 8.643 Protestan yaşamını sürdürmüştür (Uras, 1987). Fakat Fransızların Sarı kitabında 1897 senesi rakamları, 14.856.118 olan Anadolu nüfusunun 1.475.011 kişisi Ermeni olarak gösterilmektedir. Yine tarihçi Standford J. Shaw çalışmalarında 1890 Osmanlı Devleti kayıtlarına göre 1.139.053 Ermeni olduğunu söylerken İngiliz Konsolosluğu'nun rakamları ilginçtir (Süslü, 1999). Halep İngiliz Konsolosluğu'na göre, Kürtlerden sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en çok nüfusu olan azınlık grup (İngiliz Konsolosluk raporlarında Kürtler azınlık olarak geçse de hiçbir zaman azınlık olmamıştır) olan Ermenilerin nüfusu 600.000-700.000 civarındadır. Halep'te yaşayan Ermeniler içinde mezhep ayrılıkları ve anlaşmazlıklar olduğunu Halep İngiliz Konsolosluğu'nun 2 Ağustos 1851 tarihli yazdığı bir rapordan anlaşılmaktadır. Bu rapora göre Antakya ve Lazkiye arasında

yer alan Hessale köyündeki Ermenilerin Protestan ayini yapmaları dolayısıyla bölgedeki diğer Ermenilerden baskı gördükleri belirtilmektedir (Akköz, 2017). Ermenilerin Halep Vilâyeti'ne bağlı Antep'te 9 okulu bulunmaktadır ve bu okullarda 898 erkek öğrenci, 708 kız öğrenci, 58 öğretmen mevcuttu. Hatay kazasında ise toplam 10 okul mevcuttu ve bu okullarda 440 erkek öğrenci, 47 kız öğrenci, 10 öğretmen bulunmaktaydı. Halep merkezde 2 okul ve bu okullarda 438 erkek, 249 kız öğrenci ve 8 öğretmen vardı. Hacın, Süleymanlı ve Sis çevresinde 21 okul ve bu okullarda 1589 erkek öğrenci, 319 kız öğrenci, 93 öğretmen bulunmaktadır (Süslü, 1999).

Ermeniler önceleri cemaat okulu olarak temel bilgiler öğretme amacıyla eğitim vermiştir. Ermeni eğitim kurumları, Ermeni tacirler ve Amerikan Ermeni teşkilatlarının yardımı ve misyonerlerin desteğiyle yaygınlaşmıştır (Akyüz, 1997; Ertuğrul, 2005). Ermenileri, Protestan yapabilmek için Amerikalı misyonerler Ermeni Okulları'nın açılması ve desteklenmesinde etkili olmuşlardır. Bu sayede Ermenilerin Protestan olması ile hem siyasi nüfuz elde etmişler hem de Osmanlı coğrafyasına yerleşmek için bu okulları kullanmışlardır (Tozlu, 1991). Propagandalar sonucu “bağımsız olma” arzusunda olan Ermeni topluluğu, Osmanlı Devleti'ne karşı koyabilmek için Amerika'nın desteğini almıştır (Price, 1923).

Amerikalılar ve Ermeniler, Amerikalı tüccarların imparatorluğa gelmesiyle yakınlaşmışlardır. Osmanlı Devleti ve Amerika'nın 1830'da ticaret antlaşması imzalaması, Ermeni-Amerikan ilişkisinin başlangıcı olmuştur. Amerikalı misyonerler, Ermenileri Protestan yapabilmek için onların eğitim kurumlarına el atmışlar ve maddî açıdan her türlü desteği temin ederek amaçlarına ulaşmış ve Amerikan destekli Ermeni okulları yaygınlaşmıştır. İmparatorluk sınırları içinde XIX. yüzyılda Ermeni Protestan sayısı 60 bine erişmiştir. Bunun sonucunda Ermeni cemaati, Gregoryen, Katolik ve Protestan olarak 3 gruba ayrılmıştır. Ermeni eğitim sistemini Amerikalılar, lise ve yüksekokul biçiminde tekrar düzenlemişlerdir. 1803-1812 senelerinde İstanbul'da ücretsiz eğitim veren pek çok Ermeni okulu faaliyete geçmiştir. Patrik Karabet 1824 yılında, Anadolu'da bulunan Ermeni cemaatine yolladığı yazıda, her cemaatin okul açmasını istemiştir (Ertuğrul, 2005; Kılıç, 1999; Kılıç, 2007; Yoluk, 2010). Ermeniler Okulları'nın niceliksel artışına ek olarak eğitici kadronun kalitesini artırmak için 1810'da

Paris'e, 1816'da Moskova'ya ve 1823'te Tiflis'e öğrenci yollamışlardır (Vahapoğlu, 1990). Anadolu'da, Ermeni okulu 1834 yılında 120'ye ulaşmıştır (Tekeli ve İlkin, 1993). Okulların maddi yükümlülüğünü Ermeni esnafı üstlenmiştir. Eğitim işlerinin sorumluluğunu da heyet devralmıştır. 1838 yılında durumu iyi olmayan öğrencilere yönelik ilk yatılı Ermeni okulunu Bezciyan açmıştır. Bezciyan'ın hazırladığı yönetmeliğe göre; bu okulda Ermenice'den başka dil konuşulmayacak, öğrencilere dayak atılmayacak ve tahsillerine devam eden öğrenciler okul idaresinin izni olmadan, okuldan alınıp, sanata verilmeyecektir. 1840 yılında ilk kez Ermeniler Kumkapı'da "Lusaviriç" adında kız okulunu faaliyete geçirdiler. Eğitim işleri için 1853 yılından sonra 14 kişiden oluşan Ermeni "Maârif Komisyonu" oluşturulmuştur (Ertuğrul, 2005). 1863 yılında kabul edilen, Ermeni anayasası özelliğinde olan "Nizamname-i Millet-i Ermeniyân" adlı çalışma sonucunda Ermeni eğitim sisteminin kontrolü 20 kişiden oluşan "Ermeni Maârif Komisyonu"na verilmiştir. Bu sayede dini motiflerden arındırılan Ermeni eğitim sistemi milli ve siyasi mahiyet kazanmıştır (Tekeli ve İlkin, 1993).

1874 tarihinde Anadolu'da, Ermenilere ait 469 ilk ve ana mektebi bulunmaktadır (Tekeli ve İlkin, 1993). Bu okulların öğrenci sayısı ise 80 bindir (Akyüz, 1997; Ertuğrul, 2005). Cemiyet ve misyonerlerin açtığı okullarda önemli sayılara ulaşmıştır. Sadece "Azkaniver Hayuhyaç İngerrutyan Cemiyeti"nin 1879 yılında açtığı okul sayısı 23'tür (Koçak, 1985). Meşrutiyet dönemine kadar Araratyan, Tıboçaser ve Giligyan dernekleri ise Anadolu'da 22 okul faaliyete geçirmiştir. Bu okullara öğretmen yetiştirme amacıyla Van'da öğretmen okulu açmışlardır. Bu derneklerin bir araya gelmesi sonucu sadece "Müşterek Ermeni Cemiyeti" Anadolu'da, 1908 yılında 23 okul açmıştır. 1901-1902 yıllarında Ermeni okullarına 104.300 öğrenci öğrenim görmüştür. Bu okulların eğitim programında, siyaset ve beden eğitime ağırlık verilmiştir. Öğrencilerin kişisel yetenek ve becerilerini geliştirmeleri, hayatta kendi kendilerine yeterli olabilmeleri hedeflenmiştir (Ertuğrul, 2005). XX. yüzyıl başlarında 1900 yılında, İstanbul'da 40 Ermeni okulu bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra Anadolu'nun 57 vilâyetinde 813 Ermeni okulu ve 80 binin üzerinde Ermeni öğrenci vardı. Katolik, Protestan, Latin ve yabancı okullar da dâhil edildiğinde, vilâyetlerde 1901-1902 öğretim yılında, özel iptîdaîler ve idadîler, eytamhaneler (yetimhaneler), resmî

idadilerde toplam 104.500 Ermeni öğrenci mevcuttu (Koçak, 1985). Ermeni cemiyetleri ve kişilere ait okulları da belirtmekte fayda vardır. 1870 yılında kurulan “Hayoç Miyaçyal İngerrutyan Cemiyeti” I. Dünya Savaşına dek Anadolu’nun farklı bölgelerinde yüzün üzerinde okul açmıştır. 1879’da kurulan Tanzimat ile I. Dünya Savaşı arasında geçen sürede cemiyetlerin yanında kişilerce de çok sayıda okul açılmıştır (Ergin, 1977; Güler, 2007).

Yahudi cemaat okulları

İspanya ve Portekiz’den kovularak 1492 yılında Osmanlı imparatorluğuna gelen Yahudiler; Rodos’un 1522’de fethinden sonra buraya yerleşen Yahudiler; Mohaç zaferinden (29 Ağustos 1526) sonra Macaristan’dan İstanbul’a iskân eden Yahudiler; Rus zulmünden Osmanlı’ya sığınan Polonyalı Yahudiler, Osmanlı Devleti’ndeki Yahudi nüfusunun artmasına neden olmuştur. Yahudiler dünyada sığınacak tek ülke olarak Osmanlı Devleti’ni görmüşlerdir (Galanti, 1947). Diğer azınlıklara oranla XVI. yüzyıla kadar eğitim alanında Yahudiler avantaja sahipken, XVII. yüzyıldan itibaren Rum ve Ermenilere göre gerilemişlerdir. Ayrıca Yahudilerin, batıl inançlara eğilimli olmaları da dönemin gelişmelerine uyum sağlayamamalarında etkili olmuştur (Örs, 1999). Yahudilerin önemli liderlerinden biri olan Sabatay Sevi’nin Mesihlik iddasında bulunması, Yahudilerin dini inançlarına ağırlık vermelerine neden olmuştur. Sonraları Sabatay Sevi’nin Müslüman olması, Yahudi toplumunda önemli bir grubun İslamiyet’i seçmesiyle, Yahudiler önemli bir liderini yitirmiştir. Bundan sonra Yahudiler içe kapanmışlar ve Osmanlı’ya ilk matbaayı getiren grup olmalarına karşı matbaaları sessiz kalmıştır. Önemli yerleşim merkezleri olan İstanbul, İzmir ve Selanik’te 1655-1710 arası önemli bir kitap basımı dahi olmamıştır (Galanti, 1947).

Kapalı ve taassup yapılarının ağır basması, XVIII. yüzyılda da Yahudilerin eğitim faaliyetlerini engellemiştir. Gayrimüslim öğrencilerin eğitim gördüğü Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye’ye Yahudiler öğrenci yollamamıştır. Gerekçe olarak da, Müslümanlarla beraber aynı kazandan yemek yemelerini göstermişlerdir. 1846 yılında, kendi arzuları doğrultusunda yemek pişirilip, dağıtılmaya başlanınca öğrenci göndermişlerdir. Hahamlar, 1895 yılında Hasköy’de açılan Şube-i Maârif okuluna Haham yetiştirilmek üzere iki sınıf eklendiğinde, Haham sınıfında Türkçe okutulmasını, kâfir dili olan Fransızca’nın okutulmamasını, Haham olacak

kişilerin sıralarda değil, geleneksel kanepelerde oturmalarını, sınıfların soba yerine mangal ile ısıtılması şartlarını ileri sürmüşlerdir (Koçak, 1985). Yahudilerin, modern anlamda eğitim kurumları meydana getirme çabaları Rum ve Ermenilere göre yaklaşık 50 yıl sonra gerçekleşmiştir. Fransa’da bulunan Yahudi grubunun eğitimde aydınlanma çabaları, Yahudilerin okul açma çalışmalarında etkili olmuştur. İlk modern Yahudi okulu, Metz’de 1818 yılında açılmıştır. Yahudilerin eğitim çalışmalarını düzenleme amacıyla Paris’te 1860 yılında, ünlü Yahudi zenginler “Alliance Israélite Universelle” teşkilatını kurarak Osmanlı Devleti’ndeki, Yahudi okullarının modernleşmesini sağlamıştır (Akça, 1991; Güler, 2007). Faaliyete geçen bu cemiyet, kısa sürede Yahudilerin eğitiminde de etkin olmaya başlamış ve Osmanlı Devleti’nin çeşitli bölgelerinde Alyans okulları açılmıştır. 1867 yılında Edirne’de ilk Alyans okulu kuruldu. İmparatorluk içinde XX. yüzyılda kurulan Yahudi Okulları’nın sayısı 50’yi aşmıştır. Bu teşkilatın 1861 yılında üye sayısı 830 iken 1866’da 4610’a yükselmiştir. Hollanda, İngiltere ve Almanya gibi bazı ülkelerde komitelerde kurmuşlardır. Amaçları, İsrail kavminin, maddi ve manevi dirilişi için köklü bir eğitim-öğretim faaliyetlerinin sürdürülmesidir (Ertuğrul, 2005; Güler, 2007).

Osmanlı egemenliğinde yaşayan Yahudiler, dış kaynaklardan yönlendirilmekle eğitimde dinamizm elde edemeyecekleri anlamışlardır. Bunun için Selanik’te Frankolar adında, İtalyan kökenli Yahudi iş adamları, imparatorluktaki Yahudi Okulları’nın modernleşmesine yönelik çalışmalara başlamışlardır. Frankolar, Akdeniz’in Tunus, İskenderiye, Halep, İzmir, İstanbul ve İzmir gibi ticaret merkezlerinde yaşayan, İtalyan Yahudi tüccar sınıfının elit üyeleri idi. Ünlü iş adamı Abraham Comondo tarafından yönetilen komite, İstanbul’da 1854 yılında Hasköy’de İbranice ve Türkçenin yanında Fransızca eğitimin yapıldığı bir okul açılmasını sağlamıştır (Akça, 1991). Hahamlar Fransızca eğitimi günah kabul ettikleri için Comondo’yu aforoz etmişlerdir (Ertuğrul, 2005). Islahat Fermanı (1856)’na göre, cemaat idarelerinin yeniden düzenlemesi doğrultusunda, 1865 yılında Yahudi Milleti Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Buna göre eğitim çalışmalarının bağlı bulunduğu Cismani Meclis’te yedi haham ve halktan dokuz kişi bulunacaktır. 80 üyesi bulunan Umumi Meclis’te ise, 20 haham ve avamdan gelen 60 üye yer alacaktı (Tekeli ve İlkin,

1993). Bu durum eğitim alanında karar merciinde dini kesimin ağırlığının azalmasını sağlamıştır.

Akdeniz havzasında, Alliance İsrâélite Universelle teşkilatı önemli okul ağı kurmuştur. Bu okulların geneli ilköğretim, bir bölümü de orta öğretim derecesindedir. Laik çizgide eğitim veren bu kurumlarda, eğitim dili Fransızca'dır. Bu okulların öğretici kadrosu Paris'te yetişmektedir. Alliance İsrâélite'nin kurucularından biri olan Isidore Loeb, hiçbir şeye yaramadığı gerekçesiyle ders programından Türkçe'nin çıkarılmasını istemiştir. Ancak bu duruma İstanbul'da yaşayan Yahudiler itiraz etmiştir (Ertuğrul, 2005). Bu okullar, tarıma, çıraklığa, politikaya ve bilime ayrı bir önem vermiştir (Galanti, 1947). Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Yahudilerin çoğunluğu yabancı devletlere bağlı oldukları için kurdukları eğitim müesseselerinde bağlı oldukları devletlerin dili ile (İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca) eğitim yapma yetkisini kapitülasyonlar aracılığıyla elde etmişlerdir. Yahudi cemaat okullarının geneli Fransız okullarından ileriye geçememiştir (Kansu, 2015).

Ermeni ve Rum eğitim sisteminin cemaat içi kaynaklarla beslendiği gibi Yahudi eğitim sistemi de imparatorluk dışındaki kaynaklardan beslenmektedir. Bu durum bu kurumların dini konulara bakışını farklılaştırmıştır. Ermeni ve Rumlarda olduğu gibi yeni bir dil yaratmaya çalışsalar da modern bilimlerin öğretildiği okullarda egemen dil Fransızca olmuştur. Bu sayede Fransız kültürü, Yahudi okullarında yayılma imkânı bulmuştur. Bu yayılma Orta Avrupa kökenli (Eskenazi) Yahudilerin tepkisine yol açmıştır. Ortadoğu'da yayılmayı amaçlayan Almanya, bu dönemde Alman Alyans Cemiyetini kurarak 1876'da Alman dili ve kültürünün hâkim olduğu ilk okulu Galata'da açmıştır. Alyans okullarında, XX. asrın başında 19.832 öğrenci mevcuttu (Güler, 2007). Alliance okulları, Paris'te bulunan merkezlerine bağlı kalmışlardır. Okulların ihtiyaçlarını, şikâyetleri ve raporlarını yerel komiteler, merkeze iletmiştir. Bu bilgi sistemi sayesinde okulların faaliyetleri sürekli olarak denetlenmiştir. Bu yazışmalarda, XIX. yüzyılın sonuna doğru Yahudilerin seçkin bir grup oluşturmak için büyük çaba sarf ettiği görülmektedir (Ertuğrul, 2005). Osmanlı egemenliğindeki Yahudiler Türkçeye önem vermişlerdir. Bu durum daha çok, Türkçülük ideolojisini benimseyen İttihat ve Terakki devrinde görülmektedir. Yahudilerin, Türkçeye yakın olma tutumu, Osmanlı Devleti bürokrasisi ve yönetiminde daha çok yer

alma isteğinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. İmparatorluğun dağılma sürecinde, umutlarını Türklere bağladıkları için Türkçeye önem verdiklerini ileri sürenlerde vardır (Vahapoğlu, 1990).

Protestan okulları

Protestan kavramı ilk kez, Lutherci görüşleri özümseyen bir grup Alman prensin ortaya koyduğu bildiriye (Diet of Spiers, 1529) atıfla reform yandaşlarını tabir etmek için Roma Katolik kilisesince kullanılmıştır. Hristiyanlığın en ufak grubunu temsil etmektedir (Waardenburg, 2007). XVI. yüzyıl Protestan reformasyonunun başlangıcı ve gelişimi, Roma Katoliklerinin ötesine geçerek kiliseye, dini otoriteye yeni bir meydan okuma olarak görülmüştür. Birçoğu bunu toplumun tüm toplumsal yapısına karşı bir tehdit olarak görmüştür. Kilise'ye karşı protesto ve muhalefet artmaya başlayınca, bazı bireyler Avrupa'da ön plana çıkarak yeni bir Hristiyan söylemi geliştirip yeni bir dinsel teoloji (Tanrı hakkında konuşmak) ve yeni bir felsefe ortaya koymuşlardır. Yeni teoloji sadece manevi anlayışla ilgili genişleyen bir tartışma başlatmakla sınırlı kalmayıp bölünmelere, yıllarca süren çekişmelere ve çatışmalara yol açmıştır (Bishop, 2016). Fransız din sosyoloğu Jean Bauberot'un 1985'teki araştırma bulgularına göre Protestanların dünyada bulundukları yerler: Avrupa:115 milyon, Kuzey Amerika:110 milyon, Afrika:80 milyon, Asya: 50 milyon, Avustralya-Yeni Zelanda-Okyanusya: 14 milyon, Latin Amerika: 12 milyon toplam 381 milyon civarındadır (Waardenburg, 2007).

Protestan cemaatine mensup olan kişiler diğer etnik unsurlar gibi varlıklarını ve kültürlerini sürdürebilmek adına eğitim ve öğretim kurumları açmışlardır. Fransızlar Katolik okullarını desteklerken, Amerikan ve İngilizler de Protestan okullarını desteklemişlerdir (Akyüz, 1997). Katolik ve Protestan okullarının çoğunluğu, varlıklarını yabancı devletlerin desteği sayesinde sürdürmüşlerdir. Protestan okullarını korumasına alan Amerikalılar bu okullardan yararlanmayı amaçlamışlardır. Bu okullarda, dini faaliyetlerden faydalanarak, kendilerine hizmet edecek insanlar yetiştirmeyi hedeflemişlerdir (Ertuğrul, 2005). Protestan okulları ile ilgili en kapsamlı bilgi, II. Abdülhamit'in isteği doğrultusunda, devrin Eğitim Bakanı Ahmed Zühdü Paşa tarafından hazırlanan raporda bulunmaktadır. 1894 yılına ait olan bu rapora göre, Amerikan-İngiliz ve Ermeni okullarından oluşan 392 Protestan okulu bulunmaktadır. Bu okulların bulunduğu en önemli

bölgeler; Halep, Konya, İstanbul, Ankara, Erzurum, Diyarbakır, Van, Aydın, Bursa, Adana, Trabzon, Musul, Beyrut ve Elazığ'dır. Halep'te 22 tane Protestan okulu açılmıştır. Bu okullar bilhassa Doğu ve Güney doğu bölgelerimizde yayılma eğilimi göstermiştir. Bu okulların neredeyse tamamının açılmasında merkezi New York'ta olan Amerikan Board misyoner örgütü öncülük ederek maddi yardımda bulunmuştur. Okulların bir kısmını da varlıklı Ermeniler ya da Ermeni cemaatleri açmıştır (Akyüz, 1997; Baykal, 2010).

Rapordan elde edilen bilgilere göre, Protestan okullarının programı şu şekildedir:

....Mekatib-i mezkure İbtidâî ve Rüşdî ve idadî olmak üzere üç kısım üzerine müessistir. Kısım-i ibtidâî ve rüşdî dersleri, Anadolu'da İngilizce ve Ermenice ve Arabistan'da Arapça ve İngilizce lisanlarının mukaddematıyla ulum-u dinîye ve hesap ve coğrafya ve bazen Türkçe ve Fransızca ve Tarih ve ilm-i Nebatat ve Hayvanat ve Teşrih ve Malumat-ı Fenniye ve kısım-i idadî Sarf ve Nahiv-i Türkî ve Arabî ve Farisî ve İngilizce ve Ermenice ve Fransızca ve Akaid-i dinîyyece coğrafya ve Tarih ve Hukuk-i Düval ve Usul-i idare ve Hikmet ve Kimya ve Cebir ve Hendese ve Heyet ve Hıfzıssıhha ve Jimnastik ve ilm-i Ruh ve ilm-i Ahlâk ve musikiden ibarettir. (Akyüz, 1997, 210).

Derslerin modern bir seviyede işlendiği bu okulların programları ve ders seçimi mahalli niteliklere göre belirlenmektedir. Protestan okullarında tahsil eden öğrenciler genellikle Türk ve Müslüman öğrencilerdir (Ertuğrul, 2005).

Protestan okullarının siyasi emellerine ilişkin olarak, Ahmed Zühdü Paşa raporda şu bilgileri vermektedir:

Bunlardan birincisi; Protestanlığı neşir ve tamimine, ikincisi; ezhan-ı umumiyye ve hususiyle teb'a-ı saltanatı seniyyenin efkârına bir hissiyat-ı siyasiye tevhidinde ve üçüncüsü; memalik-i mahrusada Fransa'da kendilerin malum ve mahsus olan ve mekatip vasıtasıyla istihsal edilen tefevvuk nüfuzuna galebeye alet ittihad olunmaktadır. Mekatib-i mezkurenin tesis ve küşadından maksatları suret-i zahirede âlem-i medeniyete neşr ve ilan ettikleri gibi mahaza etvar-ı ulum maârifin kıt'a-i cesime-i şartiyede ve hususiyle memalik-i mahrusada neşr ve tamimiyle cemiyet-i beşeriyenin zulüm ve cehalet ve nadaniden kurtarılması fikri-i insaniyet perveranesiyle hiçbir vakit müstenit olmayıp, belki kavaid-i siyasiye ve politikanın kısm-ı mühimmi icabınca bu misüllü mekatibin pek çok fedakarlıklar ihtiyariyle tesis ve küşadı talebe-i masume-i teb'anın zihinlerini kendi mezhep ve meşreplerine imal ve tahvili, ve etfalin çoğundan ücret-i tedrisiye alınmayıp güya hayırhane bir cemile olmak üzere meccanen talimleri ve hatta etfalin muhtaç-ı iane olan bazı

velilerine ikramiyeler itasıyle onların fikirlerinin dahi istedikleri tarafa celp ve tadili gibi desais ve tesvilat icra etmekte olduklarına... dair açıklamalarda bulunur (Akyüz, 1997, s. 210-214).

1898 yılında Anadolu Umum Islahat müfettişi Şakir Paşa'nın padişaha yazdığı layihada, Protestan okullarının zararlı faaliyetlerde bulunduklarını, Gayrimüslim tebaanın çocuklarının eğitim yoluyla Osmanlı Devleti aleyhinde düşüncelerle zehirlendiğini, okulların amacının ülkenin ve hükümetin çıkarlarına ters olduğunu, tebaa arasındaki manevi birliği ve huzuru yok etmeye yönelik çalışmalar yürüttüklerini ifade etmektedir (Akyüz, 1997). Protestan okullarını zararlı çalışmaları açısından önem derecelerine göre ayıran Şakir Paşa, Erzurum Ermeni Sanasaryan Okulu ile Merzifon ve Halep'teki Amerikan kolejlerini birincil derecede zararlı kurumlar olarak belirtmektedir. Antkaya-Mardin Katolik Okulu ve Harput Protestan okulları ise ikincil derecede zararlıdır. Bitlis ve Erzurum'daki okulların ise zararsız olduğunu ifade etmektedir (Ertuğrul, 2005).

Katolik okulları

Grekçe “genel, evrensel” manasına gelen katholikos, Latince’de universlis, generalis, communis sözcükleriyle ifade edilmiştir. Katolik ifadesi Kitâb-ı Mukaddes’te yer almasa da erken zamanlarda Yahudiliğin milli karakterine, mahalli kiliselere karşı kilisenin evrenselliğini temsiline yanında heretik akımlara karşı gerçek kiliseyi, tüm kiliselerce kabul görmüş doktrini temsil etmektedir. Ortaçağ’da Katolik kavramı “heretik” karşıtlığını ifade etme amacıyla kullanılmış ve 1054’teki ayrılardan sonra Batı Kilisesi Katolik, Doğu Kilisesi Ortodoks olarak adlandırılmıştır (Harman, 2002). Mezhepler arasında en güçlü olanı Katoliklerdir (Kollu, 2017). Katolik kilisesi, evrensel kilise yani Hristiyanlığın çoğunluğunu kapsayan kilise demektir (Bishop, 2016).

İstanbul ve Roma kiliseleri arasında, Bizans devrinde sorunlar yaşanmıştır. Bundan dolayı Anadolu ve İstanbul’da etkinliğini artırmak isteyen Katolikler bu bölgelere misyonerler yollamışlardır. Bu misyonerler, Anadolu’nun birçok bölgesinde okullar kurmuşlardır. Katolik Okulları arasında ilk örgütlenen, Cizvitlerin açtığı okullardır. 1583 yılında Pera Hristiyanlarının (Galata bölgesinde yaşayan Hristiyanlar) isteği ve Fransız sefirinin aracılığı sayesinde, Papa, Cizvitleri Latin çocuklarının öğrenimi için İstanbul’a yollamıştır. Bunlar da Saint Benoit Okulu’nu açmışlardır ve bu okulda Latince, Rumca gramer ve

matematik gibi alanlarda eğitim verilmiştir. Bu okulun öğrencileri İstanbul'da yaşayan Latin ve Rumlardan, az sayıda da Yahudilerden meydana gelmiştir. Okulda XVII. yüzyılın sonlarına doğru Türkçe, Rumca ve Fransızca dersleri de okutulmuştur. Cizvitler bir de 1703 yılında matbaa kurmuşlardır. İkinci Katolik okulu, İstanbul'da 1587 yılında Pera'da Kapusenler (Capusin) tarafından kurulan Saint Lois Okulu'dur. Bu okula genellikle Pera'nın üst tabakasında bulunan insanların çocukları gitmiştir. Okulda Arapça, Türkçe ve Farsça öğretilmiştir. Bu okulda 1726 yılına kadar mezun olan 43 öğrenci arasından pek çok ünlü şarkiyatçı çıkmıştır (Ergin, 1977; Ertuğrul, 2005). Katolik mezhebine mensup kişiler ile Cizvit, Kapüsen, Lazarist gibi dini örgütler tarafından açılan bu okulları daha çok Fransızlar desteklemiştir (Akyüz, 1997). Bu okullar, Fransız himayesini kabul ederek eğitimlerini Fransızca olarak vermişlerdir. İstanbul'da, 1892 yılında Latin Katolik rahiplerinin 306, Katolik rahibelerin de 354 yılında eğitim kurumu bulunmaktaydı. Bu rakamlar dikkate alındığında, bu okulların önem ve yaygınlığı anlaşılmaktadır (Ertuğrul, 2005; Haydaroğlu, 1993).

Azınlık Okullarının Yaygın Olarak Açıldıkları Bölgelerde Sayısal Durumları

Osmanlı coğrafyasında, azınlıklar kendilerinin sosyolojik ve stratejik açıdan önemli gördükleri bölgelerde okullar açmışlardır (Ertuğrul, 2005). Bağımsızlıklarını ilan edebileceklerini düşündükleri bölgelerde azınlık okulları eğitim etkinliklerini yoğunlaştırmışlardır. Bu doğrultuda, Ermeniler genellikle Doğu'da; Rumlar İstanbul ve çevresi ile Karadeniz bölgesinde; Yahudiler İstanbul, Beyrut ve Kudüs bölgesinde okullar açmışlardır. Ermeniler, azınlık okullarını; İstanbul, Erzincan, Erzurum, Van, Adana, Bitlis, İzmir, Diyarbakır, Trabzon, Konya, Halep, Basra, Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Maraş, Antep ve Hatay illerinde açmıştır. Rumlar ise; İzmir, İstanbul, Bursa, Aydın, Edirne, Tekirdağ, Samsun, Merzifon, Amasya, Diyarbakır, Trabzon, Selanik, Konya, Kayseri, Antep, Maraş, Hatay ve Amasya illerinde okullar faaliyete geçirirken Yahudiler; İstanbul, İzmir, Selanik, Ankara, Edirne, Adana, Aydın, Basra, Halep, Şam, Beyrut, Bağdat ve Kudüs'te okullar açmıştır (Koçak, 1985). XIX. yüzyıldaki azınlık okullarının miktarı, bu okulların Müslüman ve Gayrimüslim nüfus oranına göre dağılımı, okullarda görev yapan öğretmen kadrosu ve öğrenci sayıları verilmiştir.

Tablo 5

XIX. Yüzyıldaki Azınlık Okulları'nın Sayısal Durumu

Okullar	Okul Sayısı
Rum Okulları	240
Ermeni Okulları	863
Yahudi Okulları	150
Protestan Okulları	392
Katolik Okulları	660
Toplam	2305

Kaynak: Akyüz, 1997; Haydaroğlu, 1993.

H.1299/M.1881 yılına ait Halep Vilâyet Salnâmesine göre, Halep'te 72 Gayrimüslim okulunda 2.028 öğrenci; Maraş Sancağı'ndaki 72 okulda 2.229 öğrenci ve Urfa Sancağı'nda 20 okulda 1.140 Gayrimüslim öğrenci eğitim görmüştür.

Tablo 6

1881 Yılına ait Halep, Maraş ve Urfa'nın Nüfus Yapısı

Nüfus Yapısı	Halep	Maraş	Urfa	Genel Toplam Sayı	%
Musevi	1.000	109	0	1.109	0.28
Hristiyan	27.745	17.081	6.487	51.313	13
Müslüman	214.634	72.075	55.581	342.290	86.71
Toplam	243.379	89265	62068	394.712	99,99

Kaynak: Babuçoğlu, Köçer, Eroğlu, 2007, s.65.

Gayrimüslimler (Musevi ve Hristiyanlar) %13,28 oranındaki nüfusları ile 115 okula sahipken; Müslümanlar %86,71 oranındaki nüfusları ile 312 okula sahip olmaları Gayrimüslimlerin eğitime verdikleri önemi göstermektedir. Çünkü bu tablo doğrultusunda 1.050 Müslüman nüfusa bir okul; 455 Gayrimüslime bir okul düşmektedir (Babuçoğlu, Köçer, Eroğlu, 2007).

Gayrimüslim ve Müslüman nüfusa bakıldığında hane başına düşen çocuk sayısı benzerdir (Kankal, 2000; Eken, 2000). Gayrimüslim ailelere oranla Müslüman ailelerin, özellikle kız çocuklarını okutma konusunda istekli olmayacakları, bu durumda toplam nüfusa göre okul sayısını etkilediği varsayımlar arasındadır. H.1326/M.1908 tarihli salnâmaye göre, rüşdiye ve iptidailerin haricinde Halep genelinde iki özel okul ve Gayrimüslim okulları mevcuttu. İptidai ve rüşdiye düzeylerinde Katolik ve Ortodokslara ait ayrı ayrı Rum, Ermeni, Süryani, Marûni, Musevi ve Protestan gruplarına ait birçok okul bulunuyordu. Salnâmedeki bilgilerde din adamlarının şahsi isimleri ile okul

açtıkları görülmektedir. Haham, rahip gibi din adamlarının bu durumu misyonerlik çalışmaları ile ilişkilidir. Osmanlı Devleti için bu okulların anlamı; reayayı oluşturan farklı unsurların kendi kültür ve dillerini unutmamaları amacıyla eğitim gerçekleştirdikleri kurumlardır. Bu anlayış XIX. yüzyıl sonrasında değişerek bu okullar Osmanlı Devleti aleyhine hareket eden, siyasi faaliyet gösteren kurumlara dönüşmüştür. Devlet bu okulları denetlemek için yasalar çıkarsa da başarıya ulaşamamıştır (Babuçoğlu, Eroğlu ve Köçer, 2007).

Tablo 7

1996 Verilerine göre Azınlık Okulları'nın Öğrenim Derecelerine Göre Okul, Öğrenci, Öğretmen Sayıları

Azınlık Okulları	Okul	Öğrenci	Öğretmen
Okul Öncesi	38	576	32
İlkokul	35	2.471	154
Ortaokul	13	1.628	50
Lise	13	824	115

Kaynak: Ertuğrul, 2005.

Tabloya 7'deki verilere göre, toplam 99 azınlık okulunun varolduğu ve bu okullarda 351 öğretmen, 5.499 öğrenci olduğu görülmektedir. Aynı yılda Türk okullarının sayısı; 74.224 idi. Bu okullarda 14.178.380 öğrenci ve 458.970 öğretmen mevcuttur. Bu durum, azınlık okullarının varlıklarının çok az olduğunu göstermektedir. Cumhuriyet döneminde azınlık okulu açılmamıştır. Açılan okulların hepsi Osmanlı Devleti zamanında faaliyete geçen okullardır. Sayısal olarak yoğun bir şekilde açıldıkları dönemler ise devletin buhran içinde olduğu zamanlardır (Akyüz; 1997; Ertuğrul, 2005). Durumdan faydalanan azınlıklar ise, imparatorluğun en ücra bölgelerine dahi okullar açmışlardır. Bu okullar, 1869 Nizamnamesi ile kısmi de olsa kontrol altına alınmıştır. İmparatorluğun dağılma sürecinde ve Kurtuluş Savaşı yıllarında, azınlık okulları düşman devletlerle iş birliği yapmıştır. Sonuç olarak savaş yıllarında bu okulların çoğunluğu kapatılmıştır. Cumhuriyet devrinde, bu okullar yeni düzenlemelere tâbi olmuştur. Alınan önlemlerin en mühim olanı, Türk hükümeti tarafından azınlık okullarının denetleyeceği, yeni okul ve ek bina inşa etmeyecekleri, yürütülen program ve öğretmen atamaları, Türk hükümetinin bilgisi dâhilinde olacağı ve siyasi çalışmalarda bulunmayacaklarıdır (Yabancı okullar yönergesi, 1941, Md.17-20; Ertuğrul, 2005). 18 Haziran 1965 yılında çıkarılan 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu, azınlık okulları ile ilgili en kapsamlı hükümleri içermektedir.

Bu kanun, 11.07.1984 yılı, 3035 sayılı kanun ve 05.11.1985 yılı, 3236 sayılı kanunla iki defa değişikliğe uğramıştır. Son değişiklik ise 5580 sayılı kanunla 14.02.2007 yılında yapılmıştır. Bu kanun doğrultusunda, özel eğitim kurumları kendi içinde, özel yaygın eğitim kurumları ve özel örgün eğitim kurumları olarak iki bölüme taksim olmuştur. Özel Örgün Eğitim Kurumları; Özel Türk Okulları, Özel Yabancı Okullar ve Özel Azınlık okulları olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır (5580 sayılı kanun, md. 1). Özel Azınlık Okulları, Türk Milli Eğitim Kanunun genel amaç ve temel ilkelerini gerçekleştirecek biçimde teşkilatlanmak ve bunun için önlem almak mecburiyetindedir (5580 sayılı kanun, md.5). Günümüzde azınlık okulları, 1992’de Anadolu Liselerine dönüştürülerek, “Özel Azınlık Okulu” ismiyle çalışmalarını yürütmektedir (Ertuğrul, 2005).

Azınlıklara Ait Okulların Yönetim Biçimi ve Öğretici Kadrosu

Gayrimüslim cemaatlere bağlı olarak azınlık okulları açılmıştır. Hahamhaneler veya kiliseler, bizzat kendileri ya da sinegog teşkilatı gibi ara kurumsallaşmalar sayesinde kendi cemaatlerine bağlı olarak kurulup, idare edilmişlerdir (Kansu, 2015; Ertuğrul, 2005). Azınlıklara ait tüm okullar, kendi cemaatleri tarafından ve devletin müdahalesi olmadan açılıp yönetilmişlerdir (Tonguç, 2004). Bu okullar, Müslüman okullardan daha serbest eğitim imkânına sahip olmuşlardır (Ergin, 1977).

1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi, bu okulların açılmasını cemaatlere, yönetimini ruhani reislerine bırakmıştır. Azınlıklar, okullarını, patrikhaneleri, hahamhaneleri aracılığıyla devlet içinde devlet gibi yönetmişlerdir (Kansu, 2015). Padişaha dahi karşı gelecek biçimde pervasızlaşmışlardır (Koçer, 1991). Bu okulları, idare etmekle görevlendirilen ruhani liderler bu yetkiyi; patrikhaneler, eksarhaneler (doğu kiliselerinde (Ortodoks veya uniat Katolik) patrikhane statüsünün altında ya da o makamın temsilcisi/yardımcısı konumunda olan ve diğer piskoposluklar üzerinde otoritesi bulunan piskoposluk; patriklik ile metropolitlik arasında bir makam) ve hahamhanelerden almıştır. Azınlık okullarında, okul idaresinden sorumlu alt komiteler mevcuttu. Rumlar bu kurumsallaşmayı taşrada Eforia adındaki mahalli kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirmiştir. İstanbul’da ise, konu ile ilgili bir Metropolit’in başkanlığında komisyon tarafından sağlamışlardır. Bu komisyonlar; eğitim kurumlarının idarecisi, öğretmen ve yardımcı görevlileri dâhil tüm personelin atama veya

görevden alınması, öğretim faaliyetlerini organize ederek denetlemişlerdir. Böylece her duruma anında müdahale edecek bir yapı ve kontrol mekanizması kurmuşlardır (Ergin, 1981).

Azınlıklar doğrudan ruhani reislerle bağılı bulunmayan ve şahıslar tarafından idare edilen okullar da açmışlardır. Maârif-i Umumiye Nizamnamesinin yayınlanmasından sonra, Mayoc Mihaçyan, Ankoviver İngerutyan ve Tibraceser Dignonçyan gibi teşkilatlar Anadolu coğrafyasında kendi bünyelerinde yönettikleri, çok sayıda okul açmışlardır. Eğitim kurumlarının maddi giderleri ve yönetimi bölgede ikamet eden Ermeniler tarafından organize edilmiştir (Ergin, 1977). Ermenilere benzer şekillerde Rum ve Yahudiler de okullar açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı siyasi bunalımlar nedeniyle her ne kadar eğitimle ilgili kanun, nizamname çıkarsa da denetim konusunda yabancı devletlerin tepkisini çekmemek için disiplin uygulayamamıştır. Fakat 1915'te yayınlanan Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi doğrultusunda, devlet bu okulları sıklıkla denetlemiştir (Akyüz, 1997; Ertuğrul, 2005).

Maârif-i Umumiye nizamnamesine kadar olan dönemde, azınlık okulları tam serbestiyet içinde olmalarından dolayı öğretmen atamalarını da rahatça, devlet denetimi olmadan yapmışlardır (Ergin, 1977). Bu okullarda “Öğretmen” kavramı denilince çoğunlukla papazlar akla gelmiştir. Papazlar, uzun müddet bu okullarda öğretmenlikte yapmışlardır. Osmanlı Devleti azınlıklara çok geniş yetkiler tanımış ve oldukça hoşgörülü davranmıştır. Ancak bu okullar, devlete karşı zararlı çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Devlette, azınlık okullarını düzene sokmak için Maârif-i Umumiye Nizamnamesini yürürlüğe koymuştur. 1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanı ile bu okullarda görev yapacak olan öğretmenlerin seçimi devlet denetiminde bir komisyona bırakılmıştır. Böylece, eğitim alanındaki başıboşluğu dizginlemek amaçlanmıştır. Azınlık okullarında görev yapacak öğretmenlerle ilgili Nizamname'de yer alan hükme göre: “Rüşdiye şubesi iki daireye münkasem olup, birincisi; islâm ve ikincisi; sınıf-ı Gayrimüslime mekatib-i rüşdiyesi için yetiştirilecek muallimlere mahsustur.” Yine bu Nizamname'de bayan öğretmen açığını karşılamak için şu hüküm yer almıştır: “*Kız mekatib-i sıbyaniye ve rüştiyesine muallimler yetiştirmek üzere Dersaadette bir Darülmuallimat tesis olunup Sıbyan ve Rüşdiye namıyla iki şubeye, her şube dahi biri İslâm ve diğer*

sınıf-ı Gayrimüslime Mekatib-i Rüşdiyesi için yetiştirilecek muallimelere mahsus olmak üzere ikişer daireye taksim edilecektir.” (Tüzün, 1987, s. 71-74).

Bu Nizamname’nin 129. Maddesi azınlık okullarında öğretmenlik yapabilmek için icazet sahibi olma mecburiyeti getirmektedir. Bu icazetnamelerin ise merkezde Maârif Vekaletince, taşrada ise Maârif idareleri tarafından tasdik edilme zorunluluğu getirilmiştir. Nizamname’ye göre, bu okullarda öğretmen olacak kişilerin en az Rüşdiye (ortaokul) derecesinde tahsil görmüş olmaları şart koşulmuştur (Akyüz, 1997). Rumlar, öğretmen yetiştirmede sistemli bir program izlemiştir. Rum Daru’l Muallimi (Erkek Öğretmen Okulu) ve Muallimatı (Kız Öğretmen Okulu) açmışlardır (Ertuğrul, 2005).

Azınlık Okullarının Müfredatları ve Denetimi

Tanzimat dönemine gelinceye kadar, azınlık okullarının nasıl bir eğitim-öğretim programı yürüttüklerine ilişkin kaydadeğer devlet istatistikleri mevcut değildir. Osmanlı Hükümetince, 1856’da Islahat Fermanı ilan edilene kadar söz konusu okulların denetimine ait yasal bir düzenlemeye gidilmediği görülmektedir (Büyükkarcı, 2002; Yoluk, 2010).

Osmanlı Devleti azınlık okullarının programları ve öğretmenlerini Islahat Fermanı ile denetlemeye çalışmıştır. Bu fermana göre bu okulların programlarının düzenlenmesi ve öğretmenlerin görevlendirilmesi, üyeleri padişah tarafından belirlenen maârif meclisince yapılacağı şu ifadelerle belirtilmiştir; “.....her bir cemaati maârif ve hiref ve saireye dair milletçe mektepler yapmağa mezun olup fakat bu makule mekatib-i Umumiye’nin usul-i tedrisi ve muallimlerinin intihabı azası taraf-ı şahanemden mansub muhtelit bir meclis-i maârifin nezaret ve teftişi tahtında olması...” (Gülsoy, 1999, s.187; Kili ve Gözübüyük, 2000, s.16). Bu okullar, Padişahın görevlendireceği üyelerden teşekkül eden “muhtelit” (azınlıklarında üye olduğu) Maârif Meclisi’nin nezaret ve teftişi altında olacaktı (Akyüz, 1997). Öğretmenlerin seçimi hakkının, üyeleri padişah tarafından seçilen komisyona verilmesi ile Osmanlı İmparatorluğu bu okullarda, Batılı milletlerin nüfuzunu asgari seviyeye indirmeyi amaçlamıştır. Ancak bunda başarılı olamamıştır. Çünkü imparatorluk bu fermanla, Gayrimüslimlere kültür bağımsızlığı, okul açma hakkı, Türk okullarına giriş serbestiyeti vererek hem eğitim alanında hem de siyasi alanda parçalanmanın zeminini hazırlamıştır.

Azınlık ve yabancı okulları kontrol altına alabilmek amacıyla imparatorluğun yapmış olduğu en önemli girişim, bu okullara ait ruhsat uygulaması getirmesidir. Çünkü okullar ile ilgili tüm bilgiler elde edildikten sonra açılmalarına izin verilmiştir. Bu durum okulun kontrol ve denetimini kolaylaştırmıştır. Okulun arsasından binasına, öğretmen kadrosuna, okutulacak kitaplara, ders programlarına, öğrencilerine ve okulun giderlerine kadar kapsamlı bilgiler elde edilmiştir. Ancak tüm bunlar pratikte tam anlamıyla uygulanmamıştır (Akyüz, 1997; Ertuğrul, 2005). Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 1869 yılında yürürlüğe girmesiyle, azınlık okullarının müfredat programları ve derslerine, nizam ve denetim getirmek amaçlanmıştır. 29. maddeye göre, okulun faaliyete geçebilmesi için müfredatın şu şartları sağlaması gerekmektedir:

Memalik-i şehane bu nevi mekteplerin tesisine evvela muallimlerin yedinde Maârif Nezareti canibinden velayut mahalli maârif idaresinden şehadatname bulunmak ve saniyen bu mekteplerde adaba ve politikaya mugayir ders okutmamak için talim olunacak derslerin cetveli ve kitapları Maârif Nezaretinden veyahut mahallî maârif idaresinden tasdik edilmek üzere, taşrada ise vilâyet maârif idaresiyle vilâyet valisi tarafından ve Dersaadette Maârif Nezareti canibinden ruhsat-ı resmîye verilir. (Özalp, 1982, s.185).

Azınlık okullarının ders programına bakıldığında, dinî ihtiyaçlara karşılık veren masumane bir ahlâk eğitimi verilmediği, tersine kurulduğu bölgeye uyum sağlama ve siyasi bir misyonu gerçekleştirme amacıyla öğretim yapıldığı görülmektedir (Sevinç, 1975). 1869 Nizamnamesine göre, okullarda okutulacak kitapların listesi, resmî makamlara verilme mecburiyetindedir. Ayrıca, kitapların ihtiva ettiği konuların, hangi sınıf düzeyinde öğretileceği ve nerede basıldıkları da belirtilmek zorundadır. Okulların kitap listelerini göndermesine karşın siyasi ve dini açıdan okutturulmaması gereken kitaplarda okutturulmuştur. Osmanlı Devleti de bunun üzerine, 1895 yılında bir sirküler yayınlayarak, bütün yabancı devlet elçiliklerine ve misyoner teşkilatlarına her türlü materyalin gümrüklerde kontrolünün yapılacağını bildirmiştir (Haydaroğlu, 1993; Hayta, 1995). Bu uygulamaya rağmen, okul müdürlerinin kitap seçiminde özgür bırakılması sonucu tam anlamıyla denetim sağlanamayarak sakıncalı kitaplar okutulmaya devam etmiştir. Bu durumun yaşanmasında, o günün koşullarında azınlık okullarındaki eğitim seviyesi ve dil durumuna hitap eden eser üretimi ve basımının yapılamaması da etkili olmuştur. Bundan dolayı kitaplar yurt dışında basılarak

imparatorluğa gönderilmiştir. Bu durum denetimi fazlasıyla güçleştirmiştir (Ertuğrul, 2005).

1869'da yayınlanan Nizamname'den sonra bu okullarda Türkçe dersi de okutturulmaya çalışılmıştır: *“Lisan-ı resmîden gayri lisanla ırcay-ı tedrisat olunacak mekatib-i hususiyede Türkçe'nin ve Türkiye tarih ve coğrafyasının Türkçe olarak Türk muallimler tarafından talim ve tedrisi mecburidir.”* Görüldüğü üzere bu okullarda devlet müdahalesiyle Türkçe dersi, ülkenin coğrafyası, tarihî okutulmuştur. Bu dersleri okutacak öğretmenlerinden Türk olma zorunluluğu getirilmesi önemli bir husustur. Bu doğrultuda Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile öğretmenlerin diplomaları kontrol edilmeye başlanmıştır. Türk muallimlerin okullara görevlendirilmesi yapılmıştır. Bu okulların, okul müdürü, müdiresi, öğretmeni ve öğretmen yardımcısı olarak çalışabilmeleri için Maârif Vekaletin'den ruhsat alma zorunluluğu getirilmiştir (Koçer, 1991, s.207). Bu uygulama Cumhuriyet devrine kadar sürmüştür. Islahat Fermanı (1856) ile açılacak mekteplerde mülkî esaslar çerçevesinde inceleme yapıldıktan sonra izin verileceği şartı getirilmiştir. 1838'de düzenlenen raporla teftiş yapılacağı öngörülmüştür. Ama bu denetim çoğunlukla öğretmenlerin yeterlilikleri üzerinde yoğunlaşmıştır (Ertuğrul, 2005).

İmparatorlukta 1838 yılından itibaren eğitimle ilgili teftiş kurumları oluşturulmuştur. 1869 Nizamnamesi ile denetleme işlevi Nezaretin resmi ve kanuni görevleri arasında yer almıştır. 1887 yılında tüm müfettişlikler öğretim daireleri dışında bırakılmış ve “memurin-i teftişiye” adında ayrı bir daireye bağlanmıştır. Bu dairede ilk kez “Milel-i Gayrimüslim ve ecnebi mektepleri müfettişliği” ve “idadi müfettişliği” oluşturulmuştur. 1886 yılına kadar devletin denetimi dışında olan Gayrimüslim okulları ilk kez “müfettiş-i mahsusa” aracılığıyla denetlenmiştir. Bu uygulamanın yararları İstanbul'da görüldükten sonra taşrada da Gayrimüslim ve ecnebi okulları denetlenmeye başlanmıştır. Denetleme işlemleri yeterli olmamıştır. Bunda denetleme işleviyle ilgili resmi bir nizamnamenin çıkmamasıda etkilidir (Hayta, 1995; Kodaman, 1980). Maârif Nezareti, 1908'den sonra Gayrimüslim okullarını denetleme, programlarını ve görevlendirilen öğretmenlerini düzenleme, Türkçe eğitimi zorunlu kılma gibi çalışmalarda bulunsa da cemaat reisleri dini ayrıcalıklarını ileri sürerek buna karşı çıkmışlardır. Onlar için eğitim, dini imtiyazların bir parçasını oluşturmaktadır. Bu

konunun üzerine devlet “Tedrisatı İptidaiye Kanunu” tasarısını meclise sunmuştur. Bunun sonucunda, Patrikhâne ile Gayrimüslim mebuslar ayrıcalıklarını korumak için birleşmişlerdir. İtirazlar üzerine devlet bütçesinden Gayrimüslim okullar içinde ödenek ayrılmıştır. Bu para ile okul açabilecekleri ya da Gayrimüslimler için okul açılabileceği belirtilmiştir. Bu okulların öğretmenlerinin belirlenmesi, maaşlarının temini, programların düzenlenmesi tümüyle cemaatlara bırakılmıştır (Bozkurt, 1989).

Mekatib-i Umumiye Nezareti tarafından kurulan Mekatib-i Sıbyan Muinleri ve Mekatib-i Rüşdiye Muinleri İstanbul’daki okulları kontrol etmekle görevlendirilmiştir. Bu kurumlar aynı zamanda taşradaki okulları kontrol etmekle de görevlendirilmiştir (Su, 1974). Islahat Fermanıyla daha geniş haklar elde eden azınlıklar, kendi milli nizamnamelerini padişahı onaylamıştır (Bozkurt, 1989). Rumların açtığı okullarda, Yunan ders kitapları okutulduğu halde imparatorluk ders programlarına karışmamıştır (Tonguç, 2004). Osmanlı Devleti, disiplinli bir şekilde kontrol sistemi kuramadığı için azınlıklar kendi okullarını kendileri kontrol etmişlerdir (Ergin, 1981). Islahat Fermanı ile devlet tüm reayayı eşit koşullarda eğiterek, Osmanlı Devleti birliğini sağlamayı hedeflese de, azınlık okulları kontrolden yoksun olunca bu sağlanamamıştır (Kodaman, 1980). Meşrutiyet’in 1908’de ilanının ardından azınlıkların denetimsizliği konusunu ele alınmıştır. Denetleme, ders programları, öğretmen atamaları ve derslerin Türkçe öğretilmesi gibi daha önce ele alınamayan konular bu dönemde incelenmiştir. Azınlıkların arkasında yabancı devletlerin bulunması istenilen sonucun alınmasını engellemiştir (Vahapoğlu, 1990). Konu ile ilgili önemli bir düzenlemede 25 Şubat 1911 tarihli Maârif-i Umumiye Nezareti Teşkilâtı Hakkında Nizamnamesi olmuştur. Bu nizamname sonucunda merkezin idari teşkilatlanması iki ana bölümden oluşmuştur. Bu bölümler, idarî ve teftiş hizmetleri gören birimlerdir. Teftişle alakalı bölümde çoğunlukla, vilâyet maârif müdürleri ve müfettişlerin Nezaret’e gönderdikleri raporlar incelenmiş ve bu konu ile ilgili üst makamlara görüş bildirilmiştir. Bu nizamnameye göre, Maârif Nazırlığı’na doğrudan bağlı ve sorumlu olan 12 müfettişin bulunduğu bir birim oluşturulmuştur. Görevleri ülke genelindeki tüm okullar ve bu okullarda görev yapan öğretmenler ile idarî personeli denetlemektir. Müfettişler, öğretilen derslerde uzman kişiler tarafından oluşturulmuştur. 1911 Nizamnamesi ile azınlık okullarının kontrolü devlete

bırakılmıştır. Nizamname’de yer alan 143. madde ile Vilâyet Maârif Meclisleri bünyesinde bir müslim, bir Gayrimüslim olacak ve 149.madde de, müfettişlerin okulları denetleme koşulları belirtilmiştir (Binbaşioğlu, 2009; Ertuğrul, 2005; Hayta; 1995).

Osmanlı İmparatorluğu, 1915’te konu ile ilgili Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi’ni yayınlamıştır. Talimatname doğrultusunda, Türkçe dersi, Türk Tarihi ve Coğrafyası dersleri Türkçe olarak, Türk öğretmenleri tarafından okutulması zorunlu olmuştur (Galanti, 1947). Ayrıca bu okulların sayısının sınırlandırılması ve okullarda yabancı personel çalıştırmaları konusu izne bağlanmıştır. Alınan tüm tedbirler, Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’nda mağlup olmasıyla başarılı olamamıştır (Koçer, 1991).

Azınlık Okullarının Kuruluşu ve Mali Kaynakları

Türk-İslâm okul ve kurumlarının genel olarak zenginler, hayırseverler ve cemaatler aracılığıyla inşa edilip desteklendiği gibi azınlık okul ve kurumları da aynı kaynaktan beslenmiştir. Her caminin yanında bir mektep ve medrese mevcut olduğu gibi her kilisenin bitişiğinde de azınlık okulları bulunmaktadır. Ayrıca mektep ve medreselerde öğretimin hocalar aracılığıyla gerçekleştirilmesi gibi azınlık okullarındaki öğretim etkinlikleri de papazlar tarafından verilmiştir (Ergin, 1977; Taşdemirci, 2001). Kilise veya cemaat mensubu varlıklı kişiler azınlık okullarının açılmasında ve maddi ihtiyaçlarının karşılanmasında etkili olmuşlardır (Akyüz, 1997; Ergin, 1977).

Ermeni ve Rum cemaatlerine bağlı okulların inşası ve masrafları yabancı devletlerin yardımları sayesinde gerçekleşmiştir. Özellikle Mihitarist ve Alliance İsrailite misyoner teşkilatları bu konuda azınlıklara önemli destek sağlayarak çok sayıda okul açmışlardır. 1869 Nizamnamesi gereğince bu okulların açılmasında karar yetkisi İstanbul’da Maârif Nezareti iken taşrada maârif idaresi validir. Maârif-i Umumiye Nizamnamesi okul inşası siasında yerine getirilmesi gereken hususları şu şekilde ifade etmiştir: “...mektep yapılacak arsa veya arazinin mülk veya vakıf vehayut araz-i emiriyyeden mi olduğu ve vakıf ise nizamnameye tevfiikan mukaatay-ı zemine ve arazi-i emiriyyeden olduğu takdirde bedel-i öşre rabt olunup olunmadığı ve mesarîf-i inşaiye ve mektebin leyli olacak halde masarîf-i daimesinin ne suretle tesviye olunacağı ve mektep yapılacağı tayin ve

irade edilen mahal üzerine mektep inşasına veya bir binanın mektep ittihazı ile ruhsat itasından mahzur olup olmadığı...” açıklık getirilmelidir. Özetle, gerekli bilgiler; arsanın durumu, yapım giderlerinin nasıl ve ne suretle karşılanacağı, okulun yapılacağı mahalin okul olmaya uygun olup olmadığı, şeklindedir. Azınlık okullarının ruhsatlarının, cemaatler adına, hey’et-i ruhanî veya liderlerin yönetimine verilmesi, dini önderlerin kendi cemaatleri üzerinde etkinliklerini artırarak, milli nitelikte lider rolünü taşımalarında etkili olmuştur. Diğer okullar da olduğu gibi bu okulların da ruhsatları Ruhanî liderleri üzerine çıkarılmıştır. “....mekatib-i mezkurenin beyan olunan rüesa-yı ruhaniye idaresinde bulunmak üzere ruhsatnamelerinin onlar namına verilmesinde beis görülmemiş..” Fakat Rumlara ait okullarda farklı bir uygulama yapılarak bu okulların sadece bulunduğu yer ve mektep derecesinin belirtilmesi yeterli görülmüştür. 1869 Nizamnamesi’nin, 1.maddesi hükmüne göre, azınlık okulları nezaret bakımından devlete, idare ve tesisi bakımından mensup olduğu cemaate aittir. Bundan dolayı mali kaynakları; azınlıklar ve onları himaye eden yabancı devletlerdir (Ertuğrul, 2005, s.146-147; Hayta, 1995).

Bulgar milliyetçiliğinin alevlendiği 1762’den 1878 yılına kadar geçen sürede 1500 millî mahiyette azınlık okulu inşa edilmiş ve masrafları ahali tarafından karşılanmıştır. İstanbul’un fethinden XVIII. yüzyılın sonuna kadar Ermenilerin, imparatorluk sınırları içinde okul olarak adlandırılabilir eğitim kurumları bulunmamaktadır (Ergin, 1977). Fakat buna rağmen XIX. yüzyıla gelindiğinde, 20 yıl gibi bir süre içinde, Antep’te Ermenilere ait 40 civarında okul mevcuttu (Ertuğrul, 2005). Bu durum bu grubun kendi imkânlarıyla bir anda ortaya çıkmamıştır. Okulların açılmasında yabancı devletler önemli rol oynamıştır. Ermeni Rahip Ormanyan, 1880’de hazırladığı raporda; İstanbul’da Ermenilere ait 51 okulun bulunduğunu belirtilmektedir (Ergin, 1977). Islahat Fermanı ile Gayrimüslim cemaatlerin hakları daha da genişleyerek eğitim kurumlarının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu okulların ana gelir kaynağı; okul kurucuları ve vakıflardan elde edilmektedir. Kilisenin ve cemaat mensuplarının bağışladıkları gayr-i menkul gelirleri, kiliselere ödenen vergilerin bir bölümü, organize edilen toplantılardan sağlanan gelirler, bağışlar, varlıklı insanların her ay düzenli olarak verdikleri paralar ile öğrencilerden alınan ücretler, azınlık okullarının gelir kaynakları teşkil etmektedir (Ergin, 1981). Osmanlı Devleti

hoşgörüsüyle bu okullara nüfuslarına oranla yardım etmiştir. Devlet tarafından yapılan bağışların yanı sıra devlet adamları ve padişahların da şahsi yardım yaptıkları bilinmektedir (Haydaroğlu, 1993).

Azınlık Okullarını Himaye Eden Yabancı Devletler

Osmanlı yönetiminin, halkına hoşgörülü davranması, imparatorluk topraklarını Hristiyan misyonerler için çekim merkezi haline getirmiştir. Misyonerler bu durumu şu şekilde belirtmişlerdir: *“Bizler yoksul halkın, öksüz ve yetim çocukların sağlık, eğitim ihtiyaçlarını temin etmek ve hayatta kendilerine lâzım olacak pratik el sanatlarını öğretmek için, Osmanlı topraklarına girmek istiyoruz. Gayemiz, (Allah’ın insanlara yardım edin) emrini yerine getirmektir”* (Uygur, 1968, s.289-290). Azınlık gruplarına yönelik misyonerlik faaliyetleri okullar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (Tozlu, 2000). Din adamlarının etkinlik alanı özellikle İstanbul, İzmir, Adalar, Halep, Kudüs, Mısır, Suriye, Irak ve Filistin bölgeleri olmuştur. Bu yerleşim yerleri, sahip oldukları özelliklerden dolayı stratejik açıdan önemli merkezlerdir (Babuçoğlu, Eroğlu ve Köçer, 2007). 1873 yılında Halep Vilâyeti’ne, 1879’da Mısır’a yerleşen misyonerler, batılıların himayesinde İskenderiye ve Kahire’de iki Kipti-Katolik kolej açarak halkı önemli ölçüde etkilemişlerdir (Yorulmaz, 2000). Fransa ve diğer Batılı devletler okullar ve diğer kurumlar aracılığıyla, kendi dil ve kültürlerini yayarak siyasi nüfuz elde etmek, belli gruplar üzerinde hâkim güç olmak ve bu grupları Osmanlı Devleti’ne karşı kullanmak istemişlerdir (Haydaroğlu, 1993; Koçak, 1985).

Yabancı ülkeler, Osmanlı Devleti hakkındaki amaçlarını gerçekleştirmek için misyonerler aracılığıyla azınlıklardan faydalanmak istemişlerdir. Bu devletler, azınlıkların eğitime katkıda bulunmak için malzeme, para, personel vs. yardımı yaparak bu azınlıkları kullanmıştır. Amaçlarına ulaşmak için kendilerine yakın hissettikleri azınlıkları koruma altına alarak çalışmalarını arttırmışlardır. Osmanlı Devleti’nin dini serbestiyet tanınması etkinliklerini arttırmasında önemli bir etken olmuştur. Azınlıklar yabancı devletlerin imparatorluk içinde sıçrama tahtası ve bir nevi üssü konumuna dönüşmüştür (Ertuğrul, 2005). Katolikleri Fransa’nın himaye ettiği gibi; Protestanları Amerika ve İngiltere; Ortodoksları da Rusya ve Yunanistan himaye etmiştir. Amerika bilhassa Ermenilere ilgi duyarak destek vermiştir (Powell, 1925). Amerika’nın ardından Ermenileri Rusya da desteklemiştir. Yunanistan ise en çok Rumları

desteklemiş, hatta Rum okullarında Yunan Okulları'nın ders programı uygulanmıştır (Koçak, 1985). Ermenilere sahip çıkan Ruslar, Rumlara da destek olmuştur. Musevilerin ise destekçileri; Amerika, İngiltere, Almanya ve Fransa olmuştur (Ertuğrul, 2005).

Fransa Devleti, din ve millet ayrımı gözetmeksizin tüm Latin Katoliklerin okul, vakıf, dispanser ve yetimhane gibi müesseselerini koruma yetkisine sahip olmuştur (Yorulmaz, 2000). Fransızlar, 1740 yılında elde etmiş oldukları kapitülasyonlar ile Katolik rahiplerin misyonerlik çalışmaları, özellikler Rum ve Ermeni grupları üzerinde yoğunlaşmıştır. Fransız dış işleri bakanlığında bu durum net bir şekilde ifade edilmektedir: 1890 yılında B. Ribot'un "*Hükûmet Doğu'da hangi ulustan olursa olsun bütün Katolikler üzerindeki protectorat'sının (himaye) zayıflamasına göz yummayacaktır*" açıklaması bir misaldir. Bu yaklaşım doğrultusunda, XIX. yüzyıl sonlarında doğru Batı'nın Doğu'daki misyonerlik çalışmaları, en parlak devrini yaşamıştır. Azınlık okullarını himaye eden devletler, zamanla bu okulları yaygınlaştırırken okulların başına kendi devlet isimlerini ilave etmişlerdir. Örneğin; Amerikan-Ermeni Okulu, Amerikan-Yahudi Okulu gibi (Babuçoğlu, Eroğlu ve Köçer, 62-63, 68).

Tanımlar

Aşağıda verilen tanımlar Osmanlı döneminden günümüze kadar ki süreçte geçerli olan genel tanımlardır.

Azınlık: Latince, küçük, az anlamında "minör" sözcüğüne dayanan azınlık kavramı: sosyolojik açıdan, bir toplulukta sayısal bakımdan azınlık oluşturan, başat öge olmayan ve çoğunluktan farklı özelliklere sahip olan grup için kullanılmaktadır. Hukuksal açıdan, Capotorti (1978) azınlıkları, toplumda başat öge olmayan, nüfus olarak sayıca az olmakla beraber devletin vatandaşlarından, etnik, dinsel ve dilsel farklılıkları bulunan, kendi dilini, kültürünü, geleneklerini korumaya yönelik dayanışma duygusu içerisinde olan grup olarak tanımlanmaktadır (Saraçlı, 2007).

Alt Kimlik: Alt-kimlik, esas olarak, bireyin içinde doğduğu grubun kimliğidir (Oran, 2004).

Üst Kimlik: Milli kimlik olarak adlandırılan, kan bağı veya toplumsal sözleşme yolu ile bir devlete aidiyet bağı gösteren kimliktir (Dinç, 2014). Üst

kimlik devletin vatandaşına empoze ettiği kimliktir. Bu anlamıyla vatandaşlığa karşılık gelmektedir (Oran, 2004).

Cemaat: İnsan kalabalığı, bir dinden veya soydan olanların topluluğudur (TDK, 1994).

Zimmî: İslam Devleti vatandaşı olup vergi veren Gayrimüslim tebaa (Devellioğlu, 1992; Kenanoğlu, 2013).

Gayrimüslim: Müslümanlığı kabul etmemiş, ancak toplumda bazı şartları kabul ederek, yaşamaya devam eden kişileri ifade etmek için kullanılan kavramdır (Ertuğrul, 2005; Özel, 1996).

Millet: Din, mezhep birliği bulunan insan cemaati. Sınıf, topluluk, grup, kategori (Devellioğlu, 1992).

Misyonerlik: Hristiyan mesajını ve dinini yaymak amacıyla özel olarak yetiştirilen, bu çerçevede özellikle Hristiyanlık dışı toplumlarda görevlendirilen kişi anlamına gelmektedir. Hristiyan olmayan ülkelerde bu dini yaymak için kurulan teşkilata “misyon”, bunları idare eden ve faaliyet gösteren din adamlarına da “misyoner” denilmektedir (Ertuğrul, 2005; Esenkal, 2007).

Mezhep: Gidilen, tutulan yol. Düşünce ekolü. Bir dinin inanç ve amel prensiplerinin yorumlanış şeklidir (Devellioğlu, 1992). Bir dinin görüş ve anlayış sebebiyle ortaya çıkan kollarından her biri (TDK, 1994).

Katolik (catholic-catholique): İnanç ve ahlak bağlamında papanın otoritesinin meşruluğunun kabulü, Hristiyanlığın en büyük çoğunluğunu kapsayan evrensel kilisesi-mezhebidir (Harman, 2002; Kollu, 2017; Bishop, 2016).

Protestan: XVI. yüzyılda Martin Luther liderliğindeki reform hareketleri sonucu başlayan Ulrich Zwingli ve John Calvin gibi ilahiyatçılar tarafından Hristiyanlığın teolojik ve ahlaki yorumunu ve buna eş olarak oluşan kilise ve cemaatler topluluğunu ifade etmektedir. Papayı Hristiyanların başı olarak tanımayıp, ruhâniyetini kabul etmeyen bir Hristiyanlık mezhebidir (Waardenburg, 2007).

Ortodoks (Doğru yol) : Hristiyanlığın bir mezhebi. Merkezi, İstanbul’daki Fener Patrikhanesidir. IV. yüzyılda yaşayan üç kilise babası Nysalı Gregory, Nazianlı Gregory ve St. Basil’in, Grek ve ağırlıklı olarak Aristo felsefesini Hristiyanlığın içine girmesini sağlaması Ortodoksluğun zeminini hazırlamıştır (Demirci, 2007).

Süryani: Pavlus'un biçimlendirdiği inanç çerçevesinde Antakya Patrikhanesi'ne bağlı olan, günümüzde de Antakya Patrikhanesi'ni temsil eden, Hristiyanlığın çok eski grubudur. Doğu Hristiyan kiliseleri içerisinde bulunup Ya'kûbiler adıyla tanınmaktadır (Çelik, 2010).

Mârûni: Kurucusu Aziz Mârûn'a ithaf edilen ve V. yüzyıldan itibaren çoğunlukla Lübnan'da hayatını sürdüren Hristiyan grubudur. Kökeni kurucularının kabri civarına yapılan manastırda bir araya gelen cemaate dayanmaktadır (Taşpınar, 2003).

Problem Durumu

Halep Vilâyeti'ndeki azınlık okullarını konu edinen, bu araştırmanın inceleme dönemi 1898-1908 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan eğitim-öğretim faaliyetleridir. Eğitim tarihi ile ilgili çalışmalar yaygın olarak yapılmasına karşı bazı bölgeler ve kurumlar bağlamında yeterli çalışmalar bulunmamaktadır. Özellikle de azınlık unsurlarının eğitim ve öğretim faaliyetleri gözardı edilen bir konu olmuştur. Bu nedenle Halep Vilâyeti'ndeki azınlık okullarının eğitim-öğretim faaliyetleri incelemeye tâbi tutulmuştur. Azınlık gruplarının eğitim ve öğretim faaliyetleri Maârif ve Halep Vilâyet Salnâmeleri temel alınarak incelenmiştir. Bu araştırma ile dönemin eğitim yapısı hakkında bilgi edinmek amaçlanmaktadır. Ayrıca mevcut okullar, bu okulların ne zaman açıldıkları, mensup olduğu cemaatleri, mektep dereceleri, ruhsat verilip verilmediği, kurucuları, öğretmenleri, okutulan dersler ve öğrenci sayıları ele alınmıştır. Sonra bu konular sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Problem Cümlesi

Halep Vilâyeti'nde faaliyet gösteren azınlık okulları nasıl ortaya çıkmıştır ve bu kurumların eğitim ve öğretim faaliyetlerinin genel özellikleri nelerdir?

Alt problemler

Halep Vilâyeti'ne tâbi olan hangi kazalarda azınlıklar eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunmuştur?

Bu azınlık okullarının amaçları nelerdir?

Azınlık okullarına hangi etnik grup ve dinlere mensup öğrenciler devam etmiştir?

Azınlık okullarında din eğitimi kimler tarafından verilmiştir?

Tarih, Coğrafya ve Türkçe dersleri azınlık okullarında kimler tarafından verilmiştir?

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı H.1316-1321/M.1898-1903 (H.1920/M.1902-1903 yılına ait Maârif Salnâmesine bugüne kadar ulaşlamamıştır) tarihli Maârif Salnâmeleri ve H.1321-1326/M.1903-1908 yılları arasında çıkarılan Halep Vilâyet Salnâmeleri'ndeki veriler doğrultusunda, Halep Vilâyeti'nde faaliyet göstermiş olan Rum, Ermeni, Yahudi, Katolik, Protestan, Süryani ve Mârûni azınlık gruplarına ait okulları incelemektir. Bu okulların hangi sancak ve kazalarda yer aldığı, ne zaman açılıp ruhsat sahibi olduğu, kimin adına ruhsat aldığı, kız-erkek öğrenci sayıları, mevkileri, öğretmenleri ve gerçekleştirmiş oldukları eğitim-öğretim faaliyetlerinin genel özelliklerini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

Bu çalışmada, Halep Vilâyeti'ndeki iptidai, rüşdi ve idadi derecelerindeki tüm azınlık okulları bütüncül bir bakış açısıyla incelenmiştir. Araştırmada elde edilen verilerin, Halep Vilâyeti'nde açılmış olan azınlık okullarının kuruluş amaçlarının ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin tarihsel arka planının objektif olarak ortaya konulmasında etkili olacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu araştırma ile azınlık okullarının Türk eğitim tarihinde din eğitimi, dil eğitimi, kültürel değişim, modern eğitim ve kızların eğitimi gibi alanlarda meydana getirdiği sosyo-kültürel etkilerin de doğru bir şekilde değerlendirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Dünya genelinde eğitim alanında gerçekleştirilmiş kuramsal çalışmalar ve uygulamalar tarihî bir perspektif içerisinde düşünülmektedir. Tarihsel süreç içerisinde, belli bir dönemde alınan kararlar ve gerçekleştirilen uygulamalar, önceki dönemlerden etkilendiği gibi sonraki dönemlerde alınacak karar ve gerçekleştirilecek uygulamalar üzerinde de bir etkiye sahiptir. Bundan dolayı tarih bilimi çerçevesinde gerçekleştirilen, eğitim kavramına dair bilimsel inceleme ve araştırmalar, günümüz eğitim sistemindeki kuram ve uygulamaları doğru analiz edip değerlendirmemizi, geçmiş zamanlardan dersler alarak günümüze fayda sağlamayı, geçmiş tecrübelerin bilincinde olarak bunların analizi aracılığıyla

politika üreten ve bunu icra edenlere mantıklı fikirler takdim etmek gibi ehemmiyet arz eden bir misyona sahiptir. Bu misyonu kendine ülkü edinen “Eğitim Tarihi” çalışma alanı, sosyal ve beşeri bilimlerin birer dalı olan tarih ve eğitim bilimlerinin ortak çatısı altında yer alan multidisipliner bir çalışma alanıdır (Cücük, 2017). Bu multidisipliner çalışma alanı içerisinde yer alan Halep Vilâyeti’ndeki azınlık okullarının eğitimi konusu göz ardı edilemezdi.

Eğitim kurumları tarihi ile ilgili çalışmalara; Amerikan Kolejleri ve Bu Kolejlerin Türk Toplum Yapısına Sosya-Kültürel Etkileri (Biçer, 2010) “1699-1839 Arası Osmanlı Devleti’nde Eğitim Müesseseleri ve Yenileşme-Modernleşme (Er, 1998), Dinler Tarihi Açısından Heybeliada Ruhban Okuluna Genel Bir Bakış (İnci, 2007), Modernleşme Sürecinde İzmir’de Müslim ve Gayrimüslimlerin Eğitimine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım (Özeçoğlu, 2009), II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştîyeler (Parmaksız, 2008), Osmanlı Devleti’nde Özel İslam Mektepleri (Kurt, 2011), Tanzimat Dönemi’nde Meslek Okulları (Yıldırım, 2010) örnek olarak verilebilir.

Yerel eğitim tarihi çalışmalarına örnek olarak; Osmanlı Devri Konyası’nda Modern Eğitim-Öğretim (1869-1919) (Sarıçelik, 2009), Cumhuriyetin İlk Yıllarında Antalya Şehrinde Eğitim (1923-1950) (Deniz, 2009), Memlûkler Dönemi’nde Halep’te Eğitim-Öğretim Müesseseleri ve Ulemâ (Atmaca, 2014) verilebilir. Yerel eğitim tarihi sıkça çalışılan konulardan biri olmasına rağmen Osmanlı Devleti’nin coğrafik sınırları göz önüne alındığında pek çok bölge için müstakil bireysel araştırmaların yapılmamış olduğu görülür. Azınlık eğitim tarihi ile ilgili çalışmalara da; İmparatorluğun Son Yıllarından Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarına Kadar Osmanlı Yahudilerinin Eğitim Faaliyetleri: Türk ve Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Alyans İsrail Universal Deneyimi (1860-1937) (Güven, 2013), Türkiye’de Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları (Yücel, 2016) başlığı altındaki doktora tezleri örnek olarak verilebilir.

Alan yazına bakıldığında Cücük (2017)’ün çalışmasına göre Halep Vilâyeti’ndeki azınlık okullarının eğitim ve öğretim faaliyetlerinin incelenmesi, Eğitim Kurumları Tarihi, Yerel Eğitim Tarihi ve Azınlık Eğitimi Tarihi alanlarıyla ilişkilidir. Eğitim kurumları tarihi çalışmalarında genel olarak günümüzde Türkiye sınırları içerisinde olan okullar incelemeye tâbi tutulurken

Osmanlı Devleti'nin tarihi arka planında yer alan bölgelerdeki kurum çalışmaları ihmal edilmiştir.

Bu araştırmada azınlık okulları genel olarak ele alınmayarak sadece Halep Vilâyeti'ndeki azınlık okullarına özgü bir inceleme yapılmıştır. Maârif ve Halep Vilâyet Salnâmelerinin Türkçeye transkript edilerek Halep Vilâyeti'ndeki azınlık okullarının ne zaman nerede açılıp kim adına ruhsat aldıklarını, eğitim-öğretim faaliyetlerinin genel özelliklerini, öğrenci sayılarını, öğretmenlerini ortaya koyması açısından bilimsel çalışmaları teşvik edeceği düşünülmektedir. Ayrıca bu alanda yapılacak çalışmalara da yol göstermesi bakımından kayda değerdir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın temel veri kaynağı H.1316-1321/M.1898-1903 numaralı Maârif Salnâmeleri ve H.1316-1326/M.1898-1908 yılları arasında çıkarılan Halep Vilâyet Salnâmeleri ile sınırlı tutulmuştur.

Araştırma zaman olarak 1898-1908 yılları arası ile sınırlıdır. Çünkü Maârif Salnâmeleri H.1316-1321/M.1898-1903 yılları arasında yayınlanmış olup Halep Vilâyet Salnâmesi'nde ise okullar ile ilgili bilgiler H.1321-1326/M.1903-1908 yılları arasında mevcuttur.

Araştırma Osmanlı Devleti hâkimiyetinde bulunan Halep Vilâyeti'ndeki Rum-Katolik, Rum-Ortodoks, Rum, Latin, Musevi, Protestan, Katolik, Ermeni, Ermeni-Katolik, Ermeni-Protestan, Süryani-Protestan, Süryani-Katolik ve Marûni azınlık gruplarının açtığı tespit edilebilen okullarla sınırlıdır.

XIX. asrın sonlarında (1897-1898) yapılan Halep sancak taksimatı esas alınarak araştırma mekânı Halep ve ona bağlı Urfa, Maraş sancakları ile Halep'e bağlı Antakya, Antep, İdlib, Cısr-i Şuğur, Kilis, İskenderun, Beylen, Bab kazaları ve Maraş'a bağlı Elbistan, Urfa'ya bağlı Birecik kazası ile sınırlıdır.

Mektep derecesi, azınlıkların açtığı İptidai, Rüşdiye ve İdadi seviyesindeki okullarla sınırlıdır.

Bu çalışmanın kaynakçası, Halep'te bulunan azınlık okullarına dair bilgiler ihtiva eden salnâmeler, tezler, kitaplar, makaleler, sözlükler, kanun ve ansiklopediler ile sınırlıdır.

Araştırmanın Sayıtları

Arşivden elde edilen belgelerin mevcut eğitim kurumları hakkında verdiği bilgilerin doğru ve güvenilir olduğu varsayılmaktadır.

Elde edilen verilerin Halep Vilâyeti'ndeki azınlıkların eğitim-öğretim faaliyetleriyle ilgili yeterli bilgileri kapsadığı ve gerçekleştirilen eğitimin genel niteliği ve niceliğini ortaya çıkaracak mahiyette olduğu varsayılmaktadır.

Yapılan araştırmanın azınlıkların eğitim ve öğretim faaliyetlerine ışık tutacağı varsayılmaktadır.

Yapılan araştırmanın salnâmelerin önemine ve dönemin eğitim anlayışına dikkat çekeceği varsayılmaktadır.

İkinci Bölüm

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışma, varolan durumu sorgulayan betimsel bir araştırma özelliğindedir. Nitel bir araştırma olan bu çalışma tarama modeline göre yapılmıştır. 1898-1908 yılları arasında yayınlanan Maârif ve Halep Vilâyet salnâmelerinde Halep’te bulunan Gayrimüslim okulları ile ilgili bölümlerin taranması ve elde edilen bilgilerin değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Tarama modeli, geçmişte ya da halen var olan bir durumu olduğu haliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Bu modeldeki araştırmalar “ne, nerede, ne kadar, hangi sıklıkla, nasıl” gibi soruların cevaplanmasına olanak vermektedir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2012; Karasar, 2014).

Bu çalışmada alan araştırması yöntemi kullanılmıştır. “*Alan araştırmasında genellikle küçük bir grup ya da toplumun sosyal yapısı, kişiler ve gruplar arası karşılıklı etkileşimi, kurumları, değerleri vb. sosyal olaylar çalışma konusudur. Alan araştırması derinlemesine, fakat dar kapsamlı bir araştırma yöntemidir.*” (Kağıtçıbaşı, 2006, s.55). Alan araştırmasının kullanılma nedeni belirli bir olayın çok boyutlu olarak incelenip ayrıntılarının ortaya çıkarılması açısından önem arz etmesidir (Gökçe, 1999). Bu çalışmada, incelenmesi hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini gerektiren doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Doküman incelemesi tekniği, nitelik, düşük maliyet, örneklem büyüklüğü, uzun süreli analiz, tepkiselliğin olmaması, bireysellik ve özgünlük açısından avantaja sahiptir. Doküman analizi; dokümanlara ulaşma, orijinalliğin kontrol edilmesi, dokümanların anlaşılması, verilerin analiz edilmesi, analize konu olan veriden örneklem seçme, kategorilerin geliştirilmesi, analiz biriminin saptanması, sayısallaştırma ve verinin kullanılması aşamalarından oluşmaktadır (Şimşek ve Yıldırım, 2016).

Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamında verilerin toplanmasında yazılı belgelerden yararlanma, diğer bir deyişle doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır.

Belgelerden yararlanma ya da doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında yazılı bilgi içeren her türlü kaynağın analiz edilerek çözümlenmesidir (Şimşek ve Yıldırım, 2011).

Bu araştırmada, Osmanlı Devleti'ne bağlı Halep Vilâyeti'nde 1898-1908 yılları arasında faaliyet gösteren azınlıkların eğitim ve öğretim faaliyetlerinin genel yapısının incelenmesi amacı doğrultusunda tarihsel süreç içerisinde var olan devlete ait resmi belgeler ışığında; bu belgeler edinilen H.1316-1321/M.1898-1903 (H.1920/M.1902-1903 yılına ait Maârif Salnâmesine bugüne değin rastlanılmadığı için hariç) tarihli Maârif Salnâmeleri, H.1303-1326/M.1886-1908 yılları arasında çıkarılan Halep Vilâyet Salnâmeleri ve ilgili literatür çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Bunlara ek olarak konuyla ilgili yerli kaynaklar ile Halep Vilâyeti'ne seyahat etmiş olan tarihçi, doktor ve çeşitli kişilerin eserleri ile anılarından da yararlanılmıştır. Veriler Anadolu Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Dumlupınar Şehit Astsubay Ömer Halisdemir Kütüphanesi, Konya ve Kütahya il halk kütüphaneleri, İSAM Kütüphanesi ile Süreli Yayınlar Katolğu'ndan elde edilmiştir.

Geçmişe yönelik çalışmalarda genellikle temel kaynaklara ulaşma konusunda çeşitli güçlükler yaşanabildiği gibi bu tür çalışmalarda doğruluğun sağlanabilmesi de önemli bir sorundur (Büyüköztürk ve diğerleri, 2008). Bunu göz önünde bulundurarak belirtilen kaynakların yanı sıra konuyla alakalı yapılmış tezler, yayınlanmış makale ve kitaplardan da yararlanılma yoluna gidilmiştir. Çalışmanın başlangıcından itibaren tüm aşamalarında, verilerin toplanmasında ve azınlık okullarının değerlendirilmesinde, tek yönlü bir bakış açısından kaçınılmaya çalışılmış ve bu yolla objektifliğin sağlanması amaçlanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamı çerçevesince elde edilen belge, makale, kitap gibi dokümanlar tespit edildikten sonra ulaşılabilir olanlar okunmuş ve Maârif Salnâmeleri ile Halep Vilâyet Salnâmeleri'ndeki Osmanlıca metinler Türkçeye transkript edilerek tablolastırıldıktan sonra konuya uygun olarak değerlendirilmiştir. Belgeler ve dokümanlar aracılığıyla elde edilen veriler tek tek analiz edilip, ilgili olduğu konuya göre tasnif edilmiş ve isimlendirilmiştir. Sınıflandırma yapılırken araştırmanın problemini, amacını ve incelenen konunun

bütün yönlerini kapsamı açısından özellikle önem verilmiştir. Araştırmanın daha sonraki evresinde, elde edilen veriler araştırma kapsamında belirlenen konu başlıklarına göre ele alınarak araştırmanın amaçları doğrultusunda çözümleme ve anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu anlamlandırma çalışmaları sonucunda, elde edilen veriler, araştırmanın problemine çözüm önerisi getirebilecek şekilde sentezlenmiştir.

Araştırmanın verileri doküman analizi tekniği ile tespit edilmiştir. Forster (1995)'e göre doküman analizi (incelemesi), dokümanlara ulaşma, dokümanların orijinalliğini kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme ve veriyi kullanma şeklinde beş aşamada gerçekleşmektedir. Bu araştırma, doküman analizi aşamaları dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın ilk aşamasında İSAM'dan Maârif ve Halep Vilâyet Salnâmelerine ulaşılmıştır. İkinci aşamada dokümanların orijinalliği teyit edilmiştir. Üçüncü aşamada, dokümanların anlaşılması için belgeler belirli bir sistem içinde birbirleriyle karşılaştırmalı olarak çözümlenmiştir. Bu amaçla dokümanlara tek tek ve birbirleriyle karşılaştırmalı olarak belirlenen alt problemlere göre bakılmıştır. Dördüncü aşamada veriler analiz edilmiştir. Verilerin analizinde öncelikle dokümanlarda Halep Vilâyeti'nin eğitimi ile ilgili bölümler saptanmış ve sonrasında Gayrimüslimlerin eğitimleri hakkında bilgilerin verildiği bölümler okunmuştur. Doküman analizi azınlık okullarının eğitimi hakkında bilgi edinmeyi amaçlayan bu çalışmanın amacını en iyi şekilde ölçmeyi sağlayan bir tekniktir (Şimşek ve Yıldırım, 2011). Elde edilen bulgulara ki kavram ve temalar içerik analizi ile keşfedilmiştir. İçerik analizi insan davranışları üzerinde doğrudan olmayan yollarla çalışma yapmayı sağlayan bir tekniktir. Sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan bu teknik, belirli kurallara dayalı kodlamalarla bir metnin bazı kelimelerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği, sistematik, tekrarlanabilir bir tekniktir. İçerik analizi; amaçların belirlenmesi, kavramları tanımlamak, analiz birimlerini belirlemek, konu ile ilgili verilerin yerini saptamak, mantıksal bir yapının, örneklem planının geliştirilmesi ve kodlama kategorilerinin tespit edilmesi aşamalarından oluşmaktadır. Verilerin analizinde sayısallaştırma/sayma bu tekniğin önemli bir özelliğidir. Kelimelerin, sembollerin özetle açık olarak kodlanabilecek birimlerin sıklığını belirlemede sayılar kullanılmaktadır. İçeriğin düzenlenmesi ve bulguların sözel olarak ifade edilmesinde kodlar ve temalar yardımcı olmaktadır (Büyüköztürk, 2012). Olgular ve

olayların niteliğini anlamaya çalışan bu nitel araştırmada sonucun geçerliliği dikkate alınarak veriler tarafsız bir şekilde değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına ulaşırken izlenen sürecin çalışılan gerçekliği ortaya çıkarması, bulguların kendi içinde tutarlı olması bakımından yeterliliği iç geçerliliği; elde edilen sonuçların benzer gruplara ya da ortamlara aktarılabilir ve genellenebilir olması dış geçerliliği sağlamaktadır. Araştırma sonuçlarının tekrar edilebilirliği çalışmanın güvenilirliğini belirlemektedir. Bu doğrultuda araştırma sonuçlarının benzer ortamlarda aynı şekilde tekrar edilebilirliği dış güvenilirliği: başka araştırmacıların aynı veriyi kullanarak aynı sonuçlara ulaşabilir olması iç güvenilirliği sağlamaktadır (Başkale, 2016).

Üçüncü Bölüm

Bulgular

Halep Vilâyeti'ndeki Azınlık Okullarında Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri (1898-1908)

Azınlıkların yoğun olarak yaşadığı şehirlerden biri olan Halep, Osmanlı hâkimiyeti süresince hac yolu üzerinde bulunması, kervanların ziyaretgâh yeri olması ve üç semavi dine mensup olan insanların yaşamasından dolayı bir kültür şehri olmuştur. Bu sebeple farklı din ve inançlara sahip olan gruplar kendi kültürlerini yaşatacakları kurumlarını meydana getirmişlerdir. Bu vilâyette H.1316-1321/M.1898-1903 tarihli Maârif Salnâmeleri ve H.1321-1326/M.1886-1908 tarihli Halep Vilâyet Salnâmeleri'nden elde edilen veriler ışığında Rum, Ermeni, Katolik, Yahudi, Protestan, Marunî, Süryani Okulları'nın varlığı dikkat çekmektedir. Halep Vilâyeti'nde azınlıkara ait iptidai, rüşdi ve idadi derecelerindeki okullara ilişkin bulgular aşağıdaki şekildedir.

Rum Cemaat Okulları

Osmanlı Devleti içerisinde eğitim-öğretim faaliyetlerine en sistemli şekilde devam eden topluluklardan biri Rumlardır. Rum toplumu gençlerinin milli benlik duygularını güçlendirebilmek için eğitim ve öğretim etkinliklerine önem vermişlerdir. Rumların, Halep Vilâyeti'nde faaliyete geçirdikleri okullar hakkındaki bilgiler, yıllara göre aşağıdaki tablolarda listelenmiştir.

Tablo 8

H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Halep Sancağı'nda Bulunan Rum Okulları'nın Açılış ve Ruhsat Tarihi

Kaza	Mektebin Adı	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Mektebin Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi	Ruhsat Verilen Kişi
Halep	Rum Katolik Mektebi	Rum Katolik	İptidai	Kadim	23 Ağustos 1890	Metropolid Kirilis Efendi
Halep	Rum Katolik Mektebi	Rum Katolik	İptidai	-	-	-
İdlib	Rum Ortodoks Mektebi	Rum Ortodoks	İptidai	-	-	-
İdlib	Rum Protestan Mektebi	Rum Protestan	İptidai	-	-	-
İskenderun	Rum Mektebi	Rum	İptidai	-	Ruhsatsız	-
Kilis	Rum Katolik Mektebi	Rum Katolik	İptidai	-	20 Şubat 1890	Minhasül Vartabed Efendi
Halep	Rum Katolik Mektebi	Rum Katolik	Rüşdi	1883	23 Ağustos 1889	Metropolid Kirilis
Halep	Rum Ortodoks Mektebi	Rum Ortodoks	Rüşdi	Kadim	8 Ekim 1890	İlyas Efendi
Halep	Rum Katolik Mektebi	Rum Katolik	Rüşdi	-	-	-
İskenderun	Rum Mektebi	Rum	Rüşdi	Meçhul	Ruhsatsız	-
Halep	Rum Ortodoks Mektebi	Rum Ortodoks	İptidai ve Rüşdi	-	-	-
Halep	Rum Ortodoks Mektebi	Rum Ortodoks	İptidai ve Rüşdi	1878/1879	8 Ekim 1890	Murahhas Efendi
Antakiye	Cenyene	Rum Katolik	İptidai ve Rüşdi	-	22 Eylül 1895	İbrahim Akar Efendi
İdlib	Rum Ortodoks Mektebi	Rum Ortodoks	İptidai ve Rüşdi	-	Ruhsatsız	-

Kaynak: Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umumiyye, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321.

Tablo 8'deki bilgiler doğrultusunda Halep merkezde 2 adet iptidai derecesinde, 2 adet rüşdi derecesinde Rum Katolik okulu bulunmaktadır. Bu okullardan birinin kuruluş tarihi bilinmemekle beraber 23 Ağustos 1890 yılında Metropolit Kirilis Efendi adına ruhsat aldığı bilgisi mevcuttur. Halep'te bulunan diğer Rum Katolik okulu hakkında ise başka bir bilgi mevcut değildir. Rüşdi düzeyindeki okulların biri 1883 tarihinde açılmış olup 23 Ağustos 1889 yılında Metropolit Kirilis adına ruhsat almıştır. Rüşdi seviyesindeki diğer Katolik okulunun ise kuruluş tarihi eskilere dayanmakta olup 8 Ekim 1890 tarihinde İlyas Efendi adına ruhsat sahibi olmuştur. Halep merkezde Rum Ortodokslara ait rüşdi derecesinde 1 okul, iptidai ve rüşdi düzeyde eğitimin verildiği 2 okul mevcuttur. Bu okulların ikisi hakkında detaylı bilgi verilmediği halde iptidai ve rüşdi seviyesindeki bir okulun 1878-1879 yılında açılarak 8 Ekim 1890 tarihinde Murahhas Efendi adına ruhsat aldığı bilinmektedir. Halep'e bağlı İdlib kazasında ise 2 tane iptidai düzeyde, 1 tane iptidai ve rüşdi düzeyde Rum Ortodoks okulu bulunmaktadır. İptidai ve rüşdi seviyede eğitim veren okulun ruhsatı bulunmamaktadır. Halep'e tâbi İskenderun kazasında ise 1 adet iptidai, 1 adet rüşdi düzeyde Rum Mektebi mevcuttur. İptidai derecesindeki okulun ruhsatı mevcut değilken rüşdi düzeydeki okulun ise kuruluş tarihi bilinmemekte ve ruhsatsız olduğu bilgisi mevcuttur. Halep'e bağlı Kilis kazasında iptidai seviyesinde 1 adet Rum Katolik okulu vardır. Bu okul 20 Şubat 1890 tarihinde Minhasül Vartabed Efendi adına ruhsat sahibi olmuştur. Halep'e tâbi Antakiye kazasında iptidai ve rüşdi seviyesinde eğitim veren Cenyene Mektebi'nin kuruluş tarihi mevcut olmasa da İbrahim Akar Efendi adına 22 Eylül 1895 yılında ruhsat aldığı bilinmektedir.

Tablo 9

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Sancağı'nda Bulunan Rum Okulları'nın Sayısı ve Türü

Mektebin Adı	Erkek	Kız	Karma Eğitim
Rum Mektebi	3	-	-
Rum Katolik Mektebi	11	1	1
Rum Ortodoks Mektebi	6	2	-
	1	1	-
Rum Protestan Mektebi			
Toplam	21	4	1

Kaynak: SNMU, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321; SVH, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

Tablo 9'daki veriler ışığında Halep Vilâyeti'nde 1898-1908 yılları arasında 3 adet erkeklere yönelik eğitim veren Rum Mektebi bulunmaktadır. Katoliklere ait Rum Okulları'nın 11'i erkek, 1'i kızlara yönelik eğitim verirken 1 tanesinde karma eğitim gerçekleştirilmektedir. Ortodoks cemaatine mensub Rum Okulları'nın 6'sı erkek, 2'si kız öğrencilere yönelik eğitim vermektedir. Rum Protestan Mektepleri'nin 1 tanesi erkek, 1 tanesi kız öğrencilere eğitim-öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği kurumlardır.

Tablo 10

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Sancağı'nda Bulunan Rum Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Rum Katolik Mektebi	Kaza İptidai	-	-	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rum Katolik Mektebi	Halep İptidai	-	-	50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rum Katolik Mektebi	Halep İptidai	-	-	68	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rum Katolik Mektebi	Halep İptidai	-	-	70	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rum Katolik Mektebi	Halep İptidai	-	-	31	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 10 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Sancağı'nda Bulunan Rum Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Rum Mektebi	Kaza İskenderun	İptidai	-	-	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rum Ortodoks Mektebi	İskenderun	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	98	-	-	-	102	-
Rum Katolik Mektebi	İskenderun	İptidai	-	-	35	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rum Protestan Mektebi	Kilis	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	23	-	10	-	11	-
Rum Ortodoks Mektebi	İdlib	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25	-	27	-	30	-	29	-
	İdlib																		

Tablo 10 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Sancağı'nda Bulunan Rum Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Rum Protestan Mektebi	Kaza İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	-	6
Cenyene Mektebi	İdlib İptidai ve Rüşdi	-	-	250	50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rum Ortodoks Mektebi	Antakiye İptidai ve Rüşdi	-	-	48	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rum Ortodoks Mektebi	Halep İptidai ve Rüşdi	-	-	35	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rum Ortodoks Mektebi	Halep İptidai ve Rüşdi	-	-	35	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rum Ortodoks Mektebi	İdlib İptidai ve Rüşdi	-	-	35	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 10 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Sancağı'nda Bulunan Rum Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Rum Mektebi	Kaza İskenderun	40	-	30	-	42	-	42	-	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rum Ortodoks Mektebi	Halep	40	-	-	-	38	-	38	-	35	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rum Katolik Mektebi	Halep	54	-	50	-	51	-	51	-	52	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rum Ortodoks Mektebi	Halep	-	30	-	-	-	23	-	33	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: SNMU, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321; SVH, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

Tablo 10'daki veriler dogrultusunda Halep merkezde bulunan 5 Rum Katolik Mektebi de erkek öğrencilere dönük olarak eğitim faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu okulların H.1317/M.1899 yılındaki öğrenci sayıları sırasıyla 40, 50, 68, 70, 31 olmak üzere toplam 259 öğrenci bulunmaktadır. İskenderun kazasında ise iptidai derecede bir adet Rum Ortodoks ve bir adet Rum Mektebi mevcuttur. Rum Ortodoks okulunun H.1323/M.1906 yılında mevcut erkek öğrenci sayısı 98 iken H.1326/M.1908 yılında 102'dir. Rum Mektebi'nin H.1317/M.1899 yılında 30 erkek öğrencisi bulunmaktadır. Kilis kazasında iptidai düzeyde eğitim veren bir adet Rum Katolik okulu bulunmaktadır. Bu okul H.1317/M.1899'da 35 erkek öğrenciye eğitim veren bir kurumdur. İdlib kazasında ise iptidai eğitimin verildiği iki adet Rum Protestan okulu, bir adet Rum Ortodoks okulu bulunmaktadır. Rum Protestan okullarının birinde H.1323/M.1906 yılında 23, H.1324/M.1906'da 10, H.1326/M.1908 tarihinde 11 erkek öğrenci mevcutken diğerinde H.1324-1326/M.1906-1908 yılında 6 kız öğrenci vardır. Rum Ortodoks okulunun H.1322/M.1905'te 25, H.1323/M.1906'da 27, H.1324/M.1906'da 30, H.1326/M.1908'de 29 erkek öğrencisi mevcuttur. Antakiye kazasında iptidai ve rüşdi seviyede eğitim veren Cenyene Mektebi'nin H.1317/M.1899 yılında 250 erkek, 50 kız öğrencisi bulunmaktadır. Bu kurum karma eğitim veren bir kuruluştur. Halep merkezde iptidai ve rüşdi derecede eğitimin verildiği 2 adet Rum Ortodoks okulu vardır. H.1317/M.1899 yılında, bu okulların birinde 48, diğerinde 35 erkek öğrenci mevcuttur. H.1317/M.1899'da İdlib kazasında 35 erkek öğrenciye iptidai ve rüşdi eğitimin verildiği bir Rum Ortodoks Mektebi bulunmaktadır. İskenderun kazasında erkek öğrencilere yönelik rüşdi düzeyde eğitim veren bir adet Rum Mektebi vardır. Bu okulun H.1316-1321/M.1898-1903 yıllarındaki öğrenci sayısı sırasıyla 40, 30, 42, 42, 45'tir. Halep merkezde rüşdi seviyesinde eğitim veren 2 tane Rum Ortodoks okulu, bir adet Rum Katolik okulu mevcuttur. Rum Ortodoks Mektebinin birinde H.1316/M.1898 yılında 40, H.1318-1319/M.1900-1901 yılında 38, H.1321/M.1903'te 35 erkek öğrenci mevcutken diğerinde H.1316/M.1898'de 30, H.1318/M.1900 yılında 23, H.1319/M.1901'de 33, H.1321/M.1903 tarihinde 30 kız öğrenci bulunmaktadır. Rum Katolik Mektebi'nde ise H.1316/M.1898 tarihinde 54, H.1317/M.1899'da 50, H.1318-1319/M.1900-1901'de 51, H.1321/M.1903'te 52 erkek öğrenci öğrenim görmüştür. Rum okullarında H.1316-1326/M.1898-1908 zaman aralığında 1696 öğrenci eğitim almıştır.

Tablo 11

H.1321-1326/M.1903-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Rum Okulları'nın Türleri ve Mevkileri

Okulun Adı	Türü	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki
Rum Katolik Mektebi	Kız	Sıbyan	Büyük Kilisede
Rum Katolik Mektebi	Erkek	Sıbyan	Şerasusda
Rum Katolik Mektebi	Erkek	Sıbyan	Tatarlar Mahallesinde
Rum Katolik Mektebi	Erkek	Sıbyan	Kıbab Mahallesinde
Rum Katolik Mektebi	Erkek	Rüşdi	Salibe'de
Rum Ortodoks Mektebi	Erkek	İptidai ve Rüşdi	Salibe'de
Rum Ortodoks Mektebi	Kız	İptidai ve Rüşdi	Salibe'de

Kaynak: SVH, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

Tablo 11'e bakıldığında H.1321-1326/M.1903-1908 yıllarında kızlara yönelik sıbyan eğitiminin verildiği Rum Katolik okulu Büyük Kilise mevkinde bulunurken, erkek öğrencilere sıbyan ve rüşdi eğitimi veren Rum Katolik Okulları, Şerasus, Salibe, Tatarlar ve Kıbab Mahallesi mevkilerindedir. İptidai ve rüşdi eğitim veren kız ve erkek Rum Ortodoks Okulları'nın ikisinde Salibe mevkisindedir.

Tablo 12

H.1322-1326/M.1904-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Tâbi Kazalarda Bulunan İptidai Rum Okullarında Görevli Öğretmenler

Okulun Adı	Kaza	Türü	Okulda Görev Yapan Öğretmen			
			1904	1905	1906	1908
Rum Ortodoks Mektebi	İskenderun	Erkek	-	Corci Efendi	-	-
Rum Ortodoks Mektebi	İdlib	Erkek	Botrus Hori Efendi	Münhal	Şemas Polis Efendi	Şemas Polis Efendi
Rum Protestan Mektebi	İdlib	Kız	-	Yusuf Efendi	Yusuf Abdur Efendi	Yusuf Abdur Efendi

Kaynak: SVH, 1322, 1323, 1324, 1326.

Tablo 12'deki verilere göre, H.1323/M.1905 yılında İskenderun kazasında bulunan Rum Ortodoks Mektebi'nde Corci Efendi öğretmenlik yapmaktadır. İdlib kazasında bulunan erkeklere ait Rum Ortodoks okulunda H.1322-1326/M.1904-1908 yılları arasında sırasıyla Botrus Hori Efendi ve Şemas Polis Efendi öğretmen olarak görevlendirilmiştir. Okulda 1905 yılında öğretmen bulunmadığı için kadro boş kalmıştır. H.1324-1326/M.1906-1908 tarihlerinde Şemas Polis Efendi

değişmeyerek eğitim-öğretim faaliyetlerine aralıksız olarak devam etmiştir. İdlib kazasında bulunan kız Ortodoks Mektebi'nde ise H.1323-1326/M.1905-1908 tarihlerinde Yusuf Abdur Efendi öğretmen olarak görev yapmıştır. Bu kişiler aynı zamanda okulun mevcut müdürleridir.

Ermeni Cemaat Okulları

Azınlıklar içerisinde Halep Vilâyeti'nde en fazla eğitim kurumuna ve öğrenciye sahip olan gruplardan biri Ermenilerdir. Ermeniler iptidai, rüşdi ve idadi düzeyde eğitim kurumları açmışlardır. Maârif Salnâmelerine göre Halep, Maraş ve Urfa sancakları ile Halep'e tâbi Cısr-i Şuğur, Beylen, Kilis, İskenderun, Antakiye, Ayıntab (Antep); Maraş'a tâbi Maraş-Elbistan; Urfa'ya tâbi Urfa ve Birecik kazalarında bulunan Ermeni cematine ait okulların açılış ve ruhsat tarihleri, okul dereceleri, öğrenci sayıları yıllara göre Tablo 13-17'de gösterilmektedir.

Tablo 13

H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Açılış ve Ruhsat Tarihi

Kaza	Mektebin Adı	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Mektebin Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi	Ruhsat Verilen Kişi
Halep	Ermeni Mektebi	Ermeni	İptidai	Kadim	8 Ekim 1890	Murahhas Efendi
Halep	Ermeni Mektebi	Ermeni	İptidai	Kadim	15 Aralık 1890	Dirmatayus Efendi
Cısr-i Şuğur	Kesb Mektebi	Ermeni	İptidai	-	Ruhsatsız	-
Cısr-i Şuğur	Kesb Mektebi	Ermeni	İptidai	-	Ruhsatsız	-
Beylen	Ermeni Mektebi	Ermeni	İptidai	-	5 Ekim 1890	Direnşan Efendi

Tablo 13 (devam)

H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Açılış ve Ruhsat Tarihi

Kaza	Mektebin Adı	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Mektebin Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi	Ruhsat Verilen Kişi
Kilis	Ermeni Mektebi	Ermeni	İptidai	1885	8 Ekim 1890	Reisi Ruhani Vahan Efendi
Kilis	Ermeni Mektebi	Ermeni	İptidai	1885	8 Ekim 1890	Reisi Ruhani Vahan Efendi
Ayıntab	Nerzisyen Mektebi	Ermeni	İptidai	-	Ruhsatsız	-
Ayıntab	-	Ermeni	İptidai	-	Ruhsatsız	-
Ayıntab	Eytam Hane Mektebi	Ermeni Protestan	İptidai	-	Ruhsatsız	-
Ayıntab	Hayekyan Mektebi	Ermeni	İptidai	1866	Ruhsatsız	-
Ayıntab	Eytam Hane Mektebi	Ermeni	İptidai	-	Ruhsatsız	-
Ayıntab	Mardin Dağı Eytamhane Mektebi	Ermeni Protestan	İptidai	-	Ruhsatsız	-
Ayıntab	Vartanyan	Ermeni	İptidai	-	Ruhsatsız	-

Tablo 13 (devam)

H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Açılış ve Ruhsat Tarihi

Kaza	Mektebin Adı	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Mektebin Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi	Ruhsat Verilen Kişi
Birecik	Ermeni Mektebi	Ermeni	İptidai	1877	Ruhsatsız	-
Birecik	Meryem Ana Mektebi	Ermeni	İptidai	1835	Ruhsatsız	-
Maraş	Serop Esyatus	Ermeni	İptidai	Namalum	Ruhsatsız	-
Maraş	Serop Kigorak	Ermeni	İptidai	Namalum	Ruhsatsız	-
Maraş	Esvazin	Ermeni	İptidai	Namalum	Ruhsatsız	-
Maraş	Kargalar Kilisesi	Ermeni	İptidai	Namalum	Ruhsatsız	-
Maraş	Karamanlı	Ermeni Katolik	İptidai	Namalum	Ruhsatsız	-
Elbistan	Kilise	Ermeni	İptidai	1786	Ruhsatsız	-
Elbistan	Kilise	Ermeni	İptidai	Namalum	Ruhsatsız	-
Halep	Ermeni Katolik Mektebi	Ermeni Katolik	İptidai ve Rüşdi	1895	22 Eylül 1895	Krikoryus Efendi

Tablo 13 (devam)

H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Açılış ve Ruhsat Tarihi

Kaza	Mektebin Adı	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Mektebin Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi	Ruhsat Verilen Kişi
Halep	Ermeni Katolik Mektebi	Ermeni Katolik	Rüşdi	1835	23 Ağustos 1307	İbrahim Kübalı
Halep	Ermeni Katolik Mektebi	Ermeni Katolik	Rüşdi	1895	27 Eylül 1895	Metropolid Krikoryus Efendi
Halep	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	1878/ 1879	8 Ekim 1890	Murahhas Efendi
Ayıntab	Nerzisyan Mektebi	Ermeni	Rüşdi	-	Ruhsatsız	-
Ayıntab	Haykaryan Mektebi	Ermeni	Rüşdi	-	Ruhsatsız	-
Ayıntab	Atanakar Mektebi	Ermeni	Rüşdi	-	Ruhsatsız	-
Ayıntab	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	1872	8 Ekim 1890	-
Ayıntab	Habkaku (?) Sepetpan Mektebi	Ermeni	Rüşdi	1878	Ruhsatsız	-
Ayıntab	Kastel Başı Mektebi	Ermeni	Rüşdi	1866	Ruhsatsız	-
Ayıntab	Havez Lesmiyanus (?)	Ermeni	Rüşdi	-	Ruhsatsız	-

Tablo 13 (devam)

H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Açılış ve Ruhsat Tarihi

Kaza	Mektebin Adı	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Mektebin Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi	Ruhsat Verilen Kişi
Ayıntab	Vartanyan	Ermeni	Rüşdi	-	Ruhsatsız	-
Kilis	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	-	-	Bedros Ohannesyan
Kilis	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	Kadim	8 Ekim 1890	Reisi Ruhani Vahan Efendi
İskenderun	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	Meçhul	Ruhsatsız	-
İskenderun	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	Meçhul	Ruhsatsız	-
Antakiye	Dört Ayak Mektebi	Ermeni	Rüşdi	-	22 Eylül 1895	Mardiros Efendi
Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	1847	23 Nisan 1896	Kapancıyan
Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	1847	23 Nisan 1896	Kapancıyan
Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	Namalum	28 Nisan 1896	Kapancıyan Efendi
Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	1847	28 Nisan 1896	Kapancıyan Efendi

Tablo 13 (devam)

H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Açılış ve Ruhsat Tarihi

Kaza	Mektebin Adı	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Mektebin Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi	Ruhsat Verilen Kişi
Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	1874	28 Nisan 1896	Manuk Efendi
Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	1874	28 Nisan 1896	Kapancıyan Efendi
Maraş	Serop Esyatus	Ermeni	Rüşdi	1896	Ruhsatsız	-
Maraş	Esvazin	Ermeni	Rüşdi	Namalum	Ruhsatsız	-
Maraş	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	1847	28 Nisan 1895	Kapancıyan
Maraş	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	1847	28 Nisan 1895	Kapancıyan
Maraş	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	1847	28 Nisan 1895	Kapancıyan
Maraş	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	1749	28 Nisan 1895	Kapancıyan Efendi
Maraş	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	1749	28 Nisan 1895	Kapancıyan Efendi
Maraş	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	1847	28 Nisan 1895	Kapancıyan Efendi
Maraş	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	1711	28 Nisan 1895	Kapancıyan
Maraş	Ermeni Mektebi	Ermeni	Rüşdi	1711	28 Nisan 1895	Kapancıyan

Tablo 13 (devam)

H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Açılış ve Ruhsat Tarihi

Kaza	Mektebin Adı	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Mektebin Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi	Ruhsat Verilen Kişi
Maraş	Ermeni	Ermeni	Rüşdi	-	28 Nisan	Kapancıyan
	Mektebi				1896	Efendi
Urfa	Ermeni	Ermeni	İdadi	1872	28 Nisan	Kapancıyan
	Mektebi				1896	Efendi

Kaynak: SNMU, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321.

Tablo 13 incelendiğinde Halep merkezde iptidai düzeyde 2 Ermeni Mektebi bulunmaktadır. Açılış tarihleri bilinmeyen bu okulların biri 8 Ekim 1890 yılında Murahhas Efendi adına diğeri 15 Aralık 1890'da Dirmatayus Efendi adına ruhsat almıştır. Halep'e bağlı Cısr-i Şuğur kazasında bulunan 2 Kesb Mektebi iptidai düzeyde olup ruhsatsızdır. Beylen kazasında yer alan iptidai derecesindeki Ermeni Mektebi 15 Ekim 1890 yılında Direnşan Efendi adına ruhsat sahibi olmuştur. Halep'e bağlı Kilis kazasında bulunan 5 iptidai Ermeni Mektebi 1885 yılında açılarak 8 Ekim 1890 yılında Reisi Ruhanisi Vahan Efendi adına ruhsat almıştır. Ayıntab kazasındaki iptidai düzeyindeki Nersizyan Mektebi, 2 adet Eytam Hane Mektebi (biri Protestan Ermenilere ait) , Mardin Dağı Eytamhane Mektebi, Vartanyan Mektebi, adı verilmemiş olan bir Ermeni okulunun ve 1866'da açılan Hayekyan Mektebi'nin ruhsatı yoktur. Birecik kazasında iptidai düzeyde olan Ermeni Mektebi 1877'de, Meryem Ana Mektebi 1835 yılında açılmış olup resmi ruhsatları yoktur. Maraş kazasında açılış tarihleri bilinmeyen iptidai eğitimin verildiği Serop Esyatus, Serop Kigorak, Esvazin, Kargalar Kilisesi ve Karamanlı Mektepleri ruhsatsızdır. Elbistan kazasında bulunan iptidai öğretim yapan Kilise Mektepleri'nin biri 1786 yılında açılmış olup ikisinin de ruhsatı bulunmamaktadır. Halep Vilâyet merkezinde iptidai ve rüşdi eğitimin birlikte verildiği Ermeni Katolik Mektebi 1895 yılında inşa edilerek 22 Eylül 1895 yılında Krikoryus Efendi adına ruhsatname almıştır. Halep'te, rüşdi eğitimin verildiği Ermeni Katolik Mektebi 1835 yılında açılarak 23 Ağustos 1889'da İbrahim Kübalı adına; 1895 yılında açılan Ermeni Katolik Mektebi 27 Eylül 1895'te Metropolit

Krikoryus Efendi adına; 1878-1879'da açılan Ermeni Mektebi 8 Ekim 1890'da Murahhas Efendi adına ruhsat sahibi olmuştur. Ayıntab kazasında açılan Nersizyan, Haykaryan ve Atanakar, Havez Lesmianus (?) ve Vartanyan Mektepleri rüşdiye düzeyinde eğitim vermekte olup ruhsatları bulunmamaktadır. Rüşdiye düzeyinde eğitimin verildiği Ayıntab'da yer alan Ermeni Mektebi 1872 yılında kurularak 8 Ekim 1890'da ruhsat almıştır. Ayıntapta ki Habkaku (?) Sepetpan Mektebi 1878'de, Kastel Baş Mektebi 1866 yılında inşa edilmiş olup bu okulların ruhsatları yoktur. Kilis kazasında rüşdiye eğitimi veren iki Ermeni Mektebi'nden biri Bedros Ohannesyan adına diğeri 8 Ekim 1890'da Reisi Ruhanisi Vahan Efendi adına ruhsat almıştır. İskenderun kazasında yer alan rüşdi seyyideki iki Ermeni Mektebi'nin açılış tarihi bilinmemekle beraber ruhsatlarında bulunmamaktadır. Antakiye kazasında rüşdiye düzeyinde açılan Dört Ayak Mektebi Mardiros Efendi adına 22 Eylül 1895 yılında ruhsatname almıştır. Urfa kazasında 6 adet rüşdi düzeyinde eğitim veren Ermeni Mektebi 1847 yılında açılarak Kapancıyan adına 23 Nisan 1896 yılında ruhsat almıştır. Urfa kazasında bulunan diğer 4 rüşdiye mektebinin ikisi 1847'de açılıp 28 Nisan 1896'da Kapancıyan adına; diğer ikisi 1874 yılında açılıp biri Kapancıyan diğeri Manuk Efendi adına 28 Nisan 1896 yılında ruhsat sahibi olmuştur. Maraş kazasında rüşdi düzeyinde bulunan 1896'da açılan Serop Esiyatus Mektebi ile açılış tarihi verilmeyen Esvazin Mektebi'nin ruhsatı bulunmamaktadır. Maraş'ta yer alan 1847 yılında açılan 4 rüşdi Ermeni Mektebi; 1749 tarihinde kurulan 2 rüşdi Ermeni Mektebi; 1711'de inşa edilen 2 rüşdi Ermeni Mektebi Kapancıyan adına 28 Nisan 1895 yılında ruhsat almıştır. Aynı kazada bulunan açılış tarihi bilinmeyen Ermeni Mektebi de 28 Nisan 1896 yılında Kapancıyan adına ruhsat almıştır. Ermenilere ait tek idadi Mektebi Urfa kazasında yer almakta olup bu okul 1872 yılında kurularak 28 Nisan 1896 yılında Kapancıyan Efendi adına ruhsat sahibi olmuştur.

Tablo 14

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Sayısı ve Türü

Mektebin Adı	Erkek	Kız	Karma
Ermeni Mektebi	17	9	3
Ermeni Katolik Mektebi	3	1	-
Ermeni Ortodoks Mektebi	1	1	-
Kartisli Köyü Ermeni Protestan Mektebi	1	-	-
İptidai Ermeni Mektebi	6	4	-
Rüşdiye Ermeni Mektebi	1	-	-
Ermeni Nerzisyen Mektebi	3	-	-
Ermeni Maravyan Mektebi	1	-	-
Ermeni Kerasteros Mektebi	-	1	-
Ermeni Vartanyan Mektebi	3	-	-
Ermeni Adanakan Mektebi	1	-	-
Ermeni Eytamhane Mektebi	3	-	-
Ermeni Haykanoşyan Mektebi	-	1	-
Ermeni Horpsmiyan Mektebi	-	1	-
Dört ayak Mektebi	-	-	1
Kesb Mektebi	2	-	-
Haykaryan Mektebi	1	-	-
Atanakar Mektebi	1	-	-
-	1	-	-
Habkaku (?) Sepetpan Mektebi	-	1	-
Havez Lesmiyanus (?)	-	1	-
Mardin Dağı Eytamhane Mektebi	1	-	-

Tablo 14 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Sayısı ve Türü

Mektebin Adı	Erkek	Kız	Karma
Kastel Başı Mektebi	1	-	-
Meryem Ana Mektebi	1	-	-
Hayekyan Mektebi	1	-	-
Serop Kigorak	-	-	1
Serop Esyatus	-	-	2
Esvazin	1	-	1
Kargalar Kilisesi	1	-	-
Karamanlı	-	-	1
Kilise	-	-	2
Toplam	51	20	11

Kaynak: SNMU, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321; SVH, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

H.1316-1326/M.1898-1908 zaman aralığında Halep Vilâyeti'nde, erkeklere yönelik eğitim veren 17 Ermeni Mektebi, 3 Ermeni Katolik Mektebi, 1 Ermeni Ortodoks Mektebi, 1 Kartisli Köyü Ermeni Protestan Mektebi, 6 İptidai Ermeni Mektebi, 1 Rüşdiye Ermeni Mektebi, 3 Ermeni Nerzisyan Mektebi, 1 Ermeni Maravyan Mektebi, 3 Ermeni Vartanyan Mektebi, 1 Ermeni Adanakan Mektebi, 3 Ermeni Eytamhane Mektebi, 2 Kesb Mektebi, 1 Haykaryan Mektebi, 1 Atanakar Mektebi, 1 Mardin Dağı Eytamhane Mektebi, 1 Kastel Başı Mektebi, 1 Meryem Ana Mektebi, 1 Hayekyan Mektebi, 1 Esvazin, 1 Kargalar Kilisesi Mektebi; kızlara yönelik eğitim veren 9 Ermeni Mektebi, 1 Ermeni Katolik Mektebi, 1 Ermeni Ortodoks Mektebi, 4 iptidai Ermeni Mektebi, 1 Ermeni Kerasteros Mektebi, 1 Ermeni Haykanoşyan Mektebi, 1 Ermeni Horpsmiyan Mektebi, 1 Habkaku (?) Sepetpan Mektebi, 1 Havez Lesmiyanus (?) Mektebi ve karma eğitim veren 2 Kilise, 1 Karamanlı, 1 Esvazin, 2 Serop Esyatus, 1 Serop Kigorak, 1 Dört Ayak ve 3 Ermeni Mektebi olmak üzere toplam 51 erkek, 20 kız, 11 karma eğitimin verildiği okul bulunmaktadır.

Tablo 15

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	Kaza	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
			E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Ermeni Mektebi	İptidai	Halep	-	-	72	72	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	İptidai	Halep	-	-	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Katolik Mektebi	İptidai ve Rüşdi	Halep	-	-	-	160	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	İptidai	Cisr-i Şuğur	-	-	-	-	-	-	-	-	40	-	43	-	43	-	40	-	40	-

Tablo 15 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Ermeni Mektebi	Kaza																		
	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25	-	37	-	37	-	21	-	20
Ermeni Mektebi	Cisr-i Şuğur																		
	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25	-
Kesb Mektebi	Cisr-i Şuğur																		
	İptidai	-	-	80	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 15 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	Kaza	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
			E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Kesb Mektebi	Cisr-i Şuğur	İptidai	-	-	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Beylen	İptidai	-	-	85	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Kilis	İptidai	-	-	65	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Kilis	İptidai	-	-	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Kilis	İptidai	-	-	50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Kilis	İptidai	-	-	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 15 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Ermeni Mektebi	Kaza	İptidai	-	-	-	85	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Kilis	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	90	-	90	-	30	-	30	-	5	-
Ermeni Mektebi	Kilis	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	85	-	85	-	20	-	20	-	20
Ermeni Mektebi	Kilis	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	40	-	40	-	25	-	25	-	21
Ermeni Mektebi	Kilis	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	60	-	60	-	15	-	15	-	9
Ermeni Mektebi	Kilis	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25	-	25	-	7	-

Tablo 15 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	Kaza	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
			E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Ermeni Mektebi	İptidai	Kilis	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	30	-	30	-	10	-
Ermeni Mektebi	İptidai	Kilis	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	32	-
İptidai Ermeni Mektebi	İptidai	Maraş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	35	-	30
İptidai Ermeni Mektebi	İptidai	Maraş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	80	-	85	-
İptidai Ermeni Mektebi	İptidai	Maraş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	40	-	35
İptidai Ermeni Mektebi	İptidai	Maraş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	80	-	75	-

Tablo 15 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
İptidai Ermeni Mektebi	Kaza İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	50
İptidai Ermeni Mektebi	Maraş İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100	-	95
İptidai Ermeni Mektebi	Maraş İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100	-	100
Serop Esyatus	Maraş İptidai	-	-	73	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Serop Kigorak	Maraş İptidai	-	-	60	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kargalar Kilisesi	Maraş İptidai	-	-	160	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 15 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Karamanlı	Kaza	-	-	15	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Esvazin	Maraş	-	-	30	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kilise	Maraş	-	-	60	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kilise	Elbistan	-	-	80	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nerzisyan Mektebi	Elbistan	-	-	250	-	-	-	-	-	300	-	300	-	350	-	350	-	394	-
-	Ayıntab	-	-	70	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	Ayıntab	-	-	70	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 15 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Kaza	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
			E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Eytam Hane Mektebi	Ayıntab	İptidai	-	-	37	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Eytam Hane Mektebi	Ayıntab	İptidai	-	-	31	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hayekyan Mektebi	Ayıntab	İptidai	-	-	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mardin Dağı Eytamhane Mektebi	Ayıntab	İptidai	-	-	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vartanyan	Ayıntab	İptidai	-	-	50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Kerasteros Mektebi	Ayıntab	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	65	-	65	-	60	-	60	-	89
Ermeni Vartanyan Mektebi	Ayıntab	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	110	-	110	-	112	-	112	-	129	-

Tablo 15 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Kaza	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
			E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Ermeni Adanakan Mektebi	Ayıntab	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	150	-	150	-	170	-	170	-	181	-
Ermeni Eytam Hane Mektebi	Ayıntab	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	25	-	25	-	40	-	40	-	55	-
Ermeni Haykanoşyan Mektebi	Ayıntab	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	250	-	250	-	320	-	320	-	283
Ermeni İptidai Mektebi	Ayıntab	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	135	-	135	-	180	-	180	-	171	-
Ermeni Maravyan Mektebi	Ayıntab	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	60	-	60	-	65	-	65	-	74	-
Ermeni İptidai Mektebi	Ayıntab	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	30	-	30	-	30	-	30	-	42

Tablo 15 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	Kaza	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
			E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Ermeni Horpsmiyan Mektebi	İptidai	Ayıntab	-	-	-	-	-	-	-	-	-	45	-	45	-	55	-	55	-	57
Ermeni Mektebi	İptidai	Birecik	-	-	35	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Meryem Mektebi	İptidai	Birecik	-	-	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Ortodoks Mektebi	İptidai	İskenderun	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	82	-	82	-	85	-
Ermeni Ortodoks Mektebi	İptidai	İskenderun	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	41	-	41	-	35
Kartisli Ermeni Prostestan Mektebi	İptidai	İskenderun	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25	-	25	-	30	-

Tablo 15 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Ermeni Katolik Mektebi	Kaza	Rüşdi	40	-	60	-	35	-	35	-	33	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Katolik Mektebi	Halep	Rüşdi	-	80	-	-	80	-	80	-	30	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Halep	Rüşdi	-	-	-	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dört Ayak Mektebi	Halep	Rüşdi	-	-	25	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Antakiye	Rüşdi	35	-	37	-	30	-	30	-	25	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	İskenderun	Rüşdi	-	30	-	34	-	26	-	26	-	20	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 15 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Ermeni Mektebi	Kaza	Rüşdi	32	-	-	-	-	30	-	30	-	31	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Kilis	Rüşdi	32	21	-	-	-	28	20	28	20	25	20	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Kilis	Rüşdi	51	-	-	-	-	55	-	55	-	51	-	-	-	-	-	-	-
Nerzisyan Mektebi	Ayıntab	Rüşdi	-	-	200	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Atanakar Mektebi	Ayıntab	Rüşdi	-	-	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Haykaryan Mektebi	Ayıntab	Rüşdi	-	-	86	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 15 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı		Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
			E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Habkaku Sepetpan Mektebi	(?)	Rüşdi	-	-	-	98	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Havez Lesmiyanus (?)		Rüşdi	-	-	-	80	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kastel Mektebi	Başı	Rüşdi	-	-	50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vartanyan		Rüşdi	-	-	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi		Rüşdi	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi		Rüşdi	-	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 15 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Ermeni Mektebi	Kaza	Rüşdi	-	43	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Urfa	Rüşdi	21	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Urfa	Rüşdi	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Urfa	Rüşdi	50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Urfa	Rüşdi	-	-	23	23	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Urfa	Rüşdi	-	-	37	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Urfa	Rüşdi	-	-	49	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Urfa	Rüşdi	-	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Esvazin	Maraş	Rüşdi	-	-	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 15 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti 'nde Bulunan Ermeni Okulları 'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Serop Esyatus	Kaza	Rüşdi	-	-	60	32	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Maraş																		
Ermeni Mektebi	Maraş	Rüşdi	-	-	-	-	34	-	34	-	45	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Maraş	Rüşdi	-	-	-	-	-	23	-	23	-	24	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Maraş	Rüşdi	-	-	-	-	-	40	-	40	-	35	-	-	-	-	-	-	-
	Maraş																		
Ermeni Mektebi	Maraş	Rüşdi	-	-	-	-	23	-	23	-	25	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Maraş	Rüşdi	-	-	-	-	28	-	28	-	26	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermeni Mektebi	Maraş	Rüşdi	-	-	-	-	44	-	44	-	41	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 15 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Rüşdiye Ermeni Mektebi	Rüşdi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	75	-	75	-
Ermeni Mektebi	İdadi	-	-	-	39	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: SNMU, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321; SVH, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

1899 yılında Halep merkezde iptadi derecesinde eğitim veren 2 okuldan birinde 40 erkek, diğerinde 72 kız-72 erkek birlikte eğitim almıştır. Aynı yıl Halep'te iptidai ve rüşdi eğitimin birlikte verildiği Ermeni Mektebi'nde 160 kız öğrenci mevcuttur. Halep'e bağlı Cirs-i Şuğur kazasında iptidai eğitim veren Ermeni Mektepleri'nin birinde 1903'te 40, 1904-1905'te 43, 1906-1908'de 40 erkek; diğerinde 1903'te 25, 1904-1905'te 37, 1906'da 21, 1908'de 20 kız; bir diğer okulda ise sadece 1908 yılında 25 erkek öğrenci bulunmaktadır. Aynı kazada 1899 yılında yer alan 2 Kesb Mektebi'nden birinde 80, diğerinde 30 erkek öğrenci iptidai eğitim almıştır. Beylen kazasında bulunan iptidai Ermeni Mektebi'nde 1899'da 85 erkek-15 kız öğrenciye karma eğitim verilmiştir. Halep'e tâbi Kilis kazasında 1899 yılında bulunan 5 iptidai Ermeni Mektebi'nde sırasıyla 65, 45, 50, 40 erkek, 85 kız öğrenci öğrenim görmüştür. Aynı kazada yer alan Ermeni Okulları'nın birinde 1903-1904'te 90, 1905-1906'da 30, 1908'de 5 erkek; ikincisinde 1903-1904'te 85, 1905-1908'de 20 kız; üçüncüsünde 1903-1904 yıllarında 40, 1905-1906 yıllarında 25, 1908 yılında 21 kız; dördüncü okulda aynı zaman aralıkların da 60, 15, 9 kız; beşinci okulda 1905-1906'da 25, 1908'de 7 erkek; altıncı okulda aynı zaman aralıkların da 30, 10 erkek; yedinci okulda ise 1908 yılında 32 erkek öğrenci iptidai eğitim almıştır. Maraş kazasında 1906-1908 yılları arasında bulunan İptidai Ermeni Mektepleri'nin birinde 35-30 kız; ikincisinde 80-85 erkek; üçüncüsünde 40-35 kız; dördüncüsünde 80-75 erkek; beşincisinde 5-50 kız; altıncısında 100-95 erkek; yedincisinde 100-100 erkek öğrenci okumuştur. Aynı kazada 1899 yılında Serop Esiyatus Okulu'nda 73 erkek-25 kız; Karagalar Kilisesi'nde 60 erkek-10 kız; Karamanlı Mektebi'nde 15 erkek-20 kız; Esvazin Mektebi'nde 30 erkek-40 kız öğrenci iptidai dercede karma eğitim almıştır. Elbistan kazasında 1899'da bulunan 2 Kilise Mektebi'nin birinde 60 erkek-15 kız, diğerinde 80 erkek-15 kız öğrenci öğrenim görmüştür. Ayıntab kazasında bulunan Nerzisyan Mektebi'nde 1899'da 25, 1903-1904'te 300, 1905-1906'da 350, 1908'de 394 erkek öğrenci iptiadi eğitim almıştır. 1899 yılında Ayıntab kazasında bulunan bir okulda 70 erkek; Eytam Hane Mektepleri'nin birinde 37, diğerinde 31 erkek; Hayekyan Mektebi'nde 40 erkek; Mardin Dağı Eytamhane Mektebi'nde 60 erkek; Vartanyan Mektebi'nde 50 erkek öğrenciye iptidai eğitim verilmiştir. Aynı kazada yer alan Ermeni Kerasteros Mektebi'nde 1903-1904 yıllarında 65, 1905-1906 yıllarında 60, 1908 yılında 89 kız; Ermeni Vartanyan Mektebi'nde aynı zaman aralıkların da 100-112-129 erkek; Ermeni

Adanakan Mektebi'nde 150-170-181 erkek; Ermeni Eytam Hane Mektebi'nde 25-40-55 erkek; Ermeni Haykanoşyan Mektebi'nde 250-320-283 kız; Ermeni İptidai Mektebi'nde 135-180-171 erkek; Ermeni Maravyan Mektebi'nde 60-65-74 erkek; Ermeni İptidai Mektebi'nde 30-30-42 kız; Ermeni Horpsmiyan Mektebi'nde 45-55-57 kız öğrenciye iptidai eğitim verilmiştir. 1899 yılında Birecik kazasında mevcut olan iptidai Ermeni Mektebi'nde 35, Meryem Ana Mektebi'nde 25 erkek öğrenci okumuştur. İskenderun kazasında bulunan iki Ermeni Ortodoks Mektebi'nin birinde 1905-1906 yıllarında 82, 1908'de 85 erkek; diğerinde aynı yıllarda 41-35 kız öğrenci iptidia eğitim almıştır. İskenderun'da bulunan iptidai derecedeki Kartisli Köyü Ermeni Prostestan Mektebi'nde 1905-1906'da 25, 1908'de 30 erkek öğrenci okumuştur.

Halep merkezde bulunan 2 Ermeni Katolik Mektebi'nin birinde 1898'de 40, 1899'da 60, 1900-1901'de 35, 1903'te 33 erkek; diğerinde 1898-1901'de 80, 1903'te 30 kız öğrenci rüşdiye eğitimi almıştır. Halep'te yer alan rüşdi derecedeki Ermeni Mektebi'nde ise 1899 yılında 60 kız öğrenci okumaktadır. Antakiye kazasında yer alan rüşdiye düzeyindeki Dört Ayak Mektebi'nde 1899 yılında 25 erkek-10 kız öğrenci eğitim almıştır. İskenderun kazasındaki 2 rüşdi Ermeni Mektebi'nin birinde 1898'de 35, 1899'da 37, 1900-1901'de 30, 1903'te 25 erkek; diğerinde 1898'de 30, 1899'da 34, 1900-1901'de 26, 1908'de 20 kız öğrenci öğrenim görmüştür. Kilis'te yer alan 2 rüşdi Ermeni Mektebi'nin birinde 1898 yılında 32, 1900-1901 yıllarında 30, 1903 yılında 31 erkek; diğerinde 1898'de 32 erkek-21 kız, 1900-1901'de 28 erkek-20 kız, 1903'te 25 erkek-20 kız öğrenciye karma biçimde eğitim verilmiştir. Ayıntab'da rüşdiye seviyesinde olan Ermeni Mektebi'nde 1898'de 51, 1900-1901'de 55, 1903'te 51 erkek öğrenci eğitime devam etmiştir. 1899 yılında Ayıntab'da bulunan Nerzisyan Mektebi'nde 200 erkek, Atanakar Mektebi'nde 60 erkek, Haykaryan Mektebi'nde 86 erkek, Habkaku (?) Sepetpan Mektebi'nde 98 kız, Havez Lesmiyanus (?) Mektebi'nde 80 kız, Kastel Başı Mektebi'nde 50 erkek, Vartanyan Mektebi'nde 100 erkek öğrenciye rüşdi düzeyde eğitim verilmiştir. Urfa kazasında 1898 yılında rüşdiye düzeyinde bulunan 6 Ermeni Mektebi'nin öğrenci sayıları sırasıyla, 30 erkek, 25 kız, 43 kız, 21 erkek, 30 erkek, 50 erkek; 1899 yılında bulunan 4 Ermeni okulundan ilkinde 23 kız-23 erkek; ikincisinde 37 erkek; üçüncüsünde 49 erkek ve son okulda ise 20 erkek öğrenciye eğitim verilmiştir. Maraş kazasında bulunan

rüşdiye derecesindeki okullardan Esvazin Mektebi'nde 1899 yılında 60 erkek; Serop Esiyatus Okulu'nda 60 erkek-32 kız; Ermeni Mektepleri'nin birinde 1900-1901 yıllarında 34, 1903 yılında 45 erkek; ikincisinde 1900-1901'de 23, 1903'te 24 kız; üçüncüsünde 1900-1901 yıllarında 40, 1903 yılında 35 kız; dördüncüsünde 1900-1901'de 23, 1903'te 25 erkek; beşinci okulda 1900-1901'de 28, 1903'te 26 erkek; altıncı okulda 1900-1901 yıllarında 44, 1903 yılında 41 erkek; son okulda ise 1906-1908 yıllarında 75 erkek öğrenci eğitim almıştır. Urfa kazasında bulunan tek idadi okulunda 1899 yılında 39 kız öğrenci öğrenim görmektedir.

Tablo 16

H.1321-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Türleri ve Mevkileri

Okulun Adı	Kaza	Türü	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki
Ermeni Katolik Mektebi	Halep	Erkek	İptidai	Hamidiye Mahallesi
Ermeni Mektebi	Halep	Erkek	İptidai	Sokak Biluni de
Ermeni Mektebi	Halep	Kız	İptidai	Salibe'de
Ermeni Nerzisyan Mektebi	Ayıntab	Erkek	İptidai	Çukur Mahallesi
Ermeni Kerasteros Mektebi	Ayıntab	Kız	İptidai	Çukur Mahallesi
Ermeni Vartanyan Mektebi	Ayıntab	Erkek	İptidai	Hayek Zimyanda
Ermeni Adanakan Mektebi	Ayıntab	Erkek	İptidai	Hayek Zimyanda
Ermeni Eytam Hane Mektebi	Ayıntab	Erkek	İptidai	Hayek Zimyanda
Ermeni Haykanoşyan Mektebi	Ayıntab	Kız	İptidai	Hayek Zimyanda
Ermeni İptidai Mektebi	Ayıntab	Erkek	İptidai	Karib(çok yakın) Zincirlide
Ermeni Maravyan Mektebi	Ayıntab	Erkek	İptidai	Alay Beyi
Ermeni İptidai Mektebi	Ayıntab	Kız	İptidai	Eski Tarla

Tablo 16 (devam)

H.1321-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Ermeni Okulları'nın Türleri ve Mevkileri

Okulun Adı	Kaza	Türü	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki
Ermeni Horpsmiyan Mektebi	Ayıntab	Kız	İptidai	İbn-i Eyüp
Ermeni Mektebi	Cisr-i Şuğur	Erkek	İptidai	Kesb Köyü
Ermeni Mektebi	Cisr-i Şuğur	Kız	İptidai	Kesb Köyü
Rüşdiye Ermeni Mektebi	Maraş	Erkek	Rüşdi	Şekerli Caddesinde
İptidai Ermeni Mektebi	Maraş	Kız	İptidai	Şekerli Caddesinde
İptidai Ermeni Mektebi	Maraş	Erkek	İptidai	Şekerli Caddesinde
İptidai Ermeni Mektebi	Maraş	Kız	İptidai	Şekerli Caddesinde
İptidai Ermeni Mektebi	Maraş	Erkek	İptidai	Kale Altı
İptidai Ermeni Mektebi	Maraş	Kız	İptidai	Kale Altı
İptidai Ermeni Mektebi	Maraş	Erkek	İptidai	Toraklı (Duraklı) (?)
İptidai Ermeni Mektebi	Maraş	Erkek	İptidai	Çarşıbaşı
İptidai Ermeni Mektebi	Maraş	Erkek	İptidai	Kümbet
Ermeni Katolik Mektebi	Halep	Erkek	Rüşdi	Tomayat Mahallesiinde
Ermeni Mektebi	Halep	Erkek	İptidai ve Rüşdi	Salibede
Ermeni Mektebi	Halep	Kız	İptidai ve Rüşdi	Salibede

Kaynak: SVH, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

Tablo 16'daki bilgiler doğrultusunda Halep Sancağı'nda H.1321-1326/M.1898-1908 yılları arasında 1 adet erkeklere hizmet veren Ermeni Katolik Mektebi Hamidiye Mahallesiinde; erkeklere yönelik Ermeni Mektebi Sokak Biluni de; kızlara yönelik Ermeni Mektebi Salibe mevkisinde yer almaktadır. Halep'e bağlı Ayınyab kazasında bulunan Ermeni Nerzisyen Mektebi (Erkek) ve Ermeni Kerasteros Mektebi (Kız) Çukur Mahallesi'nde; Ermeni Vartanyan Mektebi (Erkek), Ermeni Adanakan Mektebi (Erkek), Ermeni Eytam Hane Mektebi (Erkek) ve Ermeni Haykanoşyan Mektebi (Kız) Hayek Zimyan'da; Ermeni İptidai Mektebi (Erkek) Karib Zincirli'de; Ermeni Maravyan Mektebi (Erkek) Alay

Beyi'nde; Ermeni İptidai Mektebi (Kız) Eski Tarla'da; Ermeni Horpsmiyan Mektebi (Kız) İbn-i Eyüp mevkisinde bulunmaktadır. Cısr-i Şuğur kazasında yer alan Ermeni Mektebi (Erkek) Kesb Köyü mahalindedir. Halep, Ayıntab ve Cısr-i Şuğur kazalarında yer alan bu okulların tamamında iptidai eğitim verilmektedir.

Maraş 'ta bulunan 1 Rüşdiye Ermeni Mektebi (Erkek), 2 İptidai Ermeni Mektebi (Kız), 1 İptidai Ermeni Mektebi (Erkek) Şekerli caddesinde; İptidai Ermeni Mektebi (Erkek), İptidai Ermeni Mektebi (Kız) Kale Altı'nda; İptidai Ermeni Mektebi (Erkek) Toraklı'da (Duraklı); İptidai Ermeni Mektebi (Erkek) Çarşıbaşı'nda; İptidai Ermeni Mektebi (Erkek) Kümbet mevkisindedir. Rüşdiye Ermeni Mektebi dışındaki okullarda iptidai eğitim yapılmaktadır. Halep merkezde bulunan Ermeni Katolik Mektebi (Erkek) rüşdiye seviyesinde olup Tomayat Mahallesi'nde; iptidai ve rüşdi derecesindeki 2 Ermeni Mektebi biri kız diğeri erkek öğrencilere yönelik eğitim vermekte olup Salibe mevkisinde yer almaktadır.

Tablo 17

H.1321-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'ne Tâbi Kazalarda Bulunan İptidai Ermeni Okulların'da Görevli Öğretmenler

Okulun Adı	Türü	Kaza	Okulda Görev Yapan Öğretmen				
			1903	1904	1905	1906	1908
Ermeni Mektebi	Erkek	Kilis	Ohannes Osbiyan	Ohannes Osbiyan	-	-	Ohannes Biramyan
Ermeni Mektebi	Kız	Kilis	Ohan Yenikomişyan	Ohan Yenikomişyan	Zarohmi Kefişkeryan	Zarohmi Kefişkeryan	Arosyak Balyozyan
Ermeni Mektebi	Kız	Kilis	Deryahan Ebru	Deryahan Ebru	Rahel Kefişkeryan	Rahel Kefişkeryan	Sayd Nalbantyan
Ermeni Mektebi	Kız	Kilis	Zahir Köşkriyan	Zahir Köşkriyan	Vardi Kebabciyan	Vardi Kebabciyan	Stanik Antonyan
Ermeni Mektebi	Erkek	Kilis	-	-	Hahpasum Berberyan	Hahpasum Berberyan	Hahpasum Berberyan
Ermeni Mektebi	Erkek	Kilis	-	-	Artin Nişanyan	Artin Nişanyan	-
Ermeni Mektebi	Erkek	Kilis	-	-	Agop Dirbagosyan	Agop Dirbagosyan	Agop Dirbagosyan
Ermeni Mektebi	Erkek	Kilis	-	-	-	-	Krisor Nalbantyan (2 tane Erkek)
Ermeni Ortodoks Mektebi	Erkek	İskenderun	-	-	İskender Efendi	İskender Efendi	İskender Efendi
Ermeni Ortodoks Mektebi	Kız	İskenderun	-	-	İskender Efendi	İskender Efendi	İskender Efendi
Kartisli Ermeni Protestan Mektebi	Köyü Erkek	İskenderun	-	-	Osip Efendi Dirmanasyan	Osip Efendi Dirmanasyan	Osip Efendi Dirmanasyan
Ermeni Mektebi	Erkek	Cisr-i Şuğur	Ohannes Efendi	Agop Efendi	Agop Efendi	Ohannes Efendi	Steyad Efendi
Ermeni Mektebi	Kız	Cisr-i Şuğur	Hatun Hanım	Meryem Hanım	Meryem Hanım	Hatun Hanım	Monoşe Hanım

Kaynak: SVH, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

Kilis kazasında bulunan 8 Ermeni Mektebi'nin 3'ü kız, 5'i erkek öğrencilere tahsis edilmiştir. Bu kurumlardan erkek öğrencilere hizmet veren ilk okulda 1903-1904 yıllarında Ohannes Osbiyan, 1908 yılında Ohannes Biramyan; ikincisinde 1905-1908 yılları arasında Hahpasum Berberyan; üçüncüsünde 1905-1906 yıllarında Artin Nişanyan; dördüncü okulda 1905-1908 zaman aralığında Agop Dirbagosyan; beşinci okulda 1908 senesinde Krisor Nalbantyan öğretmenlik ve müdürlük yapmıştır. Kızlara yönelik eğitim ve öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği ilk okulda 1903-1904'te Ohan Yenikomişyan, 1905-1906'da Zarohmi Kefişkeryan, 1908'de Arosyak Balyozyan; ikinci okulda 1903-1904 yılları arasında Deryahan Ebru, 1905-1906 zaman zarfında Rahel Kefişkeryan, 1908'de Sayd Nalbantyan; üçüncü okulda aynı zaman aralıklarında Zahir Köşkriyan, Vardi Kebabciyan ve Stanik Antonyan hem müdürlük hem öğretmenlik vazifesini birlikte yürütmüştür.

İskenderun kazasında bulunan erkek ve kız öğrencilere ayrı ayrı hizmet veren iki Ermeni Ortodoks okuluna da 1905-1908 yılları arasında İskender Efendi; Kartisli Köyü Ermeni Protestan okuluna (Erkek) 1905-1908 yıllarında Osip Efendi Dirmanasyan müdürlük ve öğretmenlik yapmıştır. Cısr-i Şuğur kazasında kız ve erkek öğrencilere ayrı ayrı eğitim veren 2 Ermeni Mektebi'nden birine 1903'te Ohannes Efendi, 1904-1905'te Agop Efendi, 1906'da Ohannes Efendi, 1908'de Steyad Efendi; diğerine aynı zaman aralıklarında Hatun Hanım, Meryem Hanım, Hatun Hanım ve Monoşe Hanım hocalık ve müdürlük yapmıştır.

Yahudi Cemaat Okulları

Halep Vilâyeti'nde okul açan Rum, Ermeni, Katolik, Protestanlar gibi Yahudi cematide eğitim-öğretim kurumlarını açmıştır. Halep Vilâyeti'nde mevcut olan Yahudi Okulları'nın ne zaman hangi kaza ve sancakta açıldığı, ruhsat tarihi, öğrenci sayısı, okulun eğitim derecesi hakkındaki bilgiler aşağıdaki tablolarda da gösterilmektedir.

Tablo 18

H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Halep Sancağı'nda Bulunan Yahudi Okulları'nın Açılış ve Ruhsat Tarihi

Kaza	Mektebin Adı	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Mektebin Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi	Ruhsat Verilen Kişi
Halep	Haham Yakub Duyek	Musevi	İptidai	Kadim	8 Ekim 1890	Yakub Duyek Efendi
Halep	Haham Musa Duyek	Musevi	İptidai	Kadim	8 Ekim 1890	Musa Efendi
Halep	Haham Musa	Musevi	İptidai	Kadim	8 Ekim 1890	Musa Efendi
Halep	Azreşbube	Musevi	İptidai	Kadim	8 Ekim 1890	Azreşbube Efendi
Halep	Haham İbrahim Mamiye	Musevi	İptidai	Kadim	8 Ekim 1890	İbrahim Mamiye Efendi
Halep	Safdiye	Musevi	İptidai	1895	13 Eylül 1895	Safdiye Efendi
Halep	Ferci	Musevi	İptidai	1895	13 Eylül 1895	Karhset Efendi
Halep	Şebuti	Musevi	İptidai	1895	13 Eylül 1895	Şebuti Efendi
Halep	Şirket-i İsrailiye Mektebi	Musevi	Rüşdi	1869	23 Temmuz 1889	-
Halep	Şirket-i Museviye Mektebi	Musevi	Rüşdi	1888	1 Eylül 1889	-
Halep	Şirket-i İsrailiye Mektebi	Musevi	Rüşdi	1896	28 Temmuz Sene 1890	-
Halep	Şirket-i Museviye Mektebi	Musevi	Rüşdi	1888	1 aylık 1890	Metropolid Kirilis Efendi
Antakiye	Suyka	Musevi	İptidai ve Rüşdi	-	22 Eylül 1895	Haham İsak Efendi
Bab	Musevi	Musevi	İptidai	-	Ruhsatsız	-
Kilis	Yahudi	Musevi	İptidai	-	Ruhsatsız	-
Kilis	Yahudi	Musevi	İptidai	1884	Ruhsatsız	-

Tablo 18 (devam)

H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Halep Sancağı'nda Bulunan Yahudi Okulları'nın Açılış ve Ruhsat Tarihi

Kaza	Mektebin Adı	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Mektebin Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi	Ruhsat Verilen Kişi
Ayıntab	Habkaku Sebetpan (?)	Musevi	İptidai	-	Ruhsatsız	-
Ayıntab	Eski Kilise	Musevi	İptidai	-	Ruhsatsız	-
Ayıntab	Yeni Kilise	Musevi	Rüşdi	-	Ruhsatsız	-

Kaynak: SNMU, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321.

Tablo 18'deki veriler ışığında Halep Vilâyeti'nde, H.1316-1321/M.1898-1903 yıllarında mevcut olan Haham Yakub Duyek, Haham Musa Duyek, Haham Musa, Azreşbube, Haham İbrahim Mamiye Mektepleri'nin kuruluş tarihi bilinmese de iptidai düzeydeki bu okulların hepsi kurucuları adına 8 Ekim 1890 yılında ruhsat almıştır. Safdiye, Ferici, Şebuti Mektepleri iptidai derece eğitim verme amacıyla 1895 yılında kurulmuş olup 13 Eylül 1895 yılında Safdiye Efendi, Karshet Efendi ve Şebuti Efendi adına ruhsat sahibi olmuştur. Halep'te rüşdiye düzeyinde 2'ser adet Şirket-i İsrailiye ve Şirket-i Museviye Mektepleri kurulmuştur. Şirket-i İsrailiye Mektepleri'nin biri 1869 yılında kurulup 23 Temmuz 1889 tarihinde ruhsat sahibi olurken diğeri 1896 yılında açılarak 28 Temmuz 1890 yılında ruhsat sahibi olmuştur. Şirket-i Museviye Mektepleri ise 1888 yılında açılarak biri 1 Eylül 1889 diğeri 1890 yılında Metropolit Kirilis Efendi adına ruhsat almıştır. Antakiye kazasında iptidai ve rüşdi düzeyde açılan Suyka Mektebi'ne 22 Eylül 1895 yılında Haham İsak Efendi namına ruhsat verilmiştir. Bab kazasında bulunan iptidai derecedeki Musevi Mektebi'nin ruhsatı bulunmamaktadır. Kilis kazasında biri 1884 yılında açılan 2 Yahudi Mektebi de iptidai derecede eğitim vermekte olup ikisi de ruhsatsızdır. Ayıntab kazasında bulunan Habkalu Sepetpan (?) Mektebi iptidai düzeyde bir okul olup ruhsatı yoktur. Ayıntab'ta açılan Eski Kilise Mektebi iptidai, Yeni Kilise Mektebi rüşdiye düzeyinde eğitimin verildiği ruhsatları olmayan okullardır.

Tablo 19

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Yahudi Okulları'nın Sayısı ve Türü

Mektebin Adı	Erkek	Kız	Karma Eğitim
Şirket-i İsrailiye Mektebi	1	-	1
Şirket-i Museviye Mektebi	1	1	-
Haham Yakub Duyek (Devik)	1	-	1
Haham Musa Duyek (Devik)	1	-	-
Haham Musa Mektebi	1	-	-
Azre Şebube (Azreşbube) Mektebi	1	-	-
Haham İbrahim Mamiye Mektebi	1	-	-
Safdiye Musevi Mektebi	1	-	-
Ferci Musevi Mektebi	1	-	-
Şebuti Mektebi	1	-	-
Suyka Mektebi	1	-	-
Musevi Mektebi	2	-	1
Yahudi Mektebi	1	-	-
Haham Mamiye Mektebi	1	-	-
Haham İbrahim Melin Mektebi	1	-	-
Habkaku Sebetpan (?)	-	1	-
Yeni Kilise	1	-	-
Eski Kilise	1	-	-
Canani Musevi Mektebi	1	-	-
İptidai Yahudi Mektebi	1	-	-
Toplam	20	2	3

Kaynak: SNMU, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321; SVH, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

Halep Vilâyeti'nde H.1316-1326/M.1898-1908 yıllarında 1 adet erkek öğrencilere, 1 adet kız-erkek karışık eğitim veren Şirket-i İsrailiye Mektebi mevcuttur. Şirket-i Museviye Mektepleri'nin biri kız diğeri erkek öğrencilere hizmet vermektedir. Haham Yakup Duyek (Devik) Mektepleri'nin birinde erkek öğrenciler eğitilmekteyken diğesinde karma eğitim yapılmaktadır. Haham Musa Duyek (Devik), Haham Musa, Azreşbube, Haham İbrahim Mamiye, Safdiye, Şebuti, Ferci, Suyka Mektepleri erkek öğrencilere hizmet veren kurumlardır. 2 Musevi Mektebi'nin 2'sinde de erkeklere yönelik eğitim gerçekleştirilirken bir diğeri Musevi Mektebi'nde kız-erkek öğrencilere karma eğitim verilmektedir. Yahudi Mektebi, Haham Mamiye Mektebi, Haham İbrahim Melin Mektebi, Yeni Kilise, Eski Kilise, Canani Musevi Mektebi ve İptidai Yahudi Mektebi erkek öğrencilere hizmet verirken Habkalu Sepetpan (?) Mektebi kız öğrencilere yönelik eğitim vermektedir. Halep'te 20 erkek, 2 kız, 3 karma eğitim veren toplam 25 Yahudi cemaatine ait okul bulunmaktadır.

Tablo 20

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Sancağı 'nda Bulunan Yahudi Okulları 'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Kaza	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898	H.1317/ M.1899	H.1318/ M.1900	H.1319/ M.1901	H.1321/ M.1903	H.1322/ M.1904	H.1323/ M.1905	H.1324/ M.1906	H.1326/ M.1908
Haham Yakub Duyek (Devik)	Halep	İptidai	-	-	25	25	-	-	-	-	-
Haham Musa Duyek (Devik)	Halep	İptidai	-	-	36	-	-	-	-	-	-
Haham Musa Mektebi	Halep	İptidai	-	-	80	-	-	-	-	-	-
Azre Şebube (Azreşbube) Mektebi	Halep	İptidai	-	-	40	-	-	-	-	-	-
Haham İbrahim Mamiye Mektebi	Halep	İptidai	-	-	20	-	-	-	-	-	-
Safdiye Musevi Mektebi	Halep	İptidai	-	-	42	-	-	-	-	-	-
Ferci Musevi Mektebi	Halep	İptidai	-	-	50	-	-	-	-	-	-
Şebuti Mektebi	Halep	İptidai	-	-	25	-	-	-	-	-	-
Suyka Mektebi	Halep	İptidai	-	-	50	-	-	-	-	-	-
Musevi Mektebi	Antakiye Bab	İptidai	-	-	21	5	-	-	-	-	-

Tablo 20 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Sancağı 'nda Bulunan Yahudi Okulları 'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Kaza	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898	H.1317/ M.1899	H.1318/ M.1900	H.1319/ M.1901	H.1321/ M.1903	H.1322/ M.1904	H.1323/ M.1905	H.1324/ M.1906	H.1326/ M.1908
Yahudi Mektebi	Kilis	İptidai	-	-	45	-	-	-	-	-	-
Musevi Mektebi	Kilis	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	85
Musevi Mektebi	Kilis	İptidai	-	-	-	-	-	30	-	30	-
Musevi Mektebi	Kilis	İptidai	-	-	-	-	-	20	-	20	-
Habkaku Sebetpan (?)	Ayıntab	İptidai	-	-	-	90	-	-	-	-	-
Yeni Kilise	Ayıntab	İptidai	-	-	26	-	-	-	-	-	-
Eski Kilise	Ayıntab	İptidai	-	-	30	-	-	-	-	-	-
İptidai Yahudi Mektebi	Maraş	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	25	25
Şirket-i İsrailiye Mektebi	Halep	Rüşdi	60	-	100	80	63	-	23	-	60
Şirket-i Museviye Mektebi	Halep	Rüşdi	-	35	60	-	-	39	-	39	-

Kaynak: SNMU, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321; SVH, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

Halep Vilâyeti'nde H.1317/M.1899 yılında bulunan iptidai eğitim veren Haham Yakub Duyek (Devik) Mektebi'nde 25 kız-25 erkek öğrenci; Haham Musa Duyek (Devik) Mektebi'nde 36 erkek; Haham Musa Mektebi'nde 80 erkek; Azre Şebube (Azreşbube) Mektebi'nde 40 erkek; Haham İbrahim Mamiye Mektebi'nde 20 erkek; Safdiye Musevi Mektebi'nde 42 erkek; Ferci Musevi Mektebi'nde 50 erkek; Şebuti Mektebi'nde 25 erkek öğrenci okumaktadır. H.1317/M.1899'da Antakiye kazasında yer alan iptidai eğitimin verildiği Suyka Mektebi'nde 50 erkek öğrenci bulunmaktadır. 1899 yılında Bab kazasında bulunan Musevi Mektebi'nde 21 erkek 5 kız olmak üzere toplam 25 öğrenciye iptidai seviyede karma eğitim verilmektedir. Halep'e bağlı Kilis kazasında 1899 senesinde bulunan iptidai düzeydeki Yahudi Mektebi'nde 45 erkek öğrenci öğrenim görmüştür. H.1326/M.1908 yılında Kilis kazasındaki Musevi Mektebi'nde 85 erkek öğrenci iptidai eğitim almıştır. Kilis'te H.1321-1322/M.1903-1904 yıllarında bulunan Musevi Mektepleri'nin birinde her iki yılda da 30 diğerinde 20 erkek öğrenciye iptidai eğitim verilmiştir. H.1317/M.1899 yılında Ayıntab kazasında bulunan Hapkalu Sepetpan (?) Mektebi'nde 90 kız; Yeni Kilise Mektebi'nde 26 erkek; Eski Kilse Mektebi'nde 30 erkek öğrenciye iptidai seviyede eğitim verilmiştir. H.1324-1326/M.1906-1908 yıllarında Maraş kazasında mevcut olan İptidai Yahudi Mektebi'nde 25 erkek öğrenci bulunmaktadır. Halep'te kurulan Şirket-i İsrailiye Mektebi'nde H.1316/M.1898 yılında 60 erkek, H.1317/M.1899'da 100 erkek-80 kız, H.1318/M.1900'de 63 erkek; H.1319/M.1901'de 23 erkek, H.1321/M.1903 yılında 60 erkek öğrenci rüşdiye düzeyinde eğitim almıştır. Halep Vilâyeti'nde yer alan Şirket-i Museviye Mektebi'nde H.1316/M.1898 yılında 35 kız, H.1317/M.1899'da 60 erkek, H.1318-1319/M.1900-1901'de 39 kız; H.1321/M.1903 yılında 40 kız öğrenci okumuştur.

Tablo 21

H.1321-1326/M.1903-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Yahudi Okulları'nın Türleri ve Mevkileri

Okulun Adı	Türü	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki
Haham Yakub Devik (Duyek) Mektebi	Erkek	İptidai	Musabinde
Haham Musa Duyek (Devik) Mektebi	Erkek	İptidai	Musabinde
Haham Azre şebube Mektebi (Azreşbube)	Erkek	İptidai	Musabinde
Haham Abraham Melin Mektebi	Erkek	İptidai	Musabinde
Safdiye Musevi Mektebi	Erkek	İptidai	Ceb-i Esedullah'ta
Ferci Musevi Mektebi	Erkek	İptidai	Ceb-i Esedullah'ta
Şebuti Musevi Mektebi	Erkek	İptidai	Ceb-i Esedullah'ta
Canani Musevi Mektebi	Erkek	İptidai	Bahsitada
Haham Mamiye Mektebi	Erkek	İptidai	Musabinde
İptidai Yahudi Mektebi	Erkek	İptidai	Şeker Dere
İptidai Yahudi Mektebi	Erkek	İptidai	Şekerli
Şirket-i İsrailiye Mektebi	Erkek	Rüşdi	Han el-Harir'de
Şirket-i Museviye Mektebi	Kız	Rüşdi	Ceb-i Esedullah'ta

Kaynak: SVH, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

H.1321-1326/M.1903-1908 yıllarında Halep'te bulunan Haham Yakub Devik (Duyek), Haham Musa Duyek (Devik), Haham Azre Şebube (Azreşbube), Haham İbrahim Melin, Haham Mamiye Mektepleri Musabin; Ferci, Şebuti, Safdiye Mektepleri Ceb-i Esedullah; Canani Musevi Mektebi Bahsita; İptidai Yahudi Mektebi Şekerli-Şeker Dere mevkilerinde olup erkek öğrencilere iptidai eğitimin verildiği kurumlardır. Ceb-i Esedullahta yer alan Şirket-i Museviye Mektebi ise kız öğrencilere rüşdi seviyede eğitimin verildiği bir okuldur. Han el-Harir'de yer alan Şirket-i İsrailiye Mektebi ise erkek öğrencilere rüşdiye eğitimi veren bir kurumdur.

Tablo 22

H.1321-1326/M.1903-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'ne Tâbi Kazalarda Bulunan İptidai Yahudi Okullarında Görevli Öğretmenler

Okulun Adı	Kaza	Türü	Okulda Görev Yapan Öğretmen			
			1903	1904	1905/1906	1908
Musevi Mektebi	Kilis	Erkek	İbrahim Deyan	İbrahim Deyan	-	İlyahu Eşkenazi
Musevi Mektebi	Kilis	Erkek	Musa Dedbek	Musa Dedbek	-	-

Kaynak: SVH, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

Tablo 22’de verilen bilgiler doğrultusunda Halep’e bağlı Kilis kazasında erkek öğrencilere iptidai eğitim veren Musevi Mektepleri’nden birinde H.1321-1322/M.1903-1904 yıllarında İbrahim Deyan, H.1326/M.1908 yılında İlyahu Eşkenazi; diğerinde Musa Dedbek öğretmenlik ve müdürlük vazifesinde bulunmuştur.

Halep merkezinde Cesita mahallesinde, Haham Şabani adına İbranice dilinde eser veren 1893 yılında kurulan Yahudilere ait Davudiye matbaası bulunmaktadır (SVH, 1316, s.1020-1021; 1317, s. 1124-1125; 1318, s.1272-1273; 1319, s.548-549; 1321, s.469-470).

Protestan Okulları

Halep, coğrafi konumu ve tarihi öneminden dolayı Osmanlı Devleti döneminde önemli bir eyalet merkezi olmuştur. Kente atfedilen önem nedeniyle farklı etnik kökenden olan insanların şehre yerleştiği gibi Protestan mezhebine mensup kişiler de bölgeye yerleşmişlerdir. Bu cemaat varlıklarını sürdürebilmek ve kendi cemaatine mensup gençleri yetiştirebilmek için Halep, Maraş ve Urfa Sancakları ile Halep’e tâbi Kilis, İskenderun, Ayıntab, Cısır-i Şuğur, İdlîb, Beylen; Maraş’a tâbi Maraş-Elbistan; Urfa’ya tâbi Urfa ve Birecik kazalarında okullar açmışlardır. Halep Vilâyeti’ndeki Protestan Okulları hakkındaki bilgiler aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 23

H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Açılış ve Ruhsat Tarihi

Kaza	Mektebin Adı	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Mektebin Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi	Ruhsat Verilen Kişi
Halep	Protestan Mektebi	Protestan	İptidai	Kadim	19 Ekim 1890	Reisi Ruhanisi Manuş Efendi
Cisr-i Şuğur	Kesb Mektebi	Protestan	İptidai	-	Ruhsatsız	-
Beylen	Protestan Mektebi	Protestan	İptidai	1874	22 Eylül 1890	İbrahim Mülkistan Efendi
İdlib	Protestan Mektebi	Protestan	İptidai	-	Ruhsatsız	-
Kilis	Protestan Mektebi	Protestan	İptidai	1890	8 Ekim 1890	Madridli Kirkor Efendi
Kilis	Protestan Mektebi	Protestan	İptidai	-	8 Ekim 1890	Madridli Kirkor Efendi
Ayıntab	Eski Kilise	Protestan	İptidai	-	Ruhsatsız	-
Ayıntab	Kayacık	Protestan	İptidai	1856	Ruhsatsız	-
Ayıntab	Kayacık	Protestan	İptidai	1856	Ruhsatsız	-
Ayıntab	Hayek Kilisesi	Protestan	İptidai	1866	3 Aralık 1890	Roza
Ayıntab	Hayek Kilisesi	Protestan	İptidai	1866	3 Aralık 1890	Musab

Tablo 23 (devam)

H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Açılış ve Ruhsat Tarihi

Kaza	Mektebin Adı	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Mektebin Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi	Ruhsat Verilen Kişi
Ayıntab	Hayek Kilisesi	Protestan	İptidai	1866	3 Aralık 1890	Nuraba
Ayıntab	Hayek Kilisesi	Protestan	İptidai	1866	3 Aralık 1890	Merim
Ayıntab	Hayek Kilisesi	Protestan	İptidai	1866	3 Aralık 1890	Vatohi
Ayıntab	Kastel Başı	Protestan	İptidai	1870	3 Aralık 1890	Rahel
Birecik	Protestan Mektebi	Protestan	İptidai	1872	Ruhsatsız	-
Maraş	Merkez	Protestan	İptidai	Namalum	Ruhsatsız	
Maraş	Serop Seriki	Protestan	İptidai	Namalum	Ruhsatsız	
Maraş	Davrisyen	Protestan	İptidai	Namalum	Ruhsatsız	-
Maraş	Deyvatlı	Protestan	İptidai	Namalum	Ruhsatsız	-
Maraş	Hadikal Sıbyan	Protestan	İptidai	Namalum	Ruhsatsız	-
Maraş	Karamanlı	Protestan	İptidai	Namalum	Ruhsatsız	-

Tablo 23 (devam)

H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Açılış ve Ruhsat Tarihi

Kaza	Mektebin Adı	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Mektebin Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi	Ruhsat Verilen Kişi
Maraş	Şeker Dere	Protestan	İptidai	Namalum	Ruhsatsız	-
	Maârif Perver (?)	Protestan	İptidai	1858	5 Ekim 1890	Murahhas Efendi
Maraş	Hadikal Sıbyan	Protestan	İptidai	-	5 Ekim 1890	Murahhas Efendi
Elbistan	Kilise	Protestan	İptidai	1859	Ruhsatsız	-
	Kilise	Protestan	İptidai	1859	Ruhsatsız	-
Elbistan	Kilise	Protestan	İptidai	1859	Ruhsatsız	-
Kilis	Protestan Mektebi	Protestan	Rüşdi	-	8 Ekim 1890	Madridli Krikor Efendi
	Kayacık	Protestan	Rüşdi	1856	Ruhsatsız	-
Ayıntab	Protestan Mektebi	Protestan	Rüşdi	1862	8 Ekim 1890	Doktor Şenarad
Ayıntab	Protestan Mektebi	Protestan	Rüşdi	1855	30 Aralık 1890	Protestan Reisi Ruhanisi
Ayıntab	Protestan Mektebi	Protestan	Rüşdi	1870	30 Aralık 1890	Protestan Reisi Ruhanisi
Ayıntab	Protestan Mektebi	Protestan	Rüşdi	1855	30 Aralık 1890	Protestan Reisi Ruhanisi

Tablo 23 (devam)

H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Açılış ve Ruhsat Tarihi

Kaza	Mektebin Adı	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Mektebin Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi	Ruhsat Verilen Kişi
Beylen	Protestan Mektebi	Protestan	Rüşdi	1878	22 Ağustos 1890	İbrahim Mülkiyan
Urfa	Süryani Protestan Mektebi	Süryani Protestan	Rüşdi	1872	25 Nisan 1896	Karabet Efendi
Urfa	Süryani Protestan Mektebi	Süryani Protestan	Rüşdi	1872	25 Nisan 1896	Karabet Efendi
Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	Rüşdi	1874	25 Nisan 1896	Manuk Efendi
Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	Rüşdi	1874	25 Nisan 1896	Manuk Efendi
Urfa	Süryani Protestan Mektebi	Süryani Protestan	Rüşdi	1847	28 Nisan 1896	Karabet Efendi
Urfa	Süryani Protestan Mektebi	Süryani Protestan	Rüşdi	1847	28 Nisan 1896	Karabet Efendi
Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	Rüşdi	1888	28 Nisan 1896	Agop Efendi
Maraş	Merkez	Protestan	Rüşdi	Namalum	Ruhsatsız	-
Maraş	Davrisyen	Protestan	Rüşdi	Namalum	Ruhsatsız	-
Maraş	Deyvatlı	Protestan	Rüşdi	Namalum	Ruhsatsız	-
Maraş	Akdere	Protestan	Rüşdi	Namalum	Ruhsatsız	-
Maraş	Maârif Perver (?)	Protestan	Rüşdi	-	5 Ekim 1890	Murahhas Efendi

Tablo 23 (devam)

H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Açılış ve Ruhsat Tarihi

Kaza	Mektebin Adı	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Mektebin Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi	Ruhsat Verilen Kişi
Maraş	Protestan Mektebi	Protestan	Rüşdi	1874	28 Nisan 1896	Agop Efendi
Maraş	Protestan Mektebi	Protestan	Rüşdi	1874	28 Nisan 1896	Manuk Efendi
Maraş	Süryani Protestan Mektebi	Süryani Protestan	Rüşdi	1872	28 Nisan 1896	Karabet Efendi
Maraş	Darü'l-Feyz	Protestan	İdadi	1863	5 Ekim 1890	Simon Posliyan
Maraş	Deyvatlı	Protestan	İdadi	Namalum	Ruhsatsız	-
Maraş	Protestan Mektebi	Protestan	İdadi	1887	28 Nisan 1896	Agop Efendi
Ayıntab	Merkez Türkiye	Protestan	İdadi	1880	6 Temmuz 1890	Sandes Efendi
Ayıntab	Protestan Koleji	Protestan	İdadi	1877	28 Şubat 1890	Protestan Misyonerleri
Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	İdadi	1888	25 Nisan 1896	Agop Efendi
Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	İdadi	1887	25 Nisan 1896	Agop Efendi
Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	İdadi	1847	28 Nisan 1896	Agop Efendi

Kaynak: SNMU, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321.

1898-1908 yılları arasında Halep merkezde iptidai eğitim veren Protestan okulu Reisi Ruhanisi Manuş Efendi adına 19 Ekim 1890 yılında ruhsat almıştır. Cisir-i Şuğur kazasında bulunan Kesb Mektebi iptidai eğitim vermekte olup ruhsatsızdır. Beylen kazasındaki iptidai Protestan Mektebi 1874 yılında açılarak İbrahim Mülkistan adına 22 Eylül 1890'da ruhsat sahibi olmuştur. İdlib kazasındaki iptidai Protestan Mektebi'nin ruhsatı yoktur. Kilis kazasında yer alan

2 iptidai Protestan Mektebi'nin biri 1890 yılında açılmış olup iki okulda 8 Ekim 1890 tarihinde Madridli Krikor Efendi namına ruhsat almıştır. Ayıntab kazasında bulunan iptidai eğitim veren Eski Kilise Mektebi'nin kuruluş tarihi bilinmemekte olup ruhsatsızdır. Ayıntab'ta 1856 yılında açılan 2 Kayacık Mektebi de iptidai eğitim veren ruhsatsız bir kurumdur. Ayıntab kazasındaki iptidai seviyede eğitim veren 5 Hayek Kilisesi 1866 yılında kurularak hepsi 3 Aralık 1890'da Roza, Musab, Nuraba, Merim ve Vatohi kişileri adına ruhsat sahibi olmuştur. Aynı kazada 1870'de kurulan Kastel Başı Mektebi de iptidai eğitim veren 3 Aralık 1890'da Rahel adına ruhsat alan bir eğitim kurumudur. 1872 yılında Birecik kazasında inşa edilen iptidai Protestan Mektebi'nin ruhsatı bulunmamaktadır. Maraş kazasında yer alan Merkez, Serop Seriki, Davrisyen, Deyvatlı, Hadikal Sıbyan, Karamanlı ve Şeker Dere Mektepleri iptidai derecede eğitim veren kuruluş tarihleri bilinmeyen ruhsatsız okullardır. Aynı kazada 1858 yılında açılan Maârif Perver (?) iptidai Mektebi ve Hadikal Sıbyan Mektebi 5 Ekim 1890 yılında Murahhas Efendi adına ruhsat almıştır. Elbistan kazasında yer alan iptidai eğitim veren 3 Kilise Mektebi 1859 yılında açılmış olup ruhsatları yoktur. Kilis kazasında rüşdiye eğitimi veren Protestan Mektebi 8 Ekim 1890'da Madridli Krikor Efendi adına ruhsat almıştır. Ayıntab kazasındaki rüşdiye okullarının durumu ise şu şekildedir; Kayacık Mektebi 1856 yılında açılarak ruhsatsız; 1862'de açılan Protestan Mektebi 8 Ekim 1890'da Doktor Şenerad adına ruhsatlı; 1855'de kurulan 2 Protestan okulu, 1870'de açılan okul 30 Aralık 1890'da Protestan Reisi Ruhanisi adına ruhsatlıdır. Beylen kazasında 1878'de açılan rüşdi Protestan Mektebi 22 Ağustos 1890 yılında İbrahim Mülkiyan adına ruhsat almıştır. Urfa'da bulunan 2 Süryani Protestan okulu da 1872'de açılmış olup 25 Nisan 1896'da Karabet Efendi adına ruhsat almıştır. Urfa kazasında 1874'de açılan 2 okul 25 Nisan 1896 yılında Manuk Efendi adına ruhsat sahibi olurken 1847'de açılan 2 Süryani Protesan okuluna 28 Nisan 1896'da Karabet Efendi adına ruhsat verilmiştir. Urfa'da bulunan Agop Efendi adına 25 Nisan 1896 yılında ruhsat alan 1888'de kurulan bir adet rüşdi düzeyinde eğitim vermekte olan Protestan Mektebi bulunmaktadır.

Maraş kazasındaki Merkez, Davrisyen, Deyvatlı, Akdere Okulları rüşdiye eğitimi veren ruhsatsız olarak çalıştırılan kurumlardır. Aynı kazadaki Maârif Perver (?) Mektebi 5 Ekim 1890'da Murahhas Efendi adına; 1874'de açılan 2

Protestan Mektebi'nden biri 28 Nisan 1896'da Agop Efendi adına diğeri Manuk Efendi adına; 1872'de açılan Süryani Protestan Mektebi 28 Nisan 1896'da Karabet Efendi adına ruhsat sahibi olmuştur. Maraş kazasında idadi seviyesinde 1863'te açılan Darü'l-Feyz Mektebi'ne 5 Ekim 1890'da Simon Posliyan adına; 1887'de açılan Protestan Mektebi'ne 28 Nisan 1896'da Agop Efendi adına ruhsat verilmiştir. Bu kazada bulunan Deyvatlı idadi Mektebi'nin ruhsatı bulunmamaktadır. Ayıntab kazasındaki idadi okullarından biri 1880'de açılan Merkez Türkiye okulu olup 6 Temmuz 1890'da Sandes Efendi adına; 1877'de açılan Protestan Koleji de 28 Şubat 1890'da Protestan Misyonerleri adına ruhsat almıştır. Urfa kazasında 1847, 1887, 1888 yıllarında açılan idadi eğitimi veren Protestan Mektepleri'ne 25-28 Nisan 1896 tarihinde Agop Efendi adına ruhsat verilmiştir.

Tablo 24

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Sayısı ve Türü

Okulun Adı	Erkek	Kız	Karma Eğitim
Protestan Mektebi	15	16	7
Protestan Koleji	1	-	-
Süryani Protestan Mektebi	2	2	-
İngiliz Protestan Cemaati Mektebi	1	-	-
İptidai Protestan Mektebi	3	2	-
Rüşdiye Protestan Mektebi	1	-	-
Merkez Türkiye Mektebi	1	1	1
Yüksek Protestan Mektebi	1	1	-
Hayek Kilisesi	-	5	-
Eski Kilise	1	-	-
Kilise	1	1	1
Kayacık Mektebi	2	1	-
Darü'l-Feyz Mektebi	1	-	-
Kastel Başı Mektebi	-	1	-
Serop Seriki Mektebi	-	1	-
Davrisyen Mektebi	-	-	2
Deyvatlı Mektebi	-	-	3
Hadikal Sıbyan Mektebi	-	-	2
Karamanlı Mektebi	-	-	1
Kesb Mektebi	-	-	1
Maârif Perver (?) Mektebi	-	-	2
Akdere Mektebi	-	-	1
Şeker Dere Mektebi	-	-	1
Toplam	30	31	22

Kaynak: SNMU, 1316, 1317, 1318, 1319,1321; SVH, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

H.1316-1326/M.1898-1908 yıllarında Halep Sancağı'nda 15 erkek, 16 kız, 7 karma eğitim veren Protestan Mektebi; erkek öğrencilere eğitim veren 1 Protestan Koleji; 2 erkek, 2 kız Süryani Protestan Mektebi; 1 adet erkek öğrencilerin okuduğu İngiliz Protestan Cemaati Mektebi; 3 erkek, 2 kız İptidai Protestan Mektebi; 1 erkek Rüşdiye Protestan Mektebi; 1 erkek, 1 kız, 1 karma eğitim veren Merkez Türkiye Mektebi; 1 erkek, 1 kız Yüksek Protestan Mektebi; kızlara yönelik eğitim veren 5 adet Hayek Kilisesi; erkeklerin öğrenim gördüğü 1 adet Eski Kilise Mektebi; 1 erkek, 1 kız, 1 karma eğitimin verildiği Kilise Mektebi; 2 erkek, 1 kız Kayacık Mektebi; 1 erkek Darü'l-Feyz Mektebi; 1 kız Kastel Başı ve Serop Seriki Mektebi; 2 karma eğitim veren Davrisyen Mektebi; 3 karma eğitim verilen Deyvatlı; 2 karma eğitimin gerçekleştirildiği Hadikal Sıbyan Mektebi;

karma eğitim verilen Karamanlı, Akdere, Şeker Dere ve Kesb Mektebi; 2 tane karma eğitimin yapıldığı Maârif Perver (?) Mektebi olmak üzere toplam 30 erkek, 31 kız, 22 karma eğitimin verildiği Protestan okulu bulunmaktadır.

Protestan, Süryani Protestan, İptidai Protestan, Yüksek Protestan, Kayacık Mektepleri'nin kız ve erkek öğrencilere ayrı ayrı eğitim veren kurumları olduğu gibi Merkez Türkiye, Kilise Mektepleri'nin de kız, erkek ve karma eğitim veren kurumları vardır. Protestan, Davrisyen, Deyvatlı, Kilise, Kayacık gibi mekteplerin iptidai, rüşdi seviyeleri; Deyvatlı, Merkez Türkiye, Darü'l-Feyz, Protestan Okulları'nın idadi derecelerinde kurumları bulunmaktadır.

Tablo 25

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Protestan Mektebi	Kaza	İptidai	-	-	31	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Halep	İptidai	-	-	50	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kesb Mektebi	Cısr-i Şuğur	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	65	-	43	-	43	-	32	-	30	-
	Cısr-i Şuğur	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	34	-	37	-	37	-	30	-	20

Tablo 25 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
rotestan Mektebi	Kaza İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	-
	Cisr-i Şuğuri																		
Protestan Mektebi	Beylen İptidai	-	-	25	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Protestan Mektebi	İdlib İptidai	-	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İngiliz Protestan Cemaati Mektebi	İdlib İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25	-	-	-	-	-	11	-
Protestan Mektebi	Kilis İptidai	-	-	10	22	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Protestan Mektebi	Kilis İptidai	-	-	15	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 25 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Protestan Mektebi	Kaza	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	22	-	22	-	14	-	14	-	17	-
	Kilis	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	40	-	40	-	30	-	30	-	29
Protestan Mektebi	Kilis	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	50	-	50	-	-	-	-	-	-
	Kilis	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	45	-	45	-	44	-	44	-	33
Eski Kilise	Kilis	İptidai	-	-	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ayıntab	İptidai	-	-	-	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kayacık	Ayıntab	İptidai	-	-	-	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ayıntab	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 25 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Hayek Kilisesi	Kaza																		
	İptidai	-	-	-	50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hayek Kilisesi	Ayıntab																		
	İptidai	-	-	-	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hayek Kilisesi	Ayıntab																		
	İptidai	-	-	-	54	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hayek Kilisesi	Ayıntab																		
	İptidai	-	-	-	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hayek Kilisesi	Ayıntab																		
	İptidai	-	-	-	75	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kastel Başı	Ayıntab																		
	İptidai	-	-	-	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 25 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi		H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
			E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Protestan Mektebi	Kaza	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	139		139		165		165		151	
Protestan Mektebi	Ayıntab	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	81	-	81	-	92	-	92	-	98
Protestan Mektebi	Ayıntab	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	37	-	37	-	43	-	43	-	45	-
Protestan Mektebi	Ayıntab	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	59	-	59	-	68	-	68	-	73
Protestan Mektebi	Ayıntab	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	321	-	321	-	380	-	380	-	325	-
Protestan Mektebi	Ayıntab	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	291	-	291	-	315	-	315	-	313
Protestan Mektebi	Ayıntab	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	133	-	133	-	160	-	160	-	249	-

Tablo 25 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Protestan Mektebi	Kaza	İptidai	-	-	20	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birecik	İptidai	-	-	-	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Merkez	Maraş	İptidai	-	-	-	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Serop Seriki	Maraş	İptidai	-	-	230	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Davrisyen	Maraş	İptidai	-	-	200	180	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Deyvatlı	Maraş	İptidai	-	-	161	174	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hadikal Sıbyan	Maraş	İptidai	-	-	42	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karamanlı	Maraş	İptidai	-	-	20	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 25 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi		H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
			E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Kilise	Kaza	İptidai	-	-	37	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kilise	Elbistan	İptidai	-	-	-	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kilise	Elbistan	İptidai	-	-	20	41	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Şeker Dere	Elbistan	İptidai	-	-	96	81	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Maârif Perver (?)	Maraş	İptidai	-	-	80	95	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hadikal Sıbyan	Maraş	İptidai	-	-	25	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 25 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
İptidai Protestan Mektebi	Kaza	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	300	-	200	-
	Maraş	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	200	-	150	-
İptidai Protestan Mektebi	Maraş	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	80	-	85
	Maraş	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100	-	95	-
İptidai Protestan Mektebi	Maraş	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	50	-	50
	Maraş	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Protestan Mektebi	Halep	Rüşdi	-	42	-	-	-	38	-	38	-	35	-	-	-	-	-	-	-
	Ayıntab	Rüşdi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 25 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Protestan Mektebi	Kaza	Rüşdi	40	32	-	-	31	23	31	33	30	32	-	-	-	-	-	-	-
Protestan Mektebi	Ayıntab	Rüşdi	-	38	-	-	-	35	-	35	-	30	-	-	-	-	-	-	-
Protestan Mektebi	Ayıntab	Rüşdi	40	28	-	-	35	26	35	26	30	25	-	-	-	-	-	-	-
Kayacık	Ayıntab	Rüşdi	-	-	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Protestan Mektebi	Beylen	Rüşdi	30	-	-	-	25	-	25	-	29	-	-	-	-	-	-	-	-
Süryani Protestan Mektebi	Urfa	Rüşdi	23	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Süryani Protestan Mektebi	Urfa	Rüşdi	-	32	-	31	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 25 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Protestan Mektebi	Kaza Rüşdi	35	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Protestan Mektebi	Urfa Rüşdi	-	46	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Protestan Mektebi	Urfa Rüşdi	-	-	-	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Protestan Mektebi	Urfa Rüşdi	-	-	26	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Merkez	Kilis Rüşdi	-	-	50	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Davrisyen	Maraş Rüşdi	-	-	70	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 25 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Deyvatlı	Kaza Rüşdi	-	-	75	67	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Akdere	Maraş Rüşdi	-	-	82	70	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Maârif Perver (?)	Maraş Rüşdi	-	-	70	80	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Protestan Mektebi	Maraş Rüşdi	-	-	-	-	-	26	-	43	-	40	-	-	-	-	-	-	-	-
Protestan Mektebi	Maraş Rüşdi	-	-	-	-	43	-	36	-	35	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Süryani Protestan Mektebi	Maraş Rüşdi	-	-	-	-	25	-	25	-	22	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 25 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Süryani Protestan Mektebi	Kaza Rüşdi	-	-	-	-	-	32	-	32	-	30	-	-	-	-	-	-	-	-
Rüşdiye Protestan Mektebi	Maraş Rüşdi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100	-	100	-
Merkez Türkiye	Maraş İdadi	-	64	-	-	-	60	-	60	-	55	-	-	-	-	-	-	-	-
Protestan Koleji	Ayıntab İdadi	120	-	-	-	110	-	110	-	120	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Protestan Mektebi	Ayıntab İdadi	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Protestan Mektebi	Urfa İdadi	-	43	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Protestan Mektebi	Urfa İdadi	-	-	-	39	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Deyvatlı	Urfa İdadi	-	-	24	28	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 25 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Protestan Mektebi	Kaza	İdadi	-	-	-	-	-	40	-	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Maraş	İdadi	-	-	-	-	41	-	41	-	41	-	-	-	-	-	-	-	-
Yüksek Protestan Mektebi	Maraş	İdadi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12	-	15	-
	Maraş	İdadi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100	-	95
Darü'l-Feyz	Maraş	İdadi	60	-	-	-	64	-	64	-	62	-	-	-	-	-	-	-	-
	Maraş	İdadi	60	-	-	-	64	-	64	-	62	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: SNMU, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321; SVH, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

Halep Sancağı'nda 1899 yılında 31 erkek öğrenciye iptidai eğitim veren bir Protestan Mektebi mevcuttur. 1899'da Cisir-i Şuğur kazasında bulunan Kesb Mektebi'nde 50 erkek-20 kız; 3 Protestan Mektebi'nin birinde 1903'te 65, 1904-1905'te 43, 1906'da 32, 1908'de 30 erkek; diğerinde 1903'te 34, 1904-1905'te 37, 1906'da 30, 1908'de 20 kız; son okulda ise 1908 yılında 15 erkek öğrenci iptidai eğitim almıştır. 1899 yılında Beylen kazasında mevcut olan Protestan okulunda 25 erkek-15 kız öğrenciye iptidai eğitim verilmiştir. İdlib kazasında bulunan Protestan Mektebi'nde 1899'da 20 erkek; İngiliz Protestan Cemaati Mektebi'nde 1904 yılında 25, 1908 yılında 11 erkek öğrenciye iptidai düzeyde eğitim verilmiştir. Kilis'te 1899 yılında mevcut olan 2 Protestan Mektebi'nin birinde 10 erkek-22 kız; diğerinde 15 erkek-20 kız öğrenci iptidai eğitim almıştır. Aynı kazada bulunan iptidai Protestan Okulları'nın ilkinde 1903-1904 yıllarında 22, 1905-1906 yıllarında 14, 1908 yılında 17; ikincisinde aynı zaman aralıklarında 40-30-29 kız öğrenci; üçüncü okulda 1903-1904'te 50 kız; bir diğer okulda 1903-1904'te 45, 1905-1906'da 44, 1908'de 33 kız öğrenci iptidai eğitim almıştır. Ayıntab kazasında 1899 yılında bulunan Eski Kilise Mektebi'nde 40 erkek; 2 Kayacık Mektebi'nden birinde 45 kız diğerinde 60 erkek; 5 Hayek Kilisesi'nin birinde 50, ikincisinde 45, üçüncüsünde 54, dördüncüsünde 45, beşincisinde 75 kız; Kastel Başı Mektebi'nde 25 kız öğrenci iptidai düzeyde eğitim almıştır. Ayıntab kazasında yer alan iptidai okullarının ilkinde 1903-1904'te 139, 1905-1906'da 165, 1908'de 151 erkek; ikincisinde aynı yıllarda 81-92-98 kız; üçüncüsünde 37-43-45 erkek; dördüncüsünde 59-68-73 kız; beşincisinde 321-380-325 erkek; altıncısında 291-315-313 kız; yedincisinde 133-160-249 erkek öğrenci öğrenim görmüştür. Birecik kazasındaki iptidai Protestan Mektebi'nde 1899'da 20 erkek-30 kız öğrenci okumuştur. Maraş kazasında 1899 yılında bulunan iptidai okullarından Merkez Mektebi'nde 60 kız; Serop Seriki Mektebi'nde 230 erkek; Davrisyen Mektebi'nde 200 erkek-180 kız; Deyvatlı Mektebi'nde 161 erkek-174 kız; Hadikal Sıbyan Mektebi'nde 42 erkek-30 kız; Karamanlı Mektebi'nde 20 erkek-30 kız; Şeker Dere Mektebi'nde 96 erkek-86 kız; Maârif Perver Mektebi'nde 80 erkek-95 kız; Hadikal Sıbyan Mektebi'nde 25 erkek-25 kız öğrenci eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür. Aynı kazada bulunan 5 İptidai Protestan Mektebi'nin birinde 1906'da 300, 1908'de 200 erkek; ikincisinde aynı yıllarda 200-150 erkek; üçüncüsünde 80-85 kız; dördüncüsünde 100-95 erkek; beşincisinde 50-50 kız öğrenci bulunmaktadır. Elbistan kazasında yer alan 3

Kilise Mektebi'nin birinde 37 erkek; diğesinde 40 kız, üçüncüsünde 20 erkek-41 kız iptidai eğitim almıştır.

Halep Vilâyeti'nde 1903 yılında rüşdiye seviyesinde olan Protestan okulunda 35 erkek-25 kız öğrenci beraber öğrenim görmüştür. Ayıntab kazasında bulunan 4 rüşdi Protestan Mektebi'nin ilkinde 1898'de 42, 1900-1901'de 38, 1903'te 35 erkek; ikincisinde 1898'de 40 erkek-32 kız, 1900'de 31 erkek-23 kız; 1901'de 31 erkek-33 kız, 1903'te 30 erkek-32 kız; üçüncüsünde 1898'de 38 kız, 1900-1901'de 35 kız, 1903'te 30 kız; dördüncüsünde 1898'de 40 erkek-28 kız, 1900-1901'de 35 erkek-26 kız, 1903'te 30 erkek-25 kız öğrenci okumuştur. Aynı kazada 1899 yılında bulunan Kayacık Mektebi'nde 45 erkek öğrenci rüşdi eğitim almıştır. Beylen'de bulunan Protestan okulunda 1898'de 30, 1900-1901'de 25, 1903'te 29 erkek öğrenciye rüşdiye eğitimi verilmiştir. Urfa kazasında mevcut olan 2 Süryani Protestan Mektebi'nin birinde 1898 yılında 23 erkek, diğesinde 32 kız öğrenci eğitim alırken 1899 yılında 20 erkek, 31 kız öğrenci okumuştur. Aynı kazada yer alan 2 Protestan Mektebi'nin birinde 1898'de 35 erkek öğrenci diğesinde 46 kız öğrenci rüşdiye düzeyinde eğitim verilmiştir. Urfa'da 1899'da açılan Protestan okulunda ise 45 kız öğrenciye rüşdiye eğitimi gerçekleştirilmiştir. 1899 yılında Kilis'te bulunan rüşdi Protestan Mektebi'nde 26 erkek öğrenci öğrenim görmüştür. 1899'da Maraş kazasında mevcut olan Merkez Okul'unda 50 erkek-40 kız; Davrisyen Mektebi'nde 70 erkek-30 kız; Deyvatlı Mektebi'nde 75 erkek-67 kız; Akdere Mektebi'nde 82 erkek-70 kız; Maârif Perver (?) Mektebi'nde 70 erkek-80 kız öğrenci rüşdiye eğitimi almıştır. Aynı kazada bulunan 2 Protestan Mektebi'nin birinde 1900'de 26, 1901'de 43, 1903'te 40 kız; diğesinde 1900'de 43, 1901'de 36, 1903'te 35 erkek öğrenci rüşdiye seviyesinde eğitim almıştır. Maraş kazasında bulunan 2 rüşdi Süryani Protestan Mektebi'nin birinde 1900-1901 yıllarında 25, 1903 yılında 22 erkek; diğesinde aynı zaman aralığında 32-30 kız öğrenci okumuştur. Aynı kazada yer alan Rüşdiye Protestan Mektebi'nde 1906-1908 yıllarında 100 erkek öğrenci bulunmaktadır.

Ayıntab kazasında bulunan idadi okullarından Merkez Türkiye okulunda 1898'de 64, 1900-1901'de 60, 1903'te 55 kız; Protestan Koleji'nde aynı yıllarda 120-110-120 erkek öğrenci eğitim almıştır. Urfa'da yer alan 3 idadi okulunun birinde 1898'de 45 erkek diğesinde 43 kız öğrenci mevcut iken üçüncü okulda 1899 yılında 39 kız öğrenci bulunmaktadır. Maraş kazasındaki Deyvatlı idadi

Mektebi'nde 1899 yılında 24 erkek-28 kız öğrenciye karma eğitim verilmektedir. Maraş'ta bulunan diğer idadi okullarından 2 Protestan Mektebi'nin birinde 1901-1903 yıllarında 40 erkek, diğerinde 1900-1903 yıllarında 41 kız öğrenci; 2 Yüksek Protestan okulunun birinde 1906'da 12, 1908'de 15 erkek; diğerinde aynı yıllarda 100-95 kız; Darü'l-Feyz Mektebi'nde ise 1898'de 60, 1900-1901'de 64, 1903'te 62 erkek öğrenci okumuştur.

Tablo 26

H.1321-1326/M.1903-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Protestan Okulları'nın Türleri ve Mevkileri

Okulun Adı	Türü	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki
Protestan Mektebi	Erkek	İptidai	Kolluca'da
Protestan Mektebi	Kız	İptidai	Kolluca'da
Protestan Mektebi	Erkek	İptidai	Mardin Dağın'da
Protestan Mektebi	Kız	İptidai	Mardin Dağın'da
Protestan Mektebi	Erkek	İptidai	Kayacıkta
Protestan Mektebi	Kız	İptidai	Kayacıkta
Protestan Mektebi	Erkek	İptidai	Karib zincirli
Protestan Mektebi	Erkek	İptidai	Kesb Köyü
Protestan Mektebi	Kız	İptidai	Kesb Köyü
Protestan Mektebi	Erkek	İptidai	İkizoluk
İptidai Protestan Mektebi	Erkek	İptidai	Bahtiyar Yokuşu
İptidai Protestan Mektebi	Erkek	İptidai	Şeker Dere
İptidai Protestan Mektebi	Kız	İptidai	Şeker Dere
İptidai Protestan Mektebi	Erkek	İptidai	Akdere
İptidai Protestan Mektebi	Kız	İptidai	Akdere
Protestan Mektebi	Kız	İptidai ve Rüşdi	Hendek tarikinde
Protestan Mektebi	Erkek ve Kız	İptidai ve Rüşdi	Kastil el-Cura'da
Rüşdiye Mektebi	Protestan Erkek	Rüşdi	Bahtiyar Yokuşu
Yüksek Mektebi	Protestan Erkek	İdadi	Zonbatanlı
Yüksek Mektebi	Protestan Kız	İdadi	Zonbatanlı

Kaynak: SVH, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

H.1321-1326/M.1903-1908 yıllarında Halep Sancağı'nda Kolluca, Mardin Dağı, Şeker Dere, Akdere, Kayacık ve Kesb Köyü mevkilerinde 1 kız, 1 erkek iptidai Protestan okulu bulunmaktadır. Karib Zincirli, Bahtiyar Yokuşu ve İkizoluk mahalinde erkek öğrencilere iptidai eğitimin verildiği 2 okul mevcuttur. Bahtiyar Yokuşunda erkek öğrencilere rüşdiye eğitimi veren bir okul vardır. Hendek Tarikinde kız; Kastil el-Cura'da kız ve erkek öğrencilere karma şekilde

iptidai ve rüdşı düzeyinde eğitim veren 2 kurum bulunmaktadır. Zombatlı mevkinde kız ver erkek öğrencilere ayrı ayrı idadi eğitimi veren 2 Yüksek Protestan okulu vardır.

Tablo 27

H.1321-1326/M.1903-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'ne Tâbi Kazalarda Bulunan İptidai Protestan Okullarında Görevli Öğretmenler

Okulun Adı	Kaza	Türü	Okulda Görev Yapan Öğretmen				
			1903	1904	1905	1906	1908
Protestan Mektebi	Kilis	Erkek	Kostanyan	Kostanyan	Agopcan Görükçıyan	Agopcan Görükçıyan	Agopcan Görükçıyan
Protestan Mektebi	Kilis	Kız	Maryan Bedevyan	Maryan Bedevyan	Servan Kostanyan	Servan Kostanyan	Mirim Muradyan
Protestan Mektebi	Kilis	Kız	Deyafe Basmacıyan	Deyafe Basmacıyan	-	-	-
Protestan Mektebi	Kilis	Kız	Kostanyan Kızı Servarın	Kostanyan Kızı Servarın	Servan Kostanyan	Servan Kostanyan	Servan Kostanyan
İngiliz Protestan Cemaati Mektebi	İdlib	Erkek	-	Yusuf Efendi	Yusuf Abdur Efendi	Yusuf Abdur Efendi	Yusuf Abdur Efendi
Protestan Mektebi	Cisr-i Şuğur	Erkek	Agop Efendi	Ohannes Efendi	Ohannes Efendi	Agop Efendi	Avadis Efendi
Protestan Mektebi	Cisr-i Şuğur	Kız	Meryem Hanım	Hatun Hanım	Hatun Hanım	Meryem Hanım	Rike Hanım
Protestan Mektebi	Cisr-i Şuğur	Erkek	-	-	-	-	Bedros Efendi

Kaynak: SVH, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

1903-1908 zaman aralığında Halep'e bağlı Kilis kazasında erkeklere yönelik eğitim veren 1, kızlara yönelik eğitim veren 3 Protestan okulu vardır. Bu okullardan erkek öğrencilerin okuduğu mektebe 1903-1904 yıllarında Kostanyan; 1905-1908 yıllarında Agopcan Görükçıyan müdürlük ve öğretmenlik yapmıştır. Kız okullarından ilkinde 1903-1904'te Maryan Bedevyan; 1905-1906'da Servan Kostanyan; 1908'de Mirim Muradyan; ikinci okulda 1903-1904'de Deyafe Basmacıyan; üçüncü okulda 1903-1904'te Kostanyan kızı Servarın, 1905-1908'de Servan Kostanyan müdürlük ve öğretmenlik vazifesinde bulunmuştur. İdlib kazasında erkeklerin eğitildiği İngiliz Protestan Cemaati Okulunun idari görevini 1904-1908 yıllarında Yusuf Abdur Efendi üstlenmiştir. Cisr-i Şuğur kazasında 2 erkek, 1 kız öğrencilere yönelik eğitimin verildiği toplam 3 okul bulunmaktadır. Bu okullardan ilkinde 1903'de Agop Efendi; 1904-1905'te Ohannes Efendi; 1906'da Agop Efendi; 1908'de Avadis Efendi; ikincisinde 1903'te Meryem Hanım; 1904-1905'te Hatun Hanım; 1906'da Meryem Hanım; 1908'de Rike

Hanım; üçüncü okulda 1908’de Bedros Efendi öğretmenlik ve müdürlük görevini yürütmüştür.

Katolik Okulları

İstanbul ve Kahire’den sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun en büyük kenti olan Halep stratejik açıdan taşıdığı önemden dolayı farklı etnik yapılara mensup insanların bir arada yaşadığı bir kent olmuştur. Farklı etnik kökündeki gruplar kültürlerini koruma amacıyla eğitim kurumlarını faaliyete geçirmişlerdir. Halep Vilâyeti’nde, Halep Sancağı’na tâbi Halep ve Cısr-i Şuğur kazaları ile Maraş Sancağı’na tâbi Elbistan kazasında bulunan Katoliklere ait azınlık okulları ile ilgili bilgiler Tablo 28’de gösterilmiştir.

Tablo 28

H.1316-1321/M.1898-1903 Yıllarında Halep Vilâyeti’nde Bulunan Katolik Okulları’nın Açılış ve Ruhsat Tarihi

Kaza	Mektebin Adı	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Mektebin Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi	Ruhsat Verilen Kişi
Halep	Katolik Mektebi	Katolik	Rüşdi	1895	16 Ekim 1895	Yusuf Çerçi Kahvatı Efendi
Halep	Süryani Katolik	Süryani Katolik	İptidai	Kadim	17 Ekim 1890	Yusuf İslamboli Efendi
Halep	Marûni	Marûni	İptidai	Kadim	15 Aralık 1890	Ceras Habeşi Efendi
Cısr-i Şuğur	Kesb	Katolik	İptidai	-	Ruhsatsız	-
Elbistan	Kilise	Katolik	İptidai	1864	Ruhsatsız	-

Kaynak: SNMU, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321.

Tablo 28’de verilen bilgilere göre H.1316-1321/M.1898-1903 tarihleri arasında Halep Sancağı’nda Süryanilere ait iptidai düzeyde öğretim yapan bir okul mevcuttur. Bu okulun kuruluş tarihi verilmemiş olmakla beraber 17 Ekim 1890

tarihinde Yusuf İslamboli Efendi adına ruhsat aldığı bilinmektedir. Halep merkezde Katoliklere ait rüşdiye düzeyinde eğitim veren okul ise 1895 yılında kurulmuş olup 16 Ekim 1895 tarihinde Yusuf Çerçi Kahvatı Efendi adına ruhsat almıştır. Halep’te bulunan Marûnilere ait iptidai derecedeki eğitim kurumunun kuruluş tarihi mevcut olmayıp 15 Aralık 1890 tarihinde Ceras Habeşi Efendi namına ruhsat sahibi olduğu bilgisi mevcuttur. Cısr-i Şuğur kazasının Kesb köyünde Katoliklere ait iptidai düzeyde eğitim veren kurumun ise açılış tarihi bilinmemekte beraber bu okulun ruhsatı da bulunmamaktadır. Maraş kazasında bulunan Elbistan’da ise Katoliklere ait iptidai derecedeki Kilise Mektebi 1864 yılında kurulmuş olup ruhsatı yoktur.

Tablo 29

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti’nde Bulunan Katolik Okulları’nın Sayısı ve Türü

Mektebin Adı	Erkek	Kız	Karma Eğitim
Katolik Mektebi	4	2	1
İptidai Katolik Mektebi	1	1	
Kilise	1		
Kesb	1		
Marûni	1		1
Süryani Katolik	1		
Toplam	9	3	2

Kaynak: SNMU, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321; SVH, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

H.1316-1326/M.1898-1908 yılları arasında Halep Sancağı’nda 4 adet erkek öğrencilere, 2 adet kız öğrencilere, 1 adet karma eğitim veren toplam 7 Katolik Mektebi bulunmaktadır. Kız ve erkeklere ayrı ayrı eğitim veren birer adet İptidai Katolik Mektebi de mevcuttur. Kilise, Kesb ve Süryani Katolik Mektepleri ise erkek öğrencilere eğitim veren kurumlardır. Marûni Mektepleri’nin birinde erkek öğrencilere eğitim verilirken diğerinde kız ve erkek öğrencilere karma eğitim-öğretim faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Tablo 29’a bakıldığında Katoliklere ait toplam 9 erkek, 3 kız, 2 karma eğitim verem 14 eğitim kurumu vardır.

Tablo 30

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Katolik Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/M.1898		H.1317/M.1899		H.1318/M.1900		H.1319/M.1901		H.1321/M.1903		H.1322/M.1904		H.1323/M.1905		H.1324/M.1906		H.1326/M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Süryani Katolik	Kaza İptidai	42	-	42	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Marûni	Halep İptidai	38	25	38	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kesb	Halep İptidai	30	-	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Cisr-i Şuğur																		
Katolik Mektebi	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	30	-	37	-	37	-	32	-	30	-
	Cis-ri Şuğur																		
Katolik Mekteb	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	-	16	-	16	-	15	-	12
	Cisr-i Şuğur																		

Tablo 30 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Katolik Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Kilise	Kaza	İptidai	35	-	35	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Elbistan	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	200	-	150	-
İptidai Katolik Mektebi	Maraş	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100	-	100
İptidai Katolik Mektebi	Maraş	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100	-	100
Katolik Mektebi	Kilis	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25	-	25	-	25	-
Katolik Mektebi	Kilis	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	-	20	-	20	-
Katolik Mektebi	Kilis	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	-	15	-	15	-

Tablo 30 (devam)

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti 'nde Bulunan Katolik Okulları 'nın Öğrenci Sayıları

Okulun Adı	Mektebin Derecesi	H.1316/ M.1898		H.1317/ M.1899		H.1318/ M.1900		H.1319/ M.1901		H.1321/ M.1903		H.1322/ M.1904		H.1323/ M.1905		H.1324/ M.1906		H.1326/ M.1908	
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Katolik Mektebi	Kaza																		
	İptidai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	55	-	55	-	52
Katolik Mektebi	Kilis																		
	Rüşdi	40	25	40	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Katolik Mektebi	Halep																		

Kaynak: SNMU, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321; SVH, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

Halep'te bulunan iptidai seviyedeki Süryani Katolik Mektebi'nde H.1316-1317/M.1898-1899 yıllarında 42 erkek öğrenci eğitim görmektedir. H.1316-1318/M.1898-1900 yıllarında Halep Vilâyeti'nde yer alan Marûni Mektebi'nde ise 38 erkek 25 kız öğrenciye iptidai düzeyde karma eğitim verilmektedir. Cısr-i Şuğur kazasına bağlı Kesb Mektebi'nde H.1316-1317/M.1898-1899 yıllarında 30 erkek öğrenciye iptidai düzeyde eğitim yapılmıştır. Cısr-i Şuğur kazasında bulunan Katolik Mektebi'nde H.1321/M.1903 yılında 30, H.1322-1323/M.1904-1905 yıllarında 37, H.1924/M.1906 yılında 32, H.1326/M.1908 yılında 30 erkek öğrenciye iptidai eğitim verilmiştir. Cısr-i Şuğur'da bulunan kız öğrencilere eğitim veren Katolik Mektebi'nde ise H.1321/M.1903 yılında 15, H.1322-1323/M.1904-1905 yıllarında 16, H.1924/M.1906 yılında 15, H.1326/M.1908 yılında 12 öğrenci öğrenim görmüştür. Elbistan'da bulunan Kilise Mektebi'nde H.1316-1317/M.1898-1899 yıllarında 35 erkek öğrenciye iptidai eğitim verilmiştir. Maraş kazasında bulunan İptidai Katolik Okulları'nın birinde H.1324/M.1906 yılında 200, H.1326/M.1908 yılında 150 erkek öğrenci mevcutken diğerinde her iki yılda da 100 kız öğrenci bulunmaktadır. H.1323-1326/M.1905-1908 yıllarında Kilis kazasında erkeklere yönelik iptidai eğitimin gerçekleştirildiği 2 okuldan birinde 20 diğerinde 15 öğrenci mevcuttur. Kilis kazasında yer alan kızlara yönelik eğitim veren Katolik Mektebi'nde ise H.1323-1324/M.1906-1906 yıllarında 55, H.1326/M.1908 yılında 52 öğrenci bulunmaktadır. Halep Vilâyeti'nde, rüşdiye seviyesinde kız ve erkek öğrencilere karışık olarak eğitimin verildiği Katolik Mektebi'nde H.1316-1317/M.1898-1899 yıllarında 40 erkek, 25 kız öğrenci vardır.

Tablo 31

H.1321-1326/M.1903-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Katolik Okulları'nın Türleri ve Mevkileri

Kaza	Okulun Adı	Türü	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki
Halep	Süryani Katolik Mektebi	Erkek	İptidai	Salibe'de
Halep	Marûni Mektebi	Erkek	İptidai	Salibe'de
Cısr-i Şuğur	Katolik Mektebi	Erkek	İptidai	Kesb Köyü
Cısr-i Şuğur	Katolik Mektebi	Kız	İptidai	Kesb Köyü
Maraş	İptidai Katolik Mektebi	Erkek	İptidai	Hatuniye
Maraş	İptidai Katolik Mektebi	Kız	İptidai	Hatuniye

Kaynak: SVH, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

H.1321-1326/M.1903-1908 yılları arasında Halep Vilâyeti'nde bulunan ve erkek öğrencilere iptidai seviyesinde eğitim veren Süryani Katolik okulu Salibe mevkinde yer almaktadır. Halep'te Salibe mevkisinde inşa edilen Marûni Mektebi ise erkek öğrencilere iptidai düzeyde eğitim veren bir kurumdur. Cısr-i Şuğur kazasına bağlı Kesb köyünde kız ve erkek öğrencilere ayrı ayrı eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü iptidai derecesinde 2 okul vardır. Maraş kazasına tâbi Hatuniye mahalinde erkek ve kız öğrencilere ayrı olarak eğitim veren 2 adet İptidai Katolik Mektebi bulunmaktadır.

Tablo 32

H.1321-1326/M.1903-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'ne Tâbi Kazalarda Bulunan İptidai Katolik Okullarında Görevli Öğretmenler

Okulun Adı	Kaza	Türü	Okulda Görev Yapan Öğretmen			
			1903-1904	1905	1906	1908
Katolik Mektebi	Kilis	Erkek	-	Fikri Efendi	Fikri Efendi	Fikri Efendi
Katolik Mektebi	Kilis	Erkek	-	Ohannes Serbiyan Efendi	Ohannes Serbiyan Efendi	Ohannes Serbiyan Efendi
Katolik Mektebi	Kilis	Erkek	-	Ohannes Kasaryan Efendi	Ohannes Kasaryan Efendi	Ohannes Halafa Efendi
Katolik Mektebi	Kilis	Kız	-	Filomenafer Nakliyan	Filomenafer Nakliyan	Virşenya
Katolik Mektebi	Cısr-i Şuğur	Erkek	Avadis Efendi	Avadis Efendi	Avadis Efendi	Serkis ve Edvar Efendi
Katolik Mektebi	Cısr-i Şuğur	Kız	Mir Haliye Hanım	Mir Haliye Hanım	Mir Haliye Hanım	Roza Hanım

Kaynak: SVH, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

Kilis kazasında 3 adet erkek, 1 adet kız öğrenciye eğitim veren 4 Katolik Mektebi vardır. Bu okulların birinde H.1323-1326/M.1905-1908 yıllarında Fikri Efendi, diğerinde Ohannes Serbiyan Efendi müdür ve öğretmenlik vazifesinde bulunmuşlardır. Erkek öğrencilere eğitim verilen diğer okulda ise H.1323-1324/M.1905-1906 yıllarında Ohannes Kasaryan Efendi, H.1326/M.1908 yılında ise Ohannes Halafa Efendi müdürlük ve öğretmenlik yapmıştır. Kızlara yönelik eğitimin gerçekleştirildiği Katolik Mektebi'ne H.1323-1324/M.1905-1906 yıllarında Filomenafer Nakliyan, H.1326/M.1908 yılında da Virşenya müdür ve öğretmen olarak görevlendirilmiştir. Cısr-i Şuğur kazasında bulunan kız ve erkek öğrencilere yönelik 2 okuldan erkek Katolik Mektebi'ne H.1321-1324/M.1903-1906 yıllarında Avadis Efendi, H.1326/M.1908 yılında ise Serkis ve Edvar Efendi öğretmenlik vazifesinde bulunmuştur. Kız Katolik Mektebi'nde ise H.1321-

1324/M.1903-1906 yıllarında Mir Haliye Hanım, H.1326/M.1908 yılında da Roza Hanım müdürlük ve öğretmenlik yapmıştır.

Latin Okulları

1583'te İstanbul'a gelen Cizvitlerle birlikte ilk Gayrimüslim okulunu açan Latinlerin, XX. yüzyılın başlarında iptidai ve rüşdi derecesindeki okullarının eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir. H.1321-1326/M.1903-1908 yıllarına ait Halep Vilayet Salnâmeleri verileri doğrultusunda Halep Vilâyeti'nde mevcut olan Latin Okulları'nın sayısı, öğrenim derecesi, türü, bulundukları mevki ve öğrenci sayıları ile ilgili bilgiler aşağıda yer alan tablolarda gösterilmektedir.

Tablo 33

H.1321-1326/M.1903-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Latin Okulları'nın Sayısı

İptidai Erkek Mektebi	7
Rüşdi Erkek Mektebi	2
İptidai Kız Mektebi	4
Rüşdi Kız Mektebi	1
Toplam	14

Kaynak: SVH, 1321- 1326.

H.1321-1326/M.1903-1908 tarihleri arasında Halep ve ona bağlı kazalarda 7 adet İptidai Erkek Mektebi, 2 adet Rüşdi Erkek Mektebi, 4 adet İptidai Kız Mektebi, 1 adet Rüşdi Kız Mektebi olmak üzere Latinlere ait toplam 14 okul mevcuttur.

Tablo 34

H.1321-1326/M.1903-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Latin Okulları'nın Türleri, Mevkileri ve Öğrenci Sayıları

Yıllar	Okulun Adı	Türü	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki	Öğrenci Sayısı	
					Erkek	Kız
1321-1322	Latin Mektebi	Erkek	İptidai	Ayıntab Tersanta	235	-
1321-1322	Latin Mektebi	Kız	İptidai	Ayıntab Tersanta	-	100
1323-1324	Latin Mektebi	Erkek	İptidai	Ayıntab Tersanta	130	-
1323-1324	Latin Mektebi	Erkek	İptidai	Ayıntab Tersanta	120	-
1326	Latin Mektebi	Erkek	İptidai	Ayıntab Tersanta	244	-
1326	Latin Mektebi	Kız	İptidai	Ayıntab Tersanta	-	115
1324	İptidai Latin Mektebi	Kız	İptidai	Maraş Çukuroba	-	75
1324	İptidai Latin Mektebi	Kız	İptidai	Maraş Çukuroba	-	75
1324	Rüşdiye Latin Mektebi	Erkek	Rüşdi	Maraş Çukuroba	50	-
1326	Latin Mektebi	Erkek	İptidai	Cisr-i Şuğur Kesb köyü	15	-
1326	Latin Mektebi	Erkek	İptidai	Cisr-i Şuğur Karaturan	10	-
1326	Latin Mektebi	Erkek	İptidai	Cisr-i Şuğur Çınarcık	10	-
1326	Rüşdiye Latin Mektebi	Erkek	Rüşdi	Maraş Abara başında	100	-
1326	Rüşdiye Latin Mektebi	Kız	Rüşdi	Maraş Abara başında	-	150

Kaynak: SVH, 1321-1326.

H.1321-1322/M.1903-1904 tarihleri arasında Halep Vilâyeti'ne tâbi Ayıntab kazasında bulunan Tersanta mevkinde 235 erkek, 100 kız öğrenciye eğitim veren iptidai düzeyde 2 okul bulunmaktadır. H.1323-1324/M.1905-1906 yıllarında Ayıntab kazasının Tersanta mahalinde 130 ve 120 erkek öğrenciye iptidai eğitimin verildiği 2 eğitim kurumu mevcuttur. H.1326/M.1908 yılında Ayıntab kazasında 244 erkek, 115 kız öğrenciye iptidai eğitim veren 2 kurum vardır. Halep'e bağlı Maraş kazasında bulunan Çukuroba mevkinde ise H.1324/M.1906 yılında öğrenci sayıları 75 olan 2 adet iptidai düzeyde eğitim kurumu bulunmakta iken 50 erkek öğrenciye rüşdi düzeyde eğitimin verildiği Latin Mektebi de mevcuttur. H.1326/M.1908'de Maraş kazasına bağlı Abara başı mevkinde 100

erkek, 150 kız öğrenciye rüşdiye düzeyinde eğitim veren 2 adet Rüşdiye Latin Mektebi bulunmaktadır. Halep Vilâyeti'ne bağlı Cisir-i Şuğur kazasının Kesb köyünde 15 erkek, Çınarcık ve Karaturan mevkilerinde 10 erkek öğrenciye H.1326/M.1908 yılında iptidai eğitim veren 3 okul vardır.

Tablo 35

H.1326/M.1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'ne Tâbi Cisir-i Şuğur Kazası'nda Bulunan İptidai Latin Okullarında Görevli Öğretmenler

Okulun Adı	Okulun Türü	Kaza	Okulda Görev Yapan Öğretmen
			H.1326/M.1908
Latin Mektebi	Erkek	Cisir-i Şuğur Kesb Köyü	Edvar Efendi
Latin Mektebi	Erkek	Cisir-i Şuğur Karaturan	Şükrü Efendi
Latin Mektebi	Erkek	Cisir-i Şuğur Çınarcık	Ohannes Efendi

Kaynak: SVH, 1326.

H.1326/M.1908 yılında Halep Vilâyeti'ne bağlı olan Cisir-i Şuğur kazasında erkeklere yönelik eğitim veren 3 adet Latin okulu bulunmaktadır. Bu eğitim kurumları Cisir-i Şuğur kazasında yer alan Kesb köyü, Karaturan ve Çınarcık mevkilerindedir. 1908 yılında bu okullarda Edvar Efendi, Şükrü Efendi ve Ohannes Efendi öğretmenlik görevinde bulunmuşlardır.

Tablo 36

Maârif ve Halep Vilâyet Salnâmelerine göre Azınlık Okulları'nın Öğrenci Sayıları

Halep	Rum		Ermeni		Yahudi		Protestan		Katolik		Latin	
	Topluluğu		Topluluğu		Topluluğu		Topluluğu		Topluluğu		Topluluğu	
Yıllar	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız
1316	134	30	321	199	60	35	393	325	40	25	-	-
1317	772	50	2450	833	650	200	362	561	30-35	25	-	-
									42-38			
1318	131	23	307	189	63	59	316	298	-	-	-	-
1319	131	33	307	189	23	39	366	308	-	-	-	-
1321	132	30	302	129	60	40	382	334	-	-	-	-
1322-1326	125	-	1739	837	110	-	1501	993	242	167	379	265
Toplam	1425	166	5426	2376	966	373	3320	2819	427	217	379	265

Kaynak: SNMU, 1316-1321, SVH, 1321-1326.

Tablo 36 incelendiğinde Protestanlar hariç tüm azınlıkların, kız öğrencilerin eğitimine daha az önem verdikleri anlaşılmaktadır. Halep Sancağı'nda en az okul ve öğrenci sayısı Katoliklere aittir. En fazla öğrencisi bulunan grup ise Ermeniler olmuştur. Diğer azınlıklardan farklı olarak Latin okullarında kız öğrenci sayısı erkek öğrenci sayısına en yakındır.

Tablo 37

H.1316-1326/M.1898-1908 Yıllarında Halep Vilâyeti'nde Bulunan Azınlık Okulları'nın Topluluk Esaslı Sayıları

Azınlık Grupları	Erkek	Kız	Karma
Rum Topluluğu	21	4	1
Ermeni Topluluğu	51	20	11
Yahudi Topluluğu	20	2	3
Protestan Topluluğu	43	42	25
Katolik Topluluğu	9	3	2
Latin Topluluğu	12	5	-
Toplam	140	65	39

Kaynak: SNMU, 1316-1321; SVH, 1321-1326.

Tablo 37'ye göre Halep Vilâyeti'nde en fazla okul açan topluluk Ermeni cemaati olmuştur. Kız öğrencilere yönelik en fazla eğitim kurumuna sahip olmakla beraber kız ve erkek öğrencilere yönelik okul sayılarının en yakın olduğu grup Protestanlardır. Protestan cemaatine mensub olanlar aynı zaman laik bir çizgide kız ve erkek öğrencilere karma şekilde en çok eğitim veren topluluktur. Kız öğrencilere yönelik en az kurum açanlar Rum, Yahudi ve Katolik gruplarıdır. Latinler ise kız ve erkek öğrencilerin birlikte öğrenim görmesi için ayrı bir eğitim kurumu açmamıştır.

Gayrimüslimler kendi açtıkları okulların yanı sıra Maârif-i Umumiye Nizamnamesin'de alınan karar doğrultusunda devlete ait idadi okullarına da öğrenci göndermişlerdir. H.1316/M.1898 tarihli Maârif Salnâmesi verileri ışığında devlete ait Halep Mektep İdadisin'de H.1313-1314/M.1895-1896 sene tedrisimi zarfında 114 Müslim öğrenci öğrenim görmekteyken gündüzlü 6, geceli (yatılı) 1 olmak üzere toplam 7 Gayrimüslim öğrenci eğitim görmüştür (SNMU, 1316, s.1009). Aynı yıl Halep Mekteb-i Rüşdi Askeriyesi'nde eğitim gören 344 öğrenciden 279'u Müslim, 65'i Gayrimüslim öğrenciydi (SNMU, 1316, s.1013). 1317 tarihli Maârif Salnâmesi verilerine göre, H.1314-1315/M.1896-1897 öğretim yılında Halep Mektep İdadisinde 107 Müslim öğrenci kayıtlı iken yatılı ve ücretsiz eğitim gören 1, gündüz eğitim gören 7 toplam 8 Gayrimüslim öğrenci

bulunmaktadır (SNMU, 1317, s.1109). H.1315-1316/M.1896-1897 ders yılında ise Halep Mektep İdadisine devam eden 141 Müslim öğrenci varken, gündüzlü 10, yatılı ve ücretsiz eğitim gören 1 olmak üzere toplam 11 Gayrimüslim öğrenci bulunmaktadır (SNMU, 1318, s.1251). H.1316-1317/M.1896-1897 senesinde ise 197 Müslim öğrenci mevcutken, gündüzlü 10, yatılı ve ücretsiz eğitim gören 1 olmak üzere toplam 11 Gayrimüslim vardır (SNMU, 1319, s.529). H.1318-1319/M.1898-1899 yılında 233 Müslim öğrenci öğrenim görmekte iken gündüzlü 10, yatılı ve ücretsiz eğitim gören 1 olmak üzere toplam 11 Gayrimüslim bulunmaktadır. Aynı yıl Maraş Sancağı'nda bulunan idadide 110 Müslim, 11 Gayrimüslim öğrenci bulunurken Urfa Sancağı'ndaki idadisinde ise 125 Müslim, 15 Gayrimüslim öğrenci kayıtlıdır (SNMU, 1321, s.456, 457). Bu lisenin müfredatına bakıldığında; Türkçe'nin yanı sıra Fransızca, Arapça ve Ermenice dillerinin öğretildiğini görülmektedir. Devlete ait tüm eğitim kurumlarında Ermenice dersinin Haçadur (Bu isim Ermeniler tarafından sıklıkla ad veya soyad olarak kullanılmakta ve genel olarak Haço diye kısaltılmaktadır. Ermeniler yerine Haçolar da denilmektedir. Zaman zaman Haço kullanımı Gâvurlar'a dönüşmüş, Kürtler tarafından da Fılla olarak adlandırılmışlardır) Efendi adındaki hocalar tarafından verilmesi dikkat çekicidir (Margosyan, 2017).

Dördüncü Bölüm

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Sonuç

Osmanlı Devleti sınırları içinde Rum, Ermeni, Latin, Yahudi, Protestan, Katolik, Ortodoks, Süryani, Marunî gibi Gayrimüslim tebaa bulunmaktadır. Devlet bünyesinde barındırdığı tüm unsurlara her alanda hoşgörü ile muamele etmiştir. Bu hoşgörü ortamının verdiği rahatlıkla Gayrimüslimler kendi eğitim ve öğretim kurumlarını açarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Gayrimüslimler kendi etnik yapılarından olan insanları eğitmek, mevcut okullarının öğretmen ihtiyacını karşılamak, Hristiyanlığı yaymak, din adamı ve kendi toplumlarının geleceğine yön verecek siyasi liderler yetiştirmişlerdir.

Azınlık okullarına Rum, Ermeni, Yahudi, Latin, Süryani, Marûni gibi topluluklar ile Katolik, Protestan, Ortodoks mezhebine bağlı olan Hristiyan ve Musevi öğrenciler devam etmiştir. Azınlık okulları, ruhanî liderlerin kontrolünde, gerçek bir eğitim kurumu işlevine sahip olmuşlardır. Bu okullarda öğrencilere dini eğitim her grubun reisi ruhanisi tarafından verilmiştir. Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ve Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesine göre bu okullarda okutulan Türkçe, Tarih ve Coğrafya dersleri Türk hocalar tarafından Türkçe olarak verilmiştir.

Azınlıkların Halep Vilâyeti'ne bağlı Halep, Maraş ve Urfa sancakları ile Halep'e bağlı İskenderun, Antakya, Antep, Bab, Beylen, İdlib, Cısr-i Şuğur, Kilis kazaları ile Maraş ve ona bağlı Elbistan, Urfa ve ona bağlı Birecik kazalarında ilk, orta ve yüksek derecede okullar açmış oldukları görülmektedir. Rumlar, yoğun olarak Halep merkezde okul açmakla birlikte Halep'e bağlı Antakiye, İdlib, İskenderun, Kilis kazalarında da faaliyette bulunmuşlardır. Dini aidiyet gözetilmeksizin açılan Rum mektepleri İskenderun ve Kilis kazalarında yoğunlaşmıştır. Rumlara ait 18 iptidai, 5 rüşdi ve 7 iptidai-rüşdi mektep

bulunmaktadır. Rum Katolikler genellikle Metropolit Kirilis, İbrahim Akar, Minhasül Vartabed Efendi adına ruhsat alırken, Rum Ortodokslar Murahhas Efendi adına ruhsat almaları bağlı oldukları mezheplerin ruhani reislerine işaret etmektedir. 13 Rum-Katolik, 8 Rum-Ortodoks, 2 Rum Protestan ve 3 Rum Mektebi açılmıştır. Rum Mektepleri'nin bazılarının açılış tarihi belirtilmemekle birlikte bilinenler ise genellikle 1878 yılında açılmışlardır. Rum-Ortodoks eğitim kurumlarının açılışı genellikle çok eskilere dayanmakta olup yalnız birinin tarihi 1895 olarak bellidir. Rum-Katolik okulları ise genellikle 1883'de kurulmuştur. Rum okullarında kız öğrenciler 1 Rum-Katolik, 2 Rum-Ortodoks ve 1 Rum-Protestan eğitim kurumlarında mevcuttur. Ortodoks mezhebine mensup olanların kız öğrencilerin eğitimi için daha fazla okul açması Katolik ve Protestan mezhebine bağlı olan Rumların Ortodokslara göre daha taassup bir yapıda olduklarını göstermektedir. Rum Katolik Okulları ağırlıklı olarak 23 Ağustos 1889-1890'da ruhsat sahibi olurken Rum-Ortodoks Okulları 8 Ekim 1889-1890'da ruhsat elde etmiştir. 22 Eylül 1895 tarihiyle en geç ruhsat alan okul Rum-Katolik okullarından biri olmuştur. Bu okullarda 1898-1903 yıllarında 1300 erkek, 166 kız öğrenci toplam 1466 öğrenci okumuştur. 1904-1908 yılları arasında Rum okullarında 125 erkek öğrenci öğrenim görmüştür.

Ermeniler, önceleri temel bilgiler öğretme amacıyla eğitim vermiştir. Bu kurumlar, Ermeni tacirler, Amerikan Ermeni teşkilatlarının yardımı ve misyonerlerin desteğiyle açılmıştır. Özellikle Amerikalı misyonerler Ermenileri, Protestan yapabilmek için bu kurumların açılmasında etkili olmuşlardır. Sonuç olarak XIX. yüzyılda Ermeni Protestan sayısı 60 bine erişmiş ve Ermeni cemaati, Gregoryen, Katolik ve Protestan olarak 3 gruba ayrılmıştır. Patrik Karabet 1824 yılında, Anadolu'da bulunan Ermeni cemaatine yolladığı yazıda, her cemaatin okul açmasını istemiştir. Böylece Ermeni Okulları Anadolu coğrafyasında yaygınlaşmıştır. 1863 yılında kabul edilen, Ermeni anayasası özelliğinde olan "Nizamname-i Millet-i Ermeniyan" adlı çalışma sonucunda Ermeni eğitim sisteminin kontrolü 20 kişiden oluşan "Ermeni Maârif Komisyonu"na verilmiştir. Bu sayede Ermeni eğitim sistemi, dini motiflerden arındırılarak milli ve siyasi hüviyet kazanmıştır. Şahsi kişiler, cemiyet ve derneklerde okullar açmışlardır. Azkaniver Hayuhyaç İngerrutyan Cemiyeti, Hayoç Miyaçyal İngerrutyan Cemiyeti, Araratyan, Tıboçaser ve Giligyan dernekleri ise Anadolu'da okul açan

cemiyet ve derneklere örnek teşkil etmektedir. 1901-1902 yıllarında Ermeni okullarına 104.300 öğrenci öğrenim görmüştür. Ermeni cemaati, Halep merkez başta olmak üzere Ayıntab, Kilis, İskenderun, Antakya, Cısr-i Şuğur, Beylen, Birecik, Elbistan, Urfa, Maraş gibi sancak ve kazalarda da okullar faaliyete geçirmişlerdir. Çoğunlukla rüşdi eğitime önem vermelerinin yanı sıra iptidai ve az da olsa idadi derecede okulları bulunmaktadır. Bu kurumların ruhsatları Kapancıyan, Bedros Ohannesyan, Ruhani Reisi Vahan ve Metropolit Kirikoryus kişileri adına verilmiştir. Bu okullar ağırlıklı olarak 1711, 1749, 1847 ve 1874 yıllarında açılmışlardır. Ruhsatsız okulları da bulunan Ermeniler genellikle 28 Nisan 1890, 8 Ekim 1890, 23 Nisan 1896 tarihlerinde ruhsat edinmişlerdir. Ermeniler diğer azınlık gruplarından farklı olarak yetim çocuklar için hususi mektepler de açmışlardır. Ermeni okullarında 1898-1908 zaman aralığında 5426 erkek, 2376 kız öğrenci toplam 7802 öğrenci mevcuttur.

Amerikan ve İngilizlerin himaye ettiği Protestan Okulları'nın neredeyse tamamı merkezi New York'ta olan Amerikan Board Misyoner örgütü tarafından açılmıştır. Okulların bir kısmını da varlıklı Ermeniler ya da Ermeni cemaatleri açmıştır. Protestanlar Antep, Urfa, Maraş sancakları çoğunlukta olmak üzere Halep, Beylen, İdlib, Cısr-i Şuğur, Kilis, Birecik bölgelerinde okullar inşa etmişlerdir. İptidai, rüşdi ve idadi eğitim vermekle beraber azınlık grupları içerisinde idadi eğitime en fazla önem veren topluluktur. Merkez ya da Merkez Türkiye adındaki mektepleri yükseköğretimin yapıldığı okullar olmuştur. Süryani Protestanlar Urfa ve Maraş sancaklarında rüşdi düzeyde 2'şer okul açmışlardır. 1894 yılında Protestanların Halep Vilâyeti'nde 22 okulları bulunmaktadır. Protestan okulları iptidaî, rüşdî ve idadî olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Bu okullar en çok 1855, 1866, 1872, 1874 yıllarında sayıca artmıştır. Yoğun olarak Agop, Manuk, Karabet, Simon Posliyan, İbrahim Mülkiyan, Doktor Şenar, Protestan Reisi Ruhanisi, Protestan Misyonerleri ve Sandes Efendi adlarına ruhsatları mevcuttur. Genel olarak 30 Aralık 1890, 8 Ekim 1890, 25-28 Nisan 1896 tarihlerinde ruhsat elde etmişlerdir. Protestan okullarında 1898-1908 yılları arasında 3320 erkek, 2819 kız toplam 6139 öğrenci okumuştur. Azınlıklar arasında kızların eğitimine en fazla önem veren grup olmuşlardır. Azınlık okulları içerisinde karma eğitimin yapıldığı en fazla kurum Protestanlara ait olup bu okullar laik bir çizgide eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Çoğunlukla Fransızlar tarafından desteklenen, Katolik Okulları, Halep, Cisir-i Şuğur ve Elbistan kazalarında faaliyet göstermişlerdir. Katolik, Süryani Katolik ve Marûni okulları adıyla açılmışlardır. Bu okullar iptidai ve rüşdi derecelerde eğitim vermişlerdir. Marûnilere ait 1899'de iptidai düzeyde açılan tek okulun Katolik Okulları içerisinde değerlendirilmesinin nedeni bu azınlığın Hıristiyanlığın Katoliklik mezhebini benimsemiş olmasından dolayıdır. Katoliklere ait okullarda toplam 427 erkek, 217 kız toplam 644 öğrenci bulunmakta idi. Bu okullar 17 Ekim 1890 ile 16 Ekim 1895 tarihlerinde ruhsat almış olup Elbistan'da bulunan okulun ruhsatı yoktur. Halep bulunan okullar, Yusuf Çerçi Kahvatı ve Yusuf İslamboli Efendi adına ruhsat almıştır.

Alyans okullarında, XX. yüzyıl başında 19.832 öğrenci okumaktaydı. Bu okulların geneli ilköğretim, bir bölümü de orta öğretim derecesindedir. Laik çizgide eğitim veren bu kurumlarda, eğitim dili Fransızca'dır. Bu okullar, tarıma, çıraklığa, politikaya ve bilime ayrı bir önem vermiştir. Osmanlı Devleti egemenliğindeki Yahudiler Türkçe derslerine daha fazla ehemmiyet vermişlerdir. Rum grubu gibi en çok Halep merkezde okul açmakla beraber Kilis, Bab, Antakiye kazalarında da okul açmışlardır. Şirket-i Museviye Okulu 1888'de kurulup 1 Eylül 1889'de ruhsat alırken Şirket-i İsrailiye Okulu 1869'te açılıp 23 Temmuz 1889'de ruhsat almıştır. İptidai ve rüşdi eğitim veren bu kurumlarda 966 erkek, 373 kız olmak üzere toplam 1339 öğrenci öğrenim görmüştür. Ruhsatsız okulları bulunmakla beraber bu okullara en çok ruhsat verilen tarihler 8 Ekim 1890 ile 13 Eylül 1895 olmuştur. Bu okullar çoğunlukla farklı kişiler tarafından kurulup kurucularının adlarına ruhsat aldıkları için genel bir ad verilememektedir. Fakat Musa Efendi, Haham Yakub Duyek, Metropolit Kirilis, Azreşbube, Haham İsak Efendi vs. şahısları adına ruhsat verilmiştir.

H.1321-1326/M.1903-1908 tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi verilerine göre bu yıllar arasında Halep'te mevcut olan Latin Okulları'nda 379 erkek, 265 kız olmak üzere toplam 644 öğrenci öğrenim görmüştür. Latin ve Katolik Okulları'nın öğrenci sayısı eşit olup vilâyetteki en az öğrenci sayısına sahip iki azınlıktır.

H.1316-1321/M.1898-1903 tarihli Maârif Salnâmeleri incelendiğinde Protestanlar hariç tüm azınlık grupları, kız öğrencilerin eğitimine daha az önem vermişlerdir. Halep'te en az okulu bulunan azınlık grubu Katolikler iken en fazla

öğrencisi bulunan grup ise Ermeniler olmuştur. Diğer azınlıklardan farklı olarak Latin Okulların'da kız öğrenci sayısı erkek öğrenci sayısına yakındır. Ayrıca Halep Vilâyeti'nde en fazla okul açan topluluk Protestanlar olup 43 erkek, 42 kız, 25 karma olmak üzere toplam 110 okul açmışlardır. Kızlara yönelik eğitim veren en fazla okul sayısına sahiptirler. Protestanlardan sonra en fazla okulu Ermeniler açmıştır. 51 erkek, 20 kız, 11 karma olmak üzere toplam 82 okul faaliyete geçirmişlerdir. Okulların sayısında H.1317/M.1899 tarihinde önemli artışlar yaşanmıştır. Diğer azınlıklara oranla daha laik eğitim veren kurumlar Ermeni ve Protestanlara aittir. Rum-Protestan, Rum-Katolik ve Rum Mektebi'nin karma eğitim veren sadece 1 okulu mevcuttur. Çoğunlukla kız-erkek ayrı ayrı olmak üzere okullar açarak eğitim faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. Karma okulların çoğunlukta açıldığı dönem ise H.1317/M.1899 yılıdır. Azınlık okulları özellikle bu yıl sayıca artmıştır. Genel olarak tüm topluluklarda sıbyan (iptidai) eğitimi veren kurumların rüşdiyelere oranla azınlıkta kaldıkları görülmektedir. Bu durum Gayrimüslimlerin Tanzimatçılar gibi rüşdiye eğitimine verdiği önemin göstergesidir. En fazla iptidai ve rüşdi eğitim yapan azınlık Ermeniler olmuştur. Diğer azınlıklara göre en fazla iptidai ve rüşdi eğitimi bir arada gerçekleştiren toplumda Ermenilerdir. Protestanlar ise özellikle idadi eğitime önem verip en fazla lise düzeyinde okul açan grup olmuştur. Katolik okulları ise çoğunlukla iptidai eğitim vermiştir.

Halep merkezde, H.1321-1324-1326/M.1903-1906-1908 yıllarında kızlara ve erkeklere yönelik iptidai eğitimin verildiği Rum-Katolik, Ermeni, Ermeni-Katolik, Süryani-Katolik, Marûni, Haham Yakub Devik (Duyek), Haham Musa Duyek (Devik), Haham Azreşebube, Haham Abraham Melin, Safdiye Musevi, Ferci Musevi, Şebuti Musevi, Canani Musevi, Haham Mamiye ve Haham Musa Mektepleri bulunmaktadır. Bu okullar, Büyük Kilise, Şerasus, Tatarlar mahallesinde, Kıbab Mahallesi, Hamidiye Mahallesi, Sokak Biluni, Salibe, Ceb-i Esedullah, Bahsita ve Musabin mevkilerindedir. Bu eğitim kurumlarından Rum-Katolik ve Ermeni Mekteplerinden 1'i sadece kızlara yönelik eğitim vermekte, diğer 17 okul erkek öğrencilere hizmet vermektedir.

Halep'e bağlı Ayıntab kazasında H.1321-1326/M.1903-1908 yılları arasında, Protestan, Latin, Ermeni Nerzisyen, Ermeni Kerasteras, Ermeni Vartanyan, Ermeni Adanakan, Ermeni Haykanoşyan, Ermeni İptidai, Ermeni

Maravyan ve Ermeni Horpsimyan Mektepleri bulunmaktadır. Bu okullar; Hayek Zimyan, Karib (çok yakın) Zincirli, Alay Beyi, Eski Tarla, İbn-i Eyüp, Kolluca, Mardin Dağı, Kayacık, Tersanta ve Çukur Mahallesi mevkilerindedir. Bu okullarda 5449 erkek, 3051 Gayrimüslim kız öğrenci olmak üzere toplam 8500 öğrenci bulunmaktadır.

H.1321-1326/M.1903-1908 tarihlerinde Halep'e bağlı Kilis kazasında, Protestan, Ermeni, Katolik ve Musevi Mektepleri mevcuttur. Bu okullardan Protestan cemaatine ait olan okullarda; 53 erkek, 271 kız, Ermeni Okulların'da; 229 erkek, 295 kız, Musevi okullarında 135 erkek, Katolik okullarında; 120 erkek, 107 kız öğrenci bulunmaktadır. Protestan ve Ermeni okullarında sıbyan derecesindeki okullarda kız öğrencilerin eğitimine önem verildiği görülmektedir.

Halep'e bağlı İskenderun kazasında H.1323-1326/M.1905-1908'de Rum Ortodoks, Ermeni Ortodoks ve Kartisli Köyü Ermeni Protestan Mektepleri bulunmaktadır. Bu okullarda; Corci Efendi, İskender Efendi, Osip Efendi Dirmanasyan görev yapmıştır. Rum-Ortodoks, Ermeni-Ortodoks ve Ermeni Protestan okullarında 217 erkek öğrenci mevcutken bir diğer Ermeni-Ortodoks okulunda 35 kız öğrenci bulunmaktadır.

H.1322-1326/M.1904-1908 Halep Vilâyet Salnâmesi verilerine göre, Halep'e tâbi İdlib kazasında, Rum Ortodoks, İngiliz Protestan Cemaati, Rum Protestan Mektepleri vardır. Rum Ortodoks okulunda; 101 erkek öğrenci varken; Protestan okullarında; 44 erkek, 12 kız öğrenci bulunmaktadır. Bu okullarda Bedros Hori Efendi, Şemas Polis Efendi ve Yusuf Abdur Efendi görev yapmıştır.

H.1321-1326/M.1903-1908 Halep Vilâyeti'ne tâbi olan Cısr-i Şuğur kazasında ise Katolik, Latin, Ermeni ve Protestan Okulları vardır. Bu kurumların tamamı Kesb köyünde bulunmaktadır. Katoliklere ait kurumlarda; 129 erkek, 58 kız, Ermenilere ait okullarda; 163 erkek, 103 kız, Protestanlara ait müesseselerde; 185 erkek, 87 kız, Latin okullarında ise; 35 erkek öğrenci mevcuttu.

H.1324-1326/M.1906-1908 yılı kayıtlarına göre Halep'e bağlı Maraş Sancağı'nda; İptida Katolik, Rüşdiye Ermeni, İptidai Ermeni, Yüksek Protestan, Rüşdiye Protestan, İptidai Protestan, Rüşdiye Latin, İptidai Latin ve İptidai Yahudi Okulları bulunmaktadır. Yüksek Protestan Mektebi'nin oluşu dikkat çekici olup Protestanların diğer gruplara nazaran daha üst seviyede eğitim

verdikleri anlaşılmaktadır. Bu okullarda toplam 2.687 erkek, 1155 kız öğrenci öğrenim görmüştür.

Sıbyan okullarını bitirdikten sonra isteyen öğrencilerin eğitimlerine devam ettiği, ikinci kademedeki eğitim veren orta dereceli okullar ise rüşdiyelerdir. 1876 yılında Halep Sancağı'nda 10 rüşdiye olup 449 talebesi bulunmaktadır. H.1293/M.1877 tarihli devlet salnâmesine göre Arap topraklarında 1.340; Anadolu'da 7.033 öğrenci olmak üzere devlet genelinde 423 rüşdiye okulunda 19.330 öğrenci mevcut idi.

H.1321-1326/M.1903-1908 Halep Vilâyet Salnâmesi kayıtlarına göre Halep'te, Rum-Katolik, Ermeni-Katolik, Şirket-i İsrailiye ve Şirket-i Museviye Mektepleri bulunmaktadır. Bu okullardan sadece Museviye okulu kız öğrencilere eğitim hizmeti vermektedir. Okullar Salibe, Tomayat Mahallesi, Han el-Harir, Ceb-i Esedullah'ta bulunmaktadır. H.1316-1326/M.1898-1908 yıllarında Tanzimatçılar gibi rüşdiye eğitimine en fazla önem veren grup 38 okul ile Ermeniler olup onları 24 okul ile Protestan cemaati takip etmiştir. H.1321-1326/M.1903-1908 yılları arasında Halep'te bulunan, iptidai-rüşdi ve derecesinde eğitim veren okullar Rum-Ortodoks, Ermeni ve Protestan Mektepleridir. Bunlar; Salibe, Hendek tariki ve Kastil el-Cura'da mevkilerindedirler. 7 Rum, 3 Ermeni, 2 Protestan cemaatine mensup iptidai ve rüşdi seviyesinde toplam 12 okul bulunmaktadır. Yahudi, Katolik ve Latin topluluklarının iptidai ve rüşdi eğitimi beraber veren kurumları bulunmamaktadır.

Maârif ve Halep Vilâyet Salnâme verilerine göre Rum, Latin, Yahudi, Katolik gruplarının idadi seviyesinde okulları olmamasına karşın Protestanların 13, Ermenilerin 1 adet idadi okulu bulunmaktadır. Yüksek öğretim düzeyinde en fazla eğitim gerçekleştiren grup Protestanlardır. Azınlık gruplarının hepsinde bazı eğitim kurumlarının kız-erkek ve iptidai-rüşdi-idadi öğrenim dereceleri vardır.

Tartışma

Çalışmanın bu bölümünde, yapılan analizler sonucu elde edilen bulgular doğrultusunda alan yazındaki ilgili araştırmalarla karşılaştırılarak tartışma yapılmıştır.

Çınar (2005)'ın Eskişehir Eğitim Tarihi (1876–2004) adlı araştırması bulgularına göre Eskişehir'de eğitimin XIX. Yüzyılda ivme kazandığı

görülmektedir. Bağdat-Berlin Demiryolu Projesi, Balkanlar ve Kırım'dan gelen göçlerin artması gibi çeşitli sosyal etkenler, Eskişehir'de bir hareketliliğe yol açmıştır. Bu hareketlilik, Meşrutiyet Dönemi'nde eğitimdeki gelişmelerle birleşerek Eskişehir'de yeni eğitim kurumlarının açılmasını sağlamıştır. Eskişehir'de yaşayan Gayrimüslim topluluklar tarafından açılan okullar ve çeşitli sebeplerden dolayı Eskişehir'e gelip yerleşen yabancıların açtıkları okullar eğitime canlılık kazandırmıştır. Halep Vilâyeti'nin de coğrafi konumu, ticari ehemmiyeti nedeniyle azınlık ve yabancı grupları cezbeden bir yer olması nedeniyle yoğun olarak eğitim kurumu açtıkları bölgelerden biri olmuştur. XIX. yüzyıl azınlık okullarının da yaygınlaşmasının hızlandığı bir dönem olmuştur.

Esenkal (2007), Yabancı ülkeler tarafından Osmanlı coğrafyasında açılan okullar çalışmasında okulların yoğun olarak açıldıkları dönem, devletin tanıdığı ayrıcalıklar, ilk açılış amaçları, mali kaynakları, program ve yönetimlerinin devlet müdahalesinden uzak olması, verdikleri eğitimin niteliği, sonradan ruhsat sahibi olmaları gibi bulguları dâhil pekçok alanda Halep'te ki azınlık okulları çalışması ile benzerlik göstermektedir.

Yıldız (2007)'ın Diyarbekir Vilâyeti'nde Eğitim (1870-1920), çalışmasında Osmanlı klasik eğitimi ve modernleşme dönemi eğitimi ile Gayrimüslim ve yabancı devlet okulları, eytamhaneler, okulların mali kaynakları, kütüphaneler, vilâyet matbaası, vilâyet gazeteleri hakkında arşiv belgelerine dayalı bilgiler verilmiştir. Bu çalışmada genel olarak bir vilâyetin tüm eğitim kurumları ele alınırken Halep Vilâyeti'nde Gayrimüslimlerin eğitime yönelik müstakil bir çalışma yapılmıştır. Bu nedenle Müslüman okulları, kütüphaneler, medreseler, vilâyet matbaası ve gazetelerine değinilmemiştir.

Dere (2008)'nin yaptığı Türkiyede Azınlık Okulları (1945-2007) adlı çalışmada Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler Gayrimüslim azınlığın ana unsurları olarak belirtilmiştir. Halep Vilâyeti'ndeki Azınlık Okullarında Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerinin incelendiği bu araştırmada ise benzer bulguların yanında Latin, Protestan, Katolik, Süryani ve Marûni gruplarında mevcut olduğu tespit edilmiştir. Okul açma amaçlarına bakıldığında da benzer saptamalar yapılmıştır. Rumların eğitim kurumlarının sistemli bir şekilde çoğalmasına verdiği önem bakımından ve Amerikan destekli Ermeni eğitim kurumlarının Rum okullarına göre yaygınlaşmasının daha ileri tarihlerde olması açısından iki çalışma benzerdir. Yahudi okullarının gelişimi, Alyans İsrailit teşkilatının katkıları, okulların

çoğunun ilköğretim bir kısmının rüşdiye düzeyinde olması bakımından da benzerlikler vardır.

Deniz (2009)'ın Cumhuriyetin ilk yıllarında Antalya şehrinde eğitim (1923-1950) çalışmasında Antalya'nın sosyo-ekonomik yapısı, şehir eğitim tarihinin Cumhuriyetten önceki dönemi, klasik Osmanlı okulları ile yabancı ve Gayrimüslimlere ait okulların Cumhuriyet döneminde millî anlayış doğrultusunda tasfiye edildiğinden, yalnızca Osmanlıdan devralınan modern eğitim kurumları ile bunlara eklenen yeni okullar, örgün ve yaygın eğitime etki eden faktörler ele alınmıştır. Gayrimüslimler arasında çoğunlukla Rumlar olmak üzere Ermeni ve Yahudilerin de bulunduğu değinilmiştir. Halep Vilâyeti'nde de azınlık grupları içerisinde hâkim unsur Rum, Ermeni ve Yahudilerdir. Bu çalışmada cumhuriyet dönemi ele alınırken Halep'te Osmanlı dönemi ele alınmaktadır.

Yıldırım'ın 2010'da tamamladığı Halep Vilâyet Salnâmelerine göre Ayıntab (1867-1908) adlı çalışmasında salnâmelerde Ayıntab'ın tarihi hakkında dar bir bilgi verilmesine karşı fiziki yapısı ve yerleşim birimleri hakkında teferruatlı bilgi verilmiştir. Verilen nüfus çizelgeleri sayesinde, kazada yaşayan Müslüman ve Gayrimüslimlerin nüfusu, Ayıntab'da açılan batı tarzı eğitim kurumları, okul ve öğrenci sayıları ile Müslüman ve Gayrimüslim okulları, kazanın ekonomik durumu ve dini yapısı hakkında bilgiler verilmektedir. Ayıntab'da Gayrimüslimlerin oranı %20 iken idari birimlerde Müslümanlardan daha fazla görev almış oldukları saptanmıştır. Müslüman ve Gayrimüslim öğrenci sayıları karşılaştırıldığında, Müslümanların Gayrimüslimlere göre eğitimde geri kaldığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada sadece Gayrimüslim okulları ele alınmıştır. Dolayısıyla Müslüman ve Gayrimüslim okulları arasındaki durum literatüre dayalı ifade edilmiştir.

Gör (2010), Halep Vilâyet Salnâmelerine göre Rakka (1886-1908) adlı araştırmasında Kuzey Suriye'nin bir şehri olan Rakka'nın 1886-1908 yılları arasındaki sosyal, kültürel, iktisadî, idarî ve demografik yapısını ele almıştır. Salnâmelerdeki kayıtlara göre Rakka kazasında 2 Mekteb-i İbtidâî ile 1 Mekteb-i Rüşdiye bulunmaktadır. Salnâmelerde, Rakka kazasındaki eğitimle ilgili bilgiler muallim isimleri ile öğrenci sayılarından ibarettir. Kazanın en önemli eğitim kurumu olan Mekteb-i Rüşdiye'ye devam eden öğrenci ve öğretmen sayıları hakkında bilgi verilmiştir. Halep'te ise Gayrimüslim okullarının kuruluş ve ruhsat tarihleri, ruhsatı kim adına almış oldukları, mensup oldukları cemaat grubu,

öğrenci sayıları, mektep dereceleri, öğretmenleri hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır.

Balkan (2014)'ın Kırıkkale Eğitim Tarihi (1923-2014) adlı çalışmasında Kırıkkale'de kurulan top ve mühimmat fabrikalarının eğitim ve öğretime katkısı, okulların derslik, öğrenci, öğretmen sayıları, mesleki eğitim, şehrin basın tarihi, eğitim dergileri, eğitime gönül verenler ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Cumhuriyet dönemi ile ilgili yapılan bu çalışmada bir ilin eğitim tarihi bütüncül bir bakış açısıyla verilmeye çalışılmıştır. Halep'te ise Osmanlı Devleti'nin son döneminde Gayrimüslimlerin mevcut olan eğitim kurumları hakkında bilgi verilmiştir.

Eğitim tarihi alanında kurum temelli bu tarz araştırmalar, bir eğitim kurumuna özgü merak edilenleri bütüncül bir perspektifle gün yüzüne çıkarması ve adı geçen kurumların farklı yönleriyle analize tâbi tutulması eğitim-öğretimin tarihsel boyutlarını görmemizi sağlaması açısından önemlidir. Ancak kurum tarihi çalışmalarında çoğunlukla devlet okulları, özel Müslüman okulları (Vefa lisesinin eğitim tarihimizdeki yeri ve önemi (Muhammedi, 2006); Erken dönem eğitim tarihinde Harran (İlhan, 2009); Mekteb-i İdâdî (Demirel, 2010); Eğitim tarihimizde Heybeliada Bahriye Mektebi'nin yeri (Demir, 2011)) incelenmiş olup Gayrimüslimlere ait okullar ile ilgili çok fazla çalışma yapılmamıştır.

Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu ve Mehmet Köçer'in 2007 yılında yayınladığı Osmanlı Vilâyet Salnâmeleri'nde Halep adlı çalışmasında da Gayrimüslim okullarına kısmi olarak değinilmiştir. Sonuç olarak alan yazında Halep Vilâyeti'ndeki azınlık okullarının eğitim tarihi ile ilgili bir boşluk bulunmaktadır. Bundan dolayı bu vilâyetteki azınlık okullarının eğitim ve öğretim faaliyetleri Maârif ve Halep Vilâyet Salnâmeleri'nde yer alan bilgiler ışığında ele alınmıştır. Ayrıca bu çalışmanın diğer araştırmalardan en önemli farkı bir eyalette bulunan bir okul değil tüm azınlık okulları ele alınarak bütüncül bir bakış açısıyla incelenmesidir.

Halep Vilâyeti'nde 1898-1908 yılları arasında azınlıkların gerçekleştirmiş olduğu eğitim-öğretim faaliyetlerinin azınlık unsurlarının eğitim ihtiyacını karşıladığı söylenebilir. Azınlık grupları eğitime önem vererek laik biçimde eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür. Tüm azınlık okullarının birleştiği ortak nokta, okullarında verdikleri eğitimin amacının öğrencilerini gerçek hayata

hazırlamak ve milli benlik duygularını güçlendirmek olmasıdır. Eğitim bir milletin geleceğini belirlemektedir. Bu doğrultuda azınlık okullarında yürütülen eğitim-öğretim faaliyetlerinin en önemli ortak özelliği öğrencilerin milli benlik duygularının güçlendirilip bağımsızlıkları uğruna araç olarak kullanılmasıdır. Bu okullar sadece ana dilde eğitim vermemiş, aynı zamanda gençlerine çeşitli ilmi derslerde öğretmişlerdir. Bu kurumların giderleri cemaatlerine mensup varlıklı kişiler, hayırseverler, dernekler ile bu azınlıkları destekleyen yabancı devletler aracılığıyla karşılanmıştır. Azınlıklar, eğitim kurumları sayesinde kültürlerini yaşatarak benliklerini korumayı başarmışlardır. Matbaalarını kurarak ortaya çıkardıkları eserlerle çağın ilerisinde eğitsel, sosyo-kültürel etkinliklerde bulundukları söylenebilir.

Eğitim konusunda meydana gelen yenilikler, yürürlüğe giren kanunlar, yönetmelikler, yeni yöntem ve teknikler eğitim kurumlarının ülke genelinde yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Ancak azınlık okullarını denetleme girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Azınlıklar, imparatorluk sınırları içerisinde okul sayılarını artırıp öğretim programlarını, öğretmenlerini kendileri belirleyerek devletten özerk bir şekilde çağın gerektirdiği bilgi ve tecrübeleri öğrencilerine aktarmıştır. Azınlıklar, çağdaş milletler seviyesine ulaşabilmek için milli ve kültürel unsurlarından ödün vermemişlerdir.

Öneriler

Halep Vilâyeti'ndeki azınlık okullarının eğitimini inceleyen bu araştırma sonuçlarına göre aşağıdaki öneriler getirilmiştir:

Bu araştırma kapsamında ele alınan okulların öğretim programı, öğrenci profilleri, yönetim yapıları, ayrıca bu okullarda yürütülmüş olan din eğitimi, dil eğitimi, basın yayın faaliyetleri ve bu okulların meydana getirdiği kültürel değişim gibi konuların her biri ayrı bir araştırma kapsamında incelenebilir.

Eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütürken toplum olarak daha fazla okul açarak öğretmen başına düşen öğrenci sayısını azaltma yönünde çalışmalar yapılabilir. Niceliksel iyileştirme sağlanırken nitelik de unutulmamalıdır.

Eğitim-öğretim kurumlarının müfredatına bulunduğu bölgenin kültürel yapısı dikkate alınarak seçmeli dersler konulabilir.

Halep Vilâyeti'ndeki Gayrimüslim okullarının her birinin Osmanlı toplum yapısına etkisi incelenebilir.

Azınlık okullarının her biri tek başına monografik bir yöntemle araştırılabilir.

Bu çalışmada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin diğer vilâyetlerinde yer alan eğitim-öğretim kurumları da incelenebilir.

Kaynaklar

- 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu, (2007). *T.C. Resmi Gazete*, 26434, 14.02.2007.
- Akça, Y. (1991). *Azınlıkların osmanlıları tercih nedenleri*. Ankara.
- Akköz, H. (2017). XIX. yüzyılda Halep Vilâyeti'nin etnik yapısı üzerine bir değerlendirme. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3(1), 256-270.
- Akyüz, Y. (1997). *Türk eğitim tarihi (başlangıçtan 1997'ye)*. İstanbul: Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Akyüz, Y. (1978). *Türkiye 'de öğretmenlerin toplumsal değişmedeki etkileri 1848-1940*. Ankara: Doğan Basımevi.
- Alagöz, C. (1944). Coğrafya gözüyle Hatay. *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi (DTCFD)*, II72, 214-215.
- Alptekin, C. (1985). *Dimaşk atabegliği (Tog-teğınler)*. İstanbul: Fatih Yayınevi.
- Andresyan, H.D. (1964). *Polonyalı Simeon seyahatnamesi 1608-1619* (Çev. Saro Dadyan). İstanbul: Everest Yayınları, Tarih Dizisi.
- Andresyan, H.D. (1987). *Urfalı Mateos vakayinamesi (952-1136) ve papaz Grigor'un zeyli (1136-1162)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- TDK, (1994). *Atatürk kültür, dil ve tarih yüksek kurumu Türk Dil Kurumu* (s.84, 156, 526). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aydın, M. (1998). *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C.17). İstanbul: *Türk Diyanet Vakfı Yayınları*.
- Aytaç, K. (1972). *Avrupa eğitim tarihi antik çağdan XIX. yüzyıl sonlarına kadar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

- Babuçoğlu, M. Eroğlu ve C. Köçer, M. (2007). *Osmanlı vilâyet salnâmelerinde Halep*. Global Strateji Enstitüsü. Ankara: Kozan Ofset.
- Balkan, Y. (2014). *Kırıkkale eğitim tarihi (1923-2014)* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Başkale, H. (2016). *Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi*. Dokuz Eylül Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi, 9(1), 23-28.
- Baykara, T. (1988). *Anadolunun tarihi coğrafyasına giriş I Anadolu'nun idari taksimatı*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Baykal, B.S. (1992). *Peçevi Tarihi I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bayraktar, H. (2004). *XIX. yüzyılda Halep eyaletinin iktisadi vaziyeti*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No.8; Tarih Şubesi Yayınları No.7.
- Biçer, B. (2010). *Amerikan kolejleri ve bu kolejlerin Türk toplum yapısına sosyo-kültürel etkileri* (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bilgiç, V. (2003). *Osmanlı devletinde azınlıklar, dünden bugüne Türk-Ermeni ilişkileri* (Ed. İdris Bal-Mustafa Çufalı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Binbaşoğlu, C. (2009). *Başlangıçtan günümüze Türk eğitim tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Bishop, P.A. (2016). Martin Luther and the protestant reformation, Hillsborough Community College, <https://www.hccfl.edu/media/173616/ee2luther.pdf>. (Erişim Tarihi: 04.06.2018).
- Büyükkarcı, S. (2002). *İstanbul Rum okulları*. Ankara: Mikro Basım Yayım.
- Büyüköztürk, Ş. Çakmak, E. K. Akgün, Ö. E. Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemler*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

- Bottomore, T. B. (1998). *Toplumbilim-sorunlarına ve yazınına ilişkin bir klavuz* (Çev. Ünsal Oskay). (4. Basım). İstanbul: Der Yayınları. (Eserin orijinali 1962’de yayımlandı).
- Bozkurt, N. (2010). Maârif Salnâmelerine göre Kütahya Sancağı’nda eğitim-öğretim (H.1316-1321/M.1898-1904). *History Studies*. 2 (3). 61-84.
- Braduel, F. (1993). *II. Felipe döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). İstanbul.
- Brocekelman, C. (1992). *İslam ulusları ve devletleri tarihi* (Çev. Neşet Çağatay). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cevdet Paşa, (1991). *Tezâkir 21-39 (III)*. (Nşr: Cahit Baysun). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Claude C. (1992). *Türklerin Anadolu’ya ilk girişi* (Çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız). Belleten. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Coştu, Y. (2009). Toplumsallaşma kavramı üzerine sosyolojik bir değerlendirme. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX (3). 117-140, Samsun.
- Cöhce, S. (2001). Doğu akdeniz çevresinde Türk hâkimiyetinin tesisi, *Ortadoğu’da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Bilgi Şöleni I*, 139-166, Ankara.
- Cüçük, E. (2017). *Türkiye’de “Eğitim Tarihi alanında yapılmış doktora tezlerinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Çakar, E. (2003). XVI. yüzyılda Şam beylerbeyliğinin idari taksimatı, *Fırat Üniversitesi Sosyal bilimler dergisi*, XIII(I), 352-374, Elazığ.
- Çakar, E. (2003). *XVI. yüzyıl da Haleb sancağı (1516-1566)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.

- Çakar, E. (2006). *XVII. yüzyılda Halep eyaleti ve Türkmenleri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No.13; Tarih Şubesi Yayınları, No.11.
- Çelik, M. (2010). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (c.38, s.175-178). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çetin, A. (1981). Maârif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancı okullar hakkında raporu. *İstanbul Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 189-218.
- Çınar, S. (2005). *Eskişehir eğitim tarihi (1876-2004)* (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Darkot, B. (1964). "Gâvur Dağları", *İslam Ansiklopedisi*. (c. IV, s.724). İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Demir, G.T. (2016). *Atatürk dönemi eğitim dergilerindeki sosyal bilimlerle ilgili konuların incelenmesi (1923-1938)* (Doktora tezi). Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.
- Demirci, K. (2007). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (c.33, s. 409-414). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demirel, F. (2010). *Mekteb-i idâdî* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Demirkent, I. (1994). *Urfa Haçlı kontluğu tarihi II (1118-1146)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Deniz, M. (2009). *Cumhuriyetin ilk yıllarında Antalya şehrinde eğitim (1923-1950)* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Dere, M. (2008). *Türkiye'de azınlık okulları (1945-2007)* (Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Devellioğlu, F. (1992). *Osmanlıca-Türkçe lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

- Dinç, Y. S. (2014). *Türkiye’de azınlıkların eğitim ve ana dillerini kullanma haklarına ilişkin politikalar* (Yüksek Lisans tezi). Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Doğan, İ. (2007). *Sosyoloji-kavramlar ve sorunlar*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Düvenci Karakoç, F. (2013). XIX. Yüzyıl sonunda Halep’te İngiliz belgelerine göre toplum, yönetim ve konsoloslara arasındaki ilişkiler. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S(24). 68-90.
- Eken, G. (2000). XVIII. yüzyıl ortalarında Antep’te aile. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11, 109-121, Ankara.
- Emecen F.M. ve Şahin, İ. (1999). Osmanlı taşra teşkilatının kaynaklarından 957-958 (1550-1551) tarihli sancak tevcih defteri I. *Belgeler-Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XIX(23). Ankara.
- Emecen, F.M. (1993). *TDV İslam Ansiklopedisi*, “Gazali” (c.VII, s.142). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ercan, Y. (1983). *Türkiye’de XV. ve XVI. yüzyılda gayrimüslimlerin hukuki ve içtimai durumu*. Ankara: T.T.K. Basımevi.
- Erdem, A.R. (2000). XIX. yüzyılda Osmanlı imparatorluğunda eğitim: II Mahmut ve Tanzimat dönemi ilköğretimde yapılan yenilikler ve değerlendirmesi. *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı II, Ekonomi ve toplum*, 6(32), 754-763, Ankara.
- Eren, C. (1970). *İslam Ansiklopedisi*, “Tanzimat” (c.11, s.709-765). İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Ergin, O. (1977). *Türk maârif tarihi I-II*. İstanbul: Eser Matbası.
- Ergin, O. (1981). *Türkiye maârif tarihi III-IV*. İstanbul: Haznedar Ofset.

- Elhem, E. Goffman, D. ve Masters, B. (2003). *Doğu ile batı arasında Osmanlı kenti (Halep, İzmir ve İstanbul)* (Çev. Sermet Yalçın). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ergün, M. (1994). *Eğitim sosyolojisine giriş*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Ertuğrul, H. (2005). *Kültürümüzü etkileyen okullar*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1996). *Osmanlı devletinde gayrimüslim tebanın yönetimi*. İstanbul: Risale Yayınları.
- Esat, M. (1930). Osmanlı'da ekalliyetler. *Maârif Vekaleti Mecmuası*. S(18), 41/110, Ankara.
- Esenkal, E. (2007). *Yabancı ülkeler tarafından Osmanlı coğrafyasında açılan okullar* (Yüksek Lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Ethem, H. (1927). *Düvel-i İslamiye*. İstanbul: Devlet Matbası.
- Fichter, J. (2002). *Sosyoloji nedir* (Çev. N. Çelebi). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Galanti, A. (1947). *Türkler ve yahudiler: tarihi, siyasi, tetkik*. İstanbul: Tan Matbaası.
- Gelişli, Y. (2002). *Osmanlı İlköğretim kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü), Türkler*. (c.15, s.36). Ankara. Yeni Türkiye Yayınları.
- Gökçe, B. (1999). *Toplumsal bilimlerde araştırma*. Ankara: Savaş Kitap ve Yayınevi.
- Gönüllü, A.R. (2010). Osmanlı Devleti'nin son döneminde meydana gelen sel baskınları (1857-1913). *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 351-372.
- Gör, E. (2010). *Halep vilâyet salnâmelerine göre Rakka (1886-1908)* (Yüksek Lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

- Göyünç, N. (1975). *XVI. yüzyılda güneydoğu anadolunun ekonomik durumu (Kanuni ve II. Selim devirleri)*. Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler Tartışmalar, 8-10 Haziran 1973, Ankara.
- Güler, A. (2007). *Osmanlı'dan cumhuriyete azınlıklar*. Ankara: Araştırma Dizisi TÜRKAR.
- Gülsoy, U. (1999). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "İslahat Fermanı"* (c.19, s.187). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Günay, N. (2012). Ermenilerin kurdukları cemiyetler ve komitelerin Maraş ve çevresindeki faaliyetleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*.
- Günay, N. (2007). *Maraş Ermenileri (XIX. yüzyıl)* (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Grausset, R. (1980). *Bozkır imparatorluğu* (Çev. N. Çağatay). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1997). *XVIII. yüzyılda Osmanlı imparatorluğunun iskân siyasetleri ve aşiretlerin yerleştirilmesi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Haritani, M. (1997). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Halep" maddesi*. (c.15, s.240). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Harman, Ö.F. (2002). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (c.25, s.55-58). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Haydaroğlu, İ. P. (1993). *Osmanlı imparatorluğunda yabancı okullar*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Hayta, S. (1995). *1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk eğitimine katkıları* (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hezârfen Hüseyin Efendi, (1998). *Telhîsü'l-beyân fî kâvanin-i âl-i Osman* (Haz. Sevim ilgürel). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Heyd, W. (2000). *Yakın-doğu ticaret tarihi* (Çev: Enver Ziya Karal). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnalcık, H. (2008). *Türkiye tekstil tarihi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İnalcık, H. (1951). Osmanlı imparatorluğu kuruluş ve inkişafı devrinde Türkiye'nin iktisadi vaziyeti üzerine bir tetkik münasebetiyle. *Belleten*, XV(60), 661-676.
- İnalcık, H. (1993). Osmanlı pamuklu pazarı, Hindistan ve İngiltere; pazar rekabetinde emek maliyetinin rolü. *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, 267.
- İnalcık, H. (1995). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, “Eyalet” (c. XI, s.550). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İşıltan, F. (1966). *İslam Ansiklopedisi*, “Seyfüd-Devle” (c.X, s. 536-539). İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2005). *Yeni insan ve insanlar-sosyal psikolojiye giriş*. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kankal, A. (2000). XVII ve XVIII. yüzyılda kuzey batı Anadolu'da sosyal hayat (şeriye sicillerine göre). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV, 31-74, İzmir.
- Kansu, A.N. (2015). *Türkiye eğitim tarihi*. Ankara: Maya Akdemi Yayınları.
- Karakaş, M. (2000). Tanzimat sürecinde eğitimde modernleşme hareketleri. *Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı*, II(32), 764-776.
- Karabekir, K. (11.01.1939). Misyonerlerin faaliyetleri. *Yeni Sabah Gazetesi*.
- Karal, E.Z. (1983). *Osmanlı tarihi VIII*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*, “Kavramlar, ilkeler ve teknikler” Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kaya, Ö. (2004). *Tanzimat'tan Lozan'a azınlıklar*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

- Kaya, N. (2012). *Türkiye'nin eğitim sisteminde azınlıklar ve ayrımcılık: kavramsal çerçeve ve temel sorunlar, ayrımcılık: çok boyutlu yaklaşımlar içinde* (Der: K. Çayır ve M. A. Ceyhan). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- Keskin, M. (2000). *El bidâye ven-nihaye büyük islam tarihi İbn Kesir*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Kılıç, O. (1997). *XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı devleti idari taksimatı ve sancak tevcihatı*. Elazığ: Ceren Matbaacılık.
- Kılıç, R. (1999). Osmanlı Türkiye'sinde azınlık okulları (XIV. Yüzyıl). *Türk Kültürü Dergisi*, 151-159. Ankara.
- Kılıç, R. (2007). XIX. yüzyıl Osmanlı yönetiminde ermeni okulları ve faaliyetleri, *Uluslararası Türk-Ermeni toplumu birlikte yaşama sanatı sempozyumu*, C. IV, 77-88, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Kılıç, R. (2016). XIX. Yüzyılda Halep vilâyeti idaresi. *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, C.39, 14-19.
- Kınal F. (1967). "Yamhad Krallığı" *DTCFTAD*, V/8-9, 193-211.
- Kızılçelik, S. ve Erjem, Y. (1994). *Açıklamalı sosyoloji terimler sözlüğü*. Ankara: Atilla Kitapevi.
- Kili, S. ve Gözübüyük, A.E. (2000). *Türk anayasa metinleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Tarih Dizisi, 19, Yayın No: 269.
- Kunt, İ. M. (1987). *Sancaktan eyalete, 1550-1650 arasında Osmanlı ümerası ve il idaresi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Koçak, C. (1985). *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. (c.2, s. 264, 464, 493). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçer, H.A. (1991). *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Kodaman, B. (1980). *Abdülhamit devri eğitim sistemi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Kodaman, B. (2007). Osmanlı devletinin yükseliş ve çöküş sebeplerine genel bakış, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S(16), 1-24.
- Kollu, H. Y. (2017). *Heyet-II*. Ankara: Lopus Yayıncılık.
- Köprülü, F. (1961). *İslam Ansiklopedisi*, “Baybars” (c.2, s. 357-365). İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Kurtkan, A. (1982). *Genel sosyoloji*. İstanbul: Divan Yayınları.
- Lammens, H. (1970). *İslam Ansiklopedisi*, “Suriye” (c.11, s.52). İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Mağmumi, Ş. (2002). *Bir Osmanlı doktorunun anıları yüzyıl önce Anadolu ve Suriye*. (Çev. Cahit Kayra). İstanbul: Büke Yayınları.
- Margosyan, M. (2017). *Gâvur mahallesi*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Merçil, E. (1997). *Müslüman Türk devletleri tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Miroğlu, İ. (1989). *Fatih devrinde Osmanlı imparatorluğu, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. (c.10, s.218). İstanbul: Çağ Yayınları.
- Muhammedi, H. (2006). *Vefa lisesinin eğitim tarihimizdeki yeri ve önemi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mutlu, Ş. (2005). *Osmanlı devletinde misyoner okulları*. İstanbul: Gökkuş Yay.
- Oğuzoğlu, Y. (2009). Hint-Basra mallarının Akdeniz ticaretine aktarımı: İskenderun ve Payas limanları (XVI-XVIII yüzyıllar). *Türk Deniz Ticaretini Tarihi Sempozyumu I*, (İzmir ve Doğu Akdeniz), İzmir.
- Orhonlu, C. (1961). XVI. asrın ilk yarısında Kızıldeniz sahillerinde Osmanlılar. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. XII (16).
- Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı imparatorluğu aşiretlerin iskânı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

- Orhonlu, C. (1996). *Osmanlı imparatorluğunun güney siyaseti: Habeş eyaleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Oran, B. (2004). *Türkiye’de azınlıklar*. İstanbul: Tesev Yayınları.
- Ostrogorsky, G. (1986). *Bizans devleti tarihi* (Çev: Fikret Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Örs, H. (1999). *Musa ve Yahudilik*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özalp, R. (1982). *Milli eğitimle ilgili mevzuat (1857-1923)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Öztürk, C. (2012). *Sosyal bilgiler öğretimi demokratik vatandaşlık eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Özbaran, S. (1977). Osmanlı imparatorluğu ve Hindistan yolu. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 31 Mart. 83-84.
- Öztürk, M. (1997). 1616 tarihli Halep avazız hane defteri, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/868/11026.pdf>.s.249-293. (Erişim Tarihi: 20.04.2018).
- Pakalın, M. (1983). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları. 65-68, 105-106.
- Palalı, İ. (2010). Osmanlı Salnâmeleri ve tarih araştırmalarındaki kaynak olarak önemi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 23 (Ocak-Haziran), 1–14.
- Philips, T. (1984). The fahri family and the changing position of the Jews in Syria (1750–1860). *Middle Eastern Studies*, 20 (4), 37–52.
- Polvan, N. (1952). Türkiye’de yabancı öğretim I. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Powell, E.A. (1925). The struggle for power in ooslem Asia. *New York*.
- Raymond, A. (1979). La conquête ottomane. 116-134.
- Raymond, A. (1995). *Osmanlı döneminde arap kentleri* (Çev: Ali Berkay). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

- Rıfat, A. (2004). *Lügâti tarihiye ve coğrafiye III-IV*. Ankara: Tıpkıbasım.
- Runciman, S. (1992). *Haçlı seferleri tarihi II* (Çev. Fikret Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Saka, N. (1991). *Osmanlı eğitim tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1316, Def'a 1, İstanbul Matbaa-i Âmire.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1317, Def'a 2, İstanbul Matbaa-i Âmire.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1318, Def'a 3, İstanbul Matbaa-i Âmire.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1319, Def'a 4, İstanbul Matbaa-i Âmire.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1321, Def'a 6, İstanbul Asır Matbaası.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep (SVH), H. 1303, Def'a 15, Vilâyet Matbaası, Halep.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep (SVH), H. 1306, Def'a 17, Vilâyet Matbaası, Halep.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep (SVH), H. 1310, Def'a 21, Vilâyet Matbaası, Halep.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep (SVH), H. 1311, Def'a 22, Vilâyet Matbaası, Halep.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep (SVH), H. 1312, Def'a 23, Vilâyet Matbaası, Halep.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep (SVH), H. 1314, Def'a 25, Vilâyet Matbaası, Halep.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep (SVH), H. 1321, Def'a 31, Vilâyet Matbaası, Halep.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep (SVH), H. 1322, Def'a 32, Vilâyet Matbaası, Halep.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep (SVH), H. 1322, Def'a 33, Vilâyet Matbaası, Halep.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep (SVH), H. 1324, Def'a 34, Vilâyet Matbaası, Halep.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep (SVH), H. 1326, Def'a 35, Vilâyet Matbaası, Halep.

- Saraçlı, M. (2007). *Avrupa ve Türkiye’de azınlıklar*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Sami, Ş. (1306). *Kâmûsu’l-âlâm*. İstanbul.
- Sauvaget, J. (1967). *İslam Ansiklopedisi, “Haleb”* (c. V/I, s.117-122). İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Sêdillot, R. (2005). *Dünya ticaret tarihi* (Çev. Esat Nermi Erendor). Ankara: Dost Kitabevi.
- Sertoğlu, M. (1992). *Sofyalı Ali Çavuş kanunnamesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Sevinç, N. (1975). *Ajan okulları*. İstanbul: Oymak Yayınları.
- Sevim, A. (1989). *Suriye Filistin Selçuklu devleti tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurum Basımevi.
- Streck, M. (1965). *İslam Ansiklopedisi, “Amik”* (c.1, s.398-399). İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Su, K. (1971). *Türk eğitiminde teftişin yeri ve önemi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Süslü, A. (1999). *Armenians and the 1915 event of displacement*, Kök Series of Social and Strategical Researches:7, Ankara.
- Şahin, İ. (2011). Tımar sistemi hakkında bir risale. *Tarih Dergisi*, 916-917.
- Şakiroğlu, M.H. (1982). Fatih Sultan Mehmed’in Galatalılara verdiği fermanın Türkçe metinleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 211-219, Ankara.
- Tansel, S. (1985). *Osmanlı kaynaklarına göre Fatih Sultan Mehmed’in siyasi ve askeri faaliyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tansel, S. (1966). *Sultan II. Beyazıd’ın siyasi hayatı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tansel, S. (1969). *Yavuz Sultan Selim*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

- Tüzün, O. (1987). *Maari-ri umumiye nizamnamesinin azınlık ve yabancılarla ilgili düzenlemeleri*. İstanbul: Elif Matbası.
- Taş, K. Z. (2005). XX. yüzyılın başında güneydoğu anadoludaki azınlık-ermenî okulları. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S(6), 627 – 636.
- Taşdemirci, E. (2001). Türk eğitim tarihinde azınlık okulları ve yabancı okullar. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S(10).
- Taşkın, Ü. (2013). Maârif salnâmelerinde Mamuratülaziz. *Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü*, S(3), 1327-1353.
- Taşpınar, İ (2003). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (c.28, s.71-72). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tay, B. (2017). 2005 Sosyal bilgiler dersi öğretim programı ile 2017 sosyal bilgiler dersi taslak öğretim programının karşılaştırılması. *Ahi Evran Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü, International Journal Of Eurasia Social Sciences*, Vol: 8, Issue: 27, pp. (461-487).
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1993). *Osmanlı imparatorluğunda eğitim ve bilgi üretim sisteminin oluşumu ve dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları.
- Tekindağ, Ş. (1976). Fatih devrinde Osmanlı-Memluklu münasebetleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 30, 77.
- Tezcan, M. (1981). *Eğitim sosyolojisine giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No:91.
- Toku, N. (2002). *İlm-i ümran-İbni Haldun'da toplum bilimsel düşünce*. Van: Bilge Adam Yayınları, Umut Matbaacılık.
- Tonguç, İ. H. (2004). *İlköğretim kavramı*. Ankara: Piramit Yayıncılık.
- Tozlu, N. (1991). *Kültür ve eğitim tarihimizde yabancı okullar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Turan, O. (1993). *Doğu Anadolu Türk devletleri tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

- Turan, Ş. (1963). *XVII. Yüzyılda Osmanlı imparatorluğunun idari taksimatı (H.1041-M.1631-32 tarihli bir idari taksimat defteri)*. Atatürk Üniversitesi 1961 yıllığı, Ankara.
- Tutar, A. (2010). XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Halep şehrinin kültürel yapısı. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21-31.
- Umar, O. (2004). *Osmanlı yönetimi ve Fransız manda idaresi altında Suriye 1908-1938*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Umar, O. (2003). *Türkiye-Suriye ilişkileri 1918-1940*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları.
- Uras, E. (1987). *Tarihte ermeniler ve ermeni meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Uygur, Z. (1997). *Tarih boyunca inkılaplar, ihtilaller, ve Siyonizm*. İstanbul: Divan Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1975). *Osmanlı tarihi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı tarihi II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Vahapoğlu, H. (1990). *Osmanlı'dan günümüze yabancı ve azınlık okulları (yönetimleri açısından)*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Yabancı okullar yönergesi, (1941). *Tebliğler Dergisi*. 22.09.1941, Md.17-20.
- Yaylıoğlu, E. (2010). *Konya ili Akşehir ilçesi Gazi Mustafa Kemal İlköğretim Okulu'nun Akşehir eğitim tarihi açısından öneminin ve okulun tarihi gelişiminin incelenmesi* (Yüksek Lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yazıcı, M. (1973). *Tanzimattan bu yana milli eğitim bakanları, başbakanları ve Atatürk 1839-1979*. Ankara: Emel Matbaacılık.
- Yazıcı, T. (1997). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, "Halep" (c. 15, s. 239-242). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (8. Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, Z.M. (2010). *Yabancı okullar azınlık okulları ve uluslararası okullar denetim rehberi*. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı, 1-77, Ankara.
- Yıldırım, Y. (2010). *Halep Vilâyet Salnâmelerine göre Ayıntab(1867-1908)* (Yüksek Lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Yıldız, H.D. (1991). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, “Arap” (c.3, s.272). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları .
- Yıldız, H. (2007). *Diyarbakır vilâyetinde eğitim (1870-1920)* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yolalcı, M.E. (1994). Maârif salnâmelerine göre Trabzon vilâyetinde eğitim ve öğretim kurumları. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 5, 435-473.
- Yoluk, M.E. (2010). *XVIII. yüzyılda Osmanlı devletinde eğitim ve öğretim faaliyetleri* (Yüksek Lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Yorulmaz, Ş. (2000). Osmanlı-Fransız ilişkileri çerçevesinde Osmanlı topraklarında açılan Fransız kültür okulları. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 11 (11), 702.
- Yücel, M. S. (2016). *Türkiye’de yabancı okullar ve azınlık okulları (1925-1926)* (Doktora tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Zengin, Z.S. (2008). Tanzimat ve sonrası döneminde Osmanlı toplumunda gayrimüslimler ve din eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 6, No. 15, 139-170.
- Zettersteen, K.V. (1964). *İslam Ansiklopedisi*, “Rıdvan” (c.IX, s.726-727). İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.

Waardenburg, J. (2007). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (c.34, s.351-354). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Washburn, G. (1909). *Fifty yerars in constantinople and recollections of Robert college*. Boston and New York: The Riberside Press Cambridge.

Özgeçmiş

Kişisel Bilgiler

Adı soyadı: Büşra ELÇİÇEĞİ

Doğum tarihi: 21.03.1993

Doğum yeri: Selçuklu

Adres: Yaka Mah. Ereğilmez Sok. Elçiçeği Apt. No:5-2

Meram-KONYA

E-Posta: busra.elcicegi43@gmail.com

Öğrenim Durumu

2007-2011: Selçuklu Atatürk Lisesi

2012-2016: Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü

2014-2018: Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü